

”Kan man flytte solen?”

Et aktionsforskningsprojekt om
at bringe naturen ind i hverdagen på plejehjem

Ph.D. af:

Eva Algreen-Petersen

Institut for Miljø, Samfund og Rumlig Forandring
Roskilde Universitet

© 2011 Eva Algreen-Petersen
Layout: Ritta Juel Bitsch
Forside: Eva Algreen-Petersen and Ritta Juel Bitsch
Forside foto: Marianne Petersen
Print: Prinfo Paritas Digital Service

ISBN 978-87-7349-791-3

Indholdsfortegnelse

Forord	5
Indledning	7
Et aktionsforskningsprojekt tager form.....	7
Valg af deltagergrupper.....	12
Afhandlingens hjørnestein.....	14
Hvorfor en fortælling?.....	15
Afhandlingens problemformulering og forskningsspørgsmål.....	17
Læsevejledning	19
Kapitel 1. En fortælling om aktionsforskningsforløbet	23
Invitation til deltagelse.....	24
Naturrelationer genopdages og udveksles.....	27
Der arbejdes i fremtidsværksteder.....	29
Ny have og nye fællesskaber.....	42
Offentlighed som forudsætning for virkeliggørelse.....	44
Personalets ambivalens.....	46
Personalets evaluering af processen.....	54
Kapitel 2. Gerontologi og naturforståelser	57
At betragte eller sanse naturen.....	57
Alderdommen opstår som social kategori og biologisk problem.....	61
Nye perspektiver men uændret problemorienteret udgangspunkt.....	64
Et nyt gerontologisk paradigme.....	69
Opsamling.....	76
Kapitel 3. Arbejdsliv på plejehjem – bevægelser mellem detailstyring og fagligt spillerum	79
Omsorgsarbejdet i historisk perspektiv.....	80
Omsorg og professionalisme – personalets orienteringer i arbejdet.....	84
New public management og taylorisering af omsorgsarbejdet.....	89
Arbejdets drivkræfter.....	97
Opsamling.....	102

Kapitel 4. Aktionsforskning - metode til forskning og forandring.....	103
Kritisk utopisk aktionsforskning.....	104
Det videnskabsteoretiske afsæt.....	104
Forskningens erkendelsesinteresse	107
Den omvendte ekspertdeltagelse.....	119
Aktionsforskningsprojektets behov for en offentlighed	122
Forskersubjektivitet	124
Forskningens empiriske dokumenter	127
Kapitel 5. At udfolde naturrelationer gennem deltagelse	129
Hvad kaldes frem i plejehjemsbeboernes utopiske fremtidsudkast?	130
Hvad kaldes frem i de fælles handlinger?	136
Kapitel 6. Faglighed i bevægelse	157
Offentligheder der løfter de utopiske drømme, og siden instrumentaliserer	159
Kapitel 7. Konklusioner	177
Kapitel 8. Perspektivering.....	181
Resumé	185
Summary	187
Litteratur	189
Bilag	197

Forord

Kan man flytte solen? Spørgsmålet blev stillet under et fremtidsværksted af en beboer på Kirsebærhavens Plejehjem, der var optaget af at få lettere adgang til at sidde i solen i plejehjemmets have. Som det vil fremgå af afhandlingen, vil svaret være, at nok kan man ikke flytte solen, men man kan gøre så meget andet for at fremme adgangen til et liv med natur for plejhjemsbeboere. Fotografiet på forsiden, der er taget af Marianne Petersen, ergoterapeut på Kirsebærhavens plejehjem, viser resultatet af en af de havearbejdsdage, der indgik i aktionsforskningsprojektet.

Der er mange, jeg kan takke for, at det, der oprindeligt var et haveprojekt blev til et aktionsforskningsprojekt, og at det har resulteret i denne afhandling. Først og fremmest må beboere, personale, pårørende og ledelse på Kirsebærhavens Plejehjem takkes for at være gået engageret ind i projektet og for vedholdende at komme med nye idéer og udfordringer undervejs. Københavns Kommunes Sundheds- og Omsorgsforvaltning takkes for at have muliggjort projektet økonomisk og give mig gode forskningsvilkår og kollegaerne i Ældrestaben takkes for sparring og opbakning. Forskningsgruppen Bæredygtigt Arbejdsliv på ENSPAC, Roskilde Universitet har bidraget med forskningsmæssig sparring og har aldeles undergravet forestillingen om, at Ph.d. forløb er ensbetydende med faglig ensomhed. Aktionsforskningskredsen for Ph.d. studerende har udgjort et frirum fuldt af inspiration og støttendeigestillede.

Mange enkeltpersoner har på forskellig måde haft betydning for projektets muliggørelse og udvikling, men jeg vil specielt takke de følgende:

Hovedvejleder professor Kurt Aagaard Nielsen, Roskilde Universitet og bivejleder direktør, Ph.d. Christine E. Swane, EGV Fonden for mere end almindelig god vejledning og aldrig svigtende støtte. Billedkunstner Sofie Hesselholdt for engageret at bidrage med en ny dimension i fremtidsværkstederne. Ph.d.stud. Mette Bladt for at lære mig fremtidsværkstedets håndværk og bidrage som værkstedshjælper. Sidst men ikke mindst Mille, Marie og Michael for at have fulgt og støttet med engagement og overbærenhed gennem hele forløbet. Michael desuden for sparring og redaktionel bistand.

Indledning

ET AKTIONSFORSKNINGSPROJEKT TAGER FORM

At blive gammel og flytte i plejebolig er en forandring, der er forbundet med et brud i forhold til det hidtidige liv. Selv om der forud for flytningen ofte er en længere periode med svækkelse og stigende behov for hjælp, udgør flytningen en afgørende ændring i livsomstændigheder. Livsudfoldelsen bestemmes ikke længere alene af ens egne ønsker og begrænsninger, men bliver (også) underlagt plejeboligens institutionelle rammer og rytmer. Den institutionelle organisering af plejearbejdet påvirker den enkeltes døgnrytme og udfoldelsesmuligheder. Man tilføres på godt og ondt nye sociale relationer i form af medboere og deres pårørende samt personalet, og de fysiske omgivelser er påvirket af, at de både fungerer som private boliger, fællesbolig og arbejdsplads. Endelig er den private bolig for de flestes vedkommende mindre end den, de kom fra, hvorfor et nøje valg og fravalg af biografisk betydningsfulde genstande har været nødvendigt i forbindelse med flytningen (Swane 2008).

Et af de forhold i livet, der risikerer at blive udsat for et brud, er forholdet til naturen. Forskning viser, at de færreste beboere i plejeboliger kommer udendørs uden støtte fra personale eller pårørende (Hansen & Jessen 2011) og at de ikke kommer ud i naturen i det omfang, de kunne ønske sig (Olofsson & Thelander 2002)¹. Desuden viser undersøgelser, at mulighederne for naturoplevelser får opmærksomhed når ældreboliger og plejehjem planlægges men spares væk, når anlæggene skal realiseres (Møller & Knudstrup 2008). Plejehjemsbeboere og deres relationer til naturen samt omgivelsernes muligheder for at understøtte dem er genstandsfelt for forskningsprojektet i denne afhandling.

1 Studiet af Olofsson og Thelander er svensk men rammerne for liv og arbejde i ældreplejen er i vid udstrækning sammenlignelig inden for de nordiske lande, hvilket jeg vil vende tilbage til i kap. 3.

Inspirationen til projektet opstod på årsmøde i Dansk Gerontologisk Selskab i 2005. En deltager fra Nordjylland præsenterede et projekt, hvor plejehjemsbeboere blev inviteret ud i naturen til en tilrettelagt aktivitet, der kunne være brændehugning, gåture osv. Formålet var at gøre fysisk træning attraktiv ved at flytte den fra en institutionel til en hverdagslignende kontekst. Præsentationen blev fulgt af et diasshow med billeder af gamle mennesker i naturen og smuk underlægningsmusik, der gav indtryk af naturen som et sted, det er godt at være. Musikken og billederne sendte tanker på flugt til plejehjemslivet i København, hvor jeg var ansat, og til en undren over, hvilke naturoplevelser, der kunne være hverdagsagtige for gamle københavnere, og om muligheden for at videreføre sit forhold til naturen, når man kom på plejehjem som mere end erindringer - og uden at det nødvendigvis havde fysisk træning for øje.

Således inspireret til at fremme plejehjemsbeboeres muligheder for kontakt med naturen opstod den oprindelige projektidé. Jeg ønskede at forbedre udendørsarealerne på det plejehjem, hvor jeg var ansat, for at understøtte beboernes naturrelationer.

Nogle temaer i naturrelationer

For at forstå, hvad gamle københavnere forbinder med gode naturoplevelser, foretog jeg en række interviews med plejehjemsbeboere i København om deres naturrelationer, og hvordan de oplevede muligheden for at videreføre dem efter, de var flyttet på plejehjem². Interviewene viste, at naturrelationer er mangfoldige og hænger sammen med den enkeltes livsløb, hvilket underbygges af et kvalitativt studie af danskernes forhold til naturen (Læssøe & Iversen 2003). Blandt de temaer, der blev slået an i samtalerne, var der dog fælles træk. Et af dem var, at forholdet til naturen i høj grad forbindes med det daglige liv. Det er cykelturen gennem byen i al slags vejr, roen og rytmen man kan have med sig selv, når man arbejder i haven, og de små tegn på årstidernes skiften, der fremhæves som værdifuldt snarere end særlige naturoplevelser. Den hverdagslige omgang med naturen blev i samtalerne også forbundet med det at have et godt helbred. Én havde haft en kolonihave, som hun kaldte for sin ”helbredelseshave”. Ved hjælp af kropssprog

² Interviewene havde karakter af en pilotundersøgelse, der skulle bidrage til at give projektet retning. Der er ikke foretaget en systematisk analyse af dem, og de vil ikke blive refereret yderligere i denne afhandling.

viste hun, hvordan den luft, hun fik i løbet af sommeren fordelte sig i kroppen, og hun forklarede, hvordan hun oplevede, at både den friske luft og solen lagrede sig i hende, så hun kunne tære på den hele vinteren. Forbindelsen mellem et godt helbred og udeliv blev fremhævet af flere uden at det var en begrundelse for at være i naturen. Det var snarere en selvfølgelig del af en livssammenhæng. Denne sammenhæng mellem naturen og livets øvrige forhold fremhæves også i Læssøe og Iversens studie (2003), hvor det opstilles som et modbillede til den herskende dualisme i natur/kulturforholdet, der f.eks. i en sundhedsdiskurs reducerer naturen til et forbrugsgode.

Hvor naturens betydning var let at tale med plejehjemsbeboere om, var det vanskeligere at få et indtryk af, hvilke forandringer det havde medført at flytte på plejehjem. Flere af de interviewede led af demens i forskellig grad og havde svært ved at skelne mellem før og nu og dermed mellem et hverdagsliv, som det var, og som det er i dag. Hos dem var det derfor vanskeligt at identificere et egentligt brud i naturrelationer med flytning til plejehjem. Flere havde selv en oplevelse af et uændret dagligt udeliv, der ikke forekom helt realistisk i de eksisterende rammer. Reaktionen på det kan være at konkludere, at der er tale om en lykkelig uvidenhed som der ikke er grund til at forandre på, eller deres forestillinger kan betragtes som et ønske til livsudfoldelse, som man bestræber sig på at imødekomme. En mand, der ikke kunne gå ud på egen hånd, gav decideret udtryk for længsel efter naturen og den frihed, der var forbundet med at være i den. En anden mand fortalte at han helst ville blive inde, fordi han var bange for ikke at kunne få hjælp til at komme ind, hvis han sad ude og blev træt eller kom til at sidde i træk. De, der talte om en forandring af deres mulighed for at være i naturen, forklarede det med egne funktionstab og personaleknaphed. Et fælles træk i interviewene var, at beboerne havde bud på, hvad der skulle til for at gøre udearealerne attraktive på deres plejehjem, hvordan de kunne tænke sig at gøre brug af dem, og at de ønskede at bidrage med deres egen viden og erfaringer i havens anlæg og vedligehold. Selv om interviewene viser en tendens til længsel efter naturen, er det nødvendigt også her at have opmærksomhed på Læssøe og Iversens (2003) forskning, der viser, hvordan naturrelationer påvirkes af og forandrer sig gennem et livsløb. Heraf følger, at naturrelationer ikke er statiske og for nogen kan mættes og aftage med alderen. Dette sammenholdt med naturrelationernes forskellighed understreger, at naturoplevelser og udeliv ikke kan organiseres i ældresektoren i generaliserede former, men må have en orientering mod subjektet.

Med interviewene var nogle temaer slået an i plejhjemsbeboeres ønsker til naturoplevelser. Næste skridt i forberedelserne til det, der foreløbig var et udviklingsprojekt, var studiebesøg til en håndfuld plejhjemshaver forskellige steder i landet, der var anlagt som "sanehaven", "terapihaven" og andre former for haver, der i deres udformning rettede sig mod gamle mennesker. Besøgene gav det indtryk, at selv gennemtænkte rammer ikke i sig selv skaber eller bevarer udeliv og naturrelationer. De plejhjem, jeg besøgte, viste ikke tegn på mere udeliv eller stærkere naturrelationer, end det sted jeg kom fra. Plejhjemsbeboeres muligheder for naturoplevelser fremmes ikke af fysiske forandringer alene. De er i vid udstrækning afhængige af personales eller pårørendes støtte og nærvær, for at kunne komme ud (Hansen & Jessen 2011), hvorfor forandring af rammer må ledsages af fokus på plejhjemmets sociale liv.

Personalets prioriteringer i dagligdagen er dels bestemt af kultur og traditioner i omsorgsarbejdet og dels af de strukturelle rammer, og understøttelse af den enkelte beboers naturrelationer har vanskelige vilkår i det spil. Problemstillingen kan illustreres med en episode, der udspillede sig på det plejhjem, hvor jeg var ansat: En dag i december skulle der tændes lys på nogle juletræer i plejhjemmets have. Inden arrangementet skulle lyskæderne gøres klar på træerne, og jeg spurgte en beboer, om han havde lyst til at hjælpe med lyskæderne. Det var sent på formiddagen, og beboeren, som vi kan kalde Svend, blev glad for forespørgslen og rejste sig for at gå med ud. En medarbejder havde hørt samtalen og sagde, at Svend ikke kunne gå ud, før han var vasket og havde fået rent tøj på. Svend var selv stået op og havde klædt sig på, men plejede i løbet af formiddagen at få hjælp af personalet til at komme i bad. Svend blev lidt vægelsindet, og jeg spurgte medarbejderen, om badet kunne vente til senere. Det kunne det ikke, så jeg aftalte med Svend, at vi kunne gå i haven, når han var færdig med badet. Episoden kan lede til refleksioner i flere retninger. Umiddelbart nok især over magtrelationer og plejhjemsbeboeres selvbestemmelsesret, men man kan også undre sig over, hvor prioriteringen "*bad før lyskæder*" stammer fra. Eksemplet udtrykker en kultur i pleje- og omsorgsarbejdet, der placerer personlig hygiejne højere i et plejeopgavehierarki end f.eks. en tur ud i haven og samtidig tillader personalet at prioritere på de gamles vegne. Prioriteringen kan også være udtryk for en so-su hjælperes bestræbelser på at efterleve den visiterende myndigheds anvisning af, hvilken pleje, der skal leveres til den pågældende borger.

Yderligere to episoder fra dagliglivet på plejehjemmet bidrog til at give retning til projektet. Den ene udspandt sig på en regnfuld dag, hvor Egon, sad i sin kørestol i dagligstuen og råbte ”Jeg vil ud, luk mig dog ud!” Jeg gik hen til Egon, pegede på vinduet og sagde: ”Jamen, det regner jo... ret meget”. Egon fastholdt. Vi fik regntøj på og gik ud. Så snart vi kom ud, lagde Egon nakken tilbage, mærkede regnen i ansigtet og sagde: ”Ah. Det var det helt rigtige.” Senere på en solrig forårsdag sad beboerne på deres sædvanlige steder i dagligstuen. Personalet talte om, at de glædede sig til at komme hjem, så de kunne komme ud i det dejlige forårsvejr. Jeg spurgte en social- og sundhedshjælper, om det ikke kunne være dejligt for nogle af beboerne at komme ned i solen og drikke eftermiddagskaffe. ”Jo” svarede hun ”det kunne det helt sikkert. Vil du også fortælle os, hvordan det kan lade sig gøre, når vi kun er to på arbejde, og den ene snart har fri?”

Episoderne er eksempler på forskellige perspektiver på mulighederne for at bevare sine naturrelationer som mere end erindringer, når man flytter på plejehjem. Historien om Egon viser en sanselig side af væren i naturen, som ikke tjener noget højere formål end selve sansningen, og som er en del af en livssammenhæng, det kan være vanskeligt at opretholde i en plejehjemsverden, der er præget af en samfundsmæssig diskurs om, at hjælp til svækkede mennesker skal målrettes mod sundhed, forebyggelse og aktivering. Den anden episode er et billede på, at det kan virke frustrerende for personalet, når de oplever, at de institutionelle rammer og resurser virker begrænsende på mulighederne for at støtte beboernes livsudfoldelse. Hvis projektet skulle gøre natur og udeliv til en del af hverdagen på plejehjem og dermed understøtte en sammenhæng i livet, var det ikke tilstrækkeligt at ændre på rammerne. Forandringer måtte bygge på en undersøgelse af de involverede parters naturrelationer og deres erfaringer med dagliglivets muligheder, men også på en mere almen udforskning af mulighedshorizonten for med naturen som tema at skabe forandringer i en plejehjemsverden i en demokratisk proces. Dermed flyttede projektets genstandsfelt sig fra rammerne til beboerne, deres pårørende og personalet, og de muligheder der eksisterer for at reetablere tabte naturrelationer. På baggrund af interviews, havebesøg og eksemplariske episoder fra plejehjemshverdagen udviklede det, der var tænkt som et udviklingsprojekt, sig til et forskningsprojekt.

VALG AF DELTAGERGRUPPER

Deltagerne i projektet skulle være de grupper, der udgør kernen i det daglige liv på plejehjemmet: Beboere, personale og pårørende.

Beboerne har deres hjem på plejehjemmet og er derfor projektets primære målgruppe. Hvis livet på plejehjemmet skal kvalificeres gennem forbedrede muligheder for udeliv, må det ske i samarbejde med de mennesker, der bor der og med fokus på deres ønsker. Erfaringer med, at lade beboere på plejehjem, herunder mennesker, der lider af demens, indgå i planlægnings- og beslutningsprocesser, er sparsomme, og ofte tages beslutninger på deres vegne af professionelle og pårørende (Nilsson 2008). Naturen er en del af det daglige, levede liv, hvor den enkeltes naturrelationer er foranderlige og spiller sammen med livets øvrige forhold. Mennesker, der bor på plejehjem, adskiller sig i den sammenhæng ikke fra resten af befolkningen. De har et liv, der kan påvirke og påvirkes, men den mentale eller fysiske svækkelse, der har ført til, at de flyttede på plejehjem, kan gøre det vanskeligt for den enkelte at udtrykke og realisere sine ønsker. I dette perspektiv trænger naturen sig på som et tema, der med sin sanselighed kan gøres til genstand for afprøvning af metoder til involvering af plejhjemsbeboere i beslutningsprocesser og samtidig mindske oplevelsen af brudte livssammenhænge.

Plejehjemsbeboeres mulighed for udeliv er tæt forbundet med personalets opmærksomhed på og mulighed for at følge og deltage i naturoplevelser. Plejehjemspersonale har et stort ønske om at udfolde hverdagslivet på plejehjem gennem meningsfuldt samvær mellem personale og beboere (Socialministeriet 2002), men iflg. et nordisk studie oplever specielt personalet i den københavnske ældrepleje et stadig mere begrænset handlerum i deres bestræbelser på at imødekomme den enkelte gamles ønsker og behov (Szebehely 2006). Samtidig kan det være vanskeligt at bryde med de herskende institutionelle normer, som gør det svært at fremelske hjemlighed og skabe ligeværdighed i omgangsformen. Personalet er således på en gang bærere af de fremherskende normer og fagpersoner med ambitioner om et bedre liv for plejhjemsbeboerne, hvorfor de som gruppe er helt afgørende for projektets muligheder. I afhandlingen vil læseren møde betegnelserne *omsorgsar-*

*bejdere og so-su hjælpere*³ som fælles betegnelser for de, der er ansat til pleje- og omsorgsarbejde i ældreplejen. Betegnelserne er brugt, som jeg i den konkrete sammenhæng har fundet det naturligt.

Den tredje deltagergruppe er de pårørende til beboerne. De pårørende kan være familiemedlemmer, venner, naboer, tidligere kollegaer eller andre, der står plejehjemsbeboeren nær. Betegnelsen ”pårørende” er diskutabel, ikke mindst i sammenhænge, hvor hverdagslivet er i fokus (Swane 1996), idet det ikke tilhører hverdagens sprogbrug men først anvendes, når en person kommer i kontakt med behandlingssystemet eller andre myndigheder. Betegnelsen pårørende bruges ikke kun om nærtstående men også om fjerne familiemedlemmer, der ikke involverer sig i deres gamle familiemedlems liv på plejehjem. Begrebet anvendes i denne sammenhæng i mangel på dækkende alternativ og dækker over personer, der er nærtstående til en beboer på plejehjem og i større eller mindre omfang involverer sig i det liv, vedkommende lever der. Undersøgelser af pårørendes oplevelser af deres rolle viser, at de har et stort ønske om at være involveret i deres gamles liv på plejehjemmet, og at deres nye rolle som pårørende kan være ambivalent og frustrerende. De føler, at de får for lidt information og de efterlyser, at personalet efterspørger deres viden om den gamles liv, vaner og ønsker (Jensen 2001; Whitaker 2004; Lindhardt 1998). Inddragelse af og samarbejde med de pårørende kan reducere den negative oplevelse (Lindhardt 2007). Som gruppe er de pårørende således på flere måder vigtige for projektet: De har en betydningsfuld andenhåndsviden om, hvordan det er at blive gammel og flytte på plejehjem, mange er engagerede i at være med til at forbedre plejehjemslivet, og ikke mindst har de erfaring med, hvordan det er at være gæst (for en dels vedkommende dagligt) og skulle fortsætte et familieliv eller venskab med den, der er flyttet på plejehjem, inden for institutionens rammer. Pårørendes oplevelse af at blive set og modtaget på plejehjemmet har betydning for deres humør, når de er på besøg og dermed for beboerens trivsel. Nogle pårørende beskriver en ambivalent følelse overfor plejehjemmet, hvor de på den ene side er præget af en bekymring for, hvordan deres kære bliver behandlet, når de ikke selv er til stede, og på den anden side en lettelse og taknemmelighed over, at andre har overtaget ansvaret og plejeopgaven.

3 I personalegruppen der deltog i dette projekt indgik også to social- og sundhedsassistenter og en ergoterapeut. Det forskningsmæssige fokus har imidlertid været på so-su hjælperne, der i forhold til arbejdsindhold og –vilkår ikke skiller sig væsentligt ud fra so-su assistenterne. Dog gør jeg mig skyldig i en vis reduktionisme ved ikke at foretage en forskningsmæssig skelnen mellem de to grupper.

Pårørende beskriver også en skyldfølelse over at de ikke selv har magtet at påtage sig den fulde pleje- og omsorgsopgave (Whitaker 2004), og de har brug for personalets hjælp til at finde sig til rette i deres nye rolle (Lindhardt 1998). De pårørende har et ønske om at blive involveret i forhold, der vedrører deres gamle, men personalet kan vælge, om de vil lytte til de pårørende og bruge deres viden og engagement, hvilket betyder, at samarbejdet foregår på plejehjemmets præmisser. Det skaber ulige magtforhold mellem personalet og pårørende (Jensen 2001; Lindhardt 2007). Nogle pårørende oplever bebrejdelser fra plejehjemsbeboeren, fordi hun eller han føler sig anbragt mod sin vilje, og oplevelse af, at de ikke kommer hyppigt nok på besøg. Det giver en stærk følelse af skyld og afmagt, som de pårørende føler sig alene med (Lindhardt 1998). Som vigtige personer i beboernes liv og som en betydningsfuld faktor i plejehjemmets hverdag, er pårørendegruppen således en naturlig deltager i et projekt, der har til hensigt at kvalificere plejehjemslivet.

AFHANDLINGENS HJØRNESTEN

I et projekt, hvis ambition både rækker imod kontekstuelle forandringer på en demokratisk basis og skabelse af viden om, hvordan disse forandringer er mulige, forekommer det indlysende at vælge *aktionsforskning* som metode. Aktionsforskningens udgangspunkt er netop at forske *med* og ikke *på* de mennesker, der indgår i et projekts genstandsfelt (Svensson 2002), ligesom metoden både retter sig mod konkrete forandringer og skabelse af viden. Aktionsforskning har vist sig egnet til at etablere processer, der skal forstå og påvirke menneskers muligheder for en dagligdags væren i naturen (Nielsen & Nielsen 2007). Aktionsforskningens metodologi og videnskabsteoretiske afsæt udgør således en af afhandlingens fire hovedhjørneste.

To andre hjørneste udgøres af teorifelterne *gerontologi* og *arbejdslivsforskning*. Inden for arbejdslivsforskningen er min opmærksomhed primært rettet mod det hjørne, der betegner sig som omsorgsarbejdsforskning. Som det fremgår af ovenstående, rummer genstandsfeltet en kompleksitet, der kun kan oplyses ved at inddrage begge teoretiske perspektiver. Gerontologisk forskning kan bidrage med en forståelse af livet som gammel og hvilken samfundsmæssig position, det er tildelt. Gennem arbejdslivsforskningen gives et billede af, hvordan personalets handlerum i en plejehjemshverdag er påvirket af såvel faglige traditioner som den strukturelle organisering af ældreplejen. Den gensidige påvirkning mellem de to

teoretiske tilgange gør det i denne konkrete problemstilling nødvendigt at forstå begge, hvorfor forskningen må have en tværvideenskabelig tilgang.

Den fjerde hjørnesteen udgøres af *projektets empiriske forløb*, altså den proces, hvor jeg som forsker i samarbejde med beboere, personale og pårørende på et konkret plejehjem udforskede mulighederne for at bringe naturen ind i plejehjemmets hverdag. Processen er nøje beskrevet i en kronologisk fortælling, der udgør afhandlingens første kapitel.

HVORFOR EN FORTÆLLING?

Aktionsforskningens hændelsesforløb udgør det empiriske grundlag for forskningsprocessen og fortællingen herom kan give læseren en indsigt i forløbet i sin sammenhæng. Traditionelt vedlægges den type af empirisk materiale som bilag til forskningsformidling, så det at denne fortælling får plads i selve afhandlingen fordrer en særlig begrundelse. Formidling af forløbet i det følgende kapitel er ikke fortællingen, forstået som den store, eksakte gengivelse af alt, hvad der er foregået, som det f.eks. er tilfældet med et transskriberet interview. Fortællingen er min sammenstilling af fragmenter, der er udvalgt og udtalt fra min særlige position i processen. Den tyske filosof, Walter Benjamin skriver i sit essay "Fortælleren" (1974), at fortællingen "nedsænker sagen i den berettendes liv, for siden at hente den frem derfra. Fortællingen bærer spor af den fortællende, ligesom lerskålen bærer sporene af pottemagerens hånd." (Benjamin 1974 s.47). Den fortælling, der her er tale om bærer således spor af mig og min erfaringsverden. De spor, jeg sætter i fortællingen, viser sig i valg, fravalg og detaljeringsgrad, men også gennem en række nedslag, jeg gør undervejs, hvor forløbet særlig har ansporet min opmærksomhed og givet anledning til at stoppe op og reflektere. Mit udsigtspunkt er præget af min professionelle baggrund dels i hjemmeplejen med direkte kontakt med gamle mennesker, og dels gennem arbejde som souschef på plejehjemmet, der ligeledes var præget af dagligt samvær med beboerne. De mange år med forskellige funktioner og positioner i ældreplejen har ført til en stigende undren over, hvordan såvel samfundsmæssige strukturer og italesættelser af alderdommen som forskellige faggrupperes tilgange til arbejdet har været præget af en objektgørelse og umyndiggørelse af gamle mennesker. Som souschef erfarede jeg desuden det paradoks, at personalet konstant blev mødt med nye krav til implementering af forandrings tiltag, og at plejehjemshverdagen alligevel stort set fortsatte uforan-

dret, fordi kravene forekom uforståelige eller uhåndterbare for personalet. Den erfaring, jeg bragte med mig ind i mit videnskabelige arbejde på feltet var således, at *en tværvidenskabelig tilgang*, der både medtænker beboernes perspektiv på plejehjemslivet og personalets erfaringer og forestillinger om et godt arbejdsliv, er nødvendig når mulighederne for at bringe naturen ind i plejehjemshverdagen skal undersøges. De to videnskabsfelter mødes i projektets naturtema, der delvist ansporet af mit eget biografisk bestemte naturengagement.

Ifølge Benjamin kan en fortælling være rådgivende, men den kan også udtrykke en søgen efter råd. Nedslagene i fortællingen er udtryk for, hvor jeg søger råd. Ikke i form af svar på spørgsmål men (i denne sammenhæng) forslag til, hvordan de problemstillinger, der udfolder sig undervejs, kan fastholdes og udvikles som potentielle åbninger for forandringer. Sammen med de små eksemplariske hverdagsepisoder, der er beskrevet i indledningen til dette kapitel, udgør nedslagene i fortællingen pejlemærker for de teoretiske perspektiver, jeg har valgt at anlægge på forskningen, for de metodologiske overvejelser bag forløbet og for det analytiske arbejde med processen. Nærmere beskrivelser af de enkelte elementer i metoden er ikke medtaget her men henvist til kapitel 4.

Fortællingen kan have flere modtagerkredse. Min baggrund har gjort det muligt at bevæge aktionsforskningen ind på et nyt område, og den relativt detaljerede fremstilling af de metodiske greb, der delvist er kendte og delvist blev udviklet undervejs, kan have en særlig interesse inden for aktionsforskningen. Derudover har jeg været guidet af en forestilling om, at beslutningstagere og administratorer på lokalt og overordnet niveau, må kunne inspireres af den tværvidenskabelige tilgang og nuancere blikket for forandringsønsker og -muligheder i ældreplejen. Fortællingens status er således andet og mere end en beretning over et hændelsesforløb. Den tjener også som den synliggørelse af den analytiske proces, der fandt sted i forløbet i form af udpegning af praktiske, metodiske og teoretiske problemstillinger. Fokuseringen var nødvendig for en løbende justering af metoden og tjente samtidig som en foregribelse af den analytiske del af dette afhandlingsarbejde ved at løfte problemstillingerne fra at være konkrete og kontekstuelle til at have mere almen karakter.

AFHANDLINGENS PROBLEMFORMULERING OG FORSKNINGSSPØRGSMÅL

På baggrund af ovenfor beskrevne erfaringer og videnskabelige undren, er problemformuleringen for forskningsarbejdet følgende:

Ud fra en tværvideenskabelig tilgang at undersøge, hvorledes plejhjemsbeboere og personale gennem aktionsforskning kan gøre naturen til en del af hverdagen og derigennem medvirke til at kvalificere plejhjemsliv og opløse de institutionelle rammer.

Udforskningen af problemstillingen er struktureret omkring følgende forsknings-spørgsmål:

1. Hvorledes kan aktionsforskning bidrage til at fremkalde og forstå plejhjemsbeboeres naturrelationer?
2. Hvordan kan aktionsforskning om plejhjemsbeboeres naturrelationer udvikle (forståelsen af) plejepersonalets faglighed og deres mulighed for at udøve den?

Eksemplerne fra indledningen viser, hvordan plejhjemsbeboeres ønsker om at komme ud i naturen og personalets mulighed for at imødekomme dem er begrænset af en stivnet institutionel hverdagspraksis. Muligheden for at lade naturen udgøre en del af plejhjemslivet på beboernes egne præmisser er spørgsmålet, der er på spil i dette forskningsprojekt.

Den første forskningsspørgsmål udtrykker den oprindelige interesse, der var at undersøge plejhjemsbeboeres ønsker til *væren i naturen* forstået som en menneskelig naturrelation, der ikke nødvendigvis rummer særlige handlinger eller formål. Implicit findes en undren over, hvordan det er muligt at kalde stemmer frem hos mennesker med omfattende kognitive og/eller fysiske svækkelser og om det overhovedet forekommer relevant for dem at engagere sig.

Det andet forskningsspørgsmål udsprang af processen og handler om pleje- og omsorgsarbejdets vilkår og genstandsmæssighed og personalets handlerum heri. Som ovenfor beskrevet var jeg i udgangspunktet klar over, at personalets deltagelse i projektet var en forudsætning, hvis der skulle skabes forandringer. Processen

afdækkede imidlertid en kompleksitet i personalets oplevelse af deres deltagelsesmuligheder, der kaldte på en bredere forståelseshorisont i projektet, og således gjorde arbejdslivet til en del af genstandsfeltet.

Forskningsspørgsmålenes to spor mødes i naturtemaet gennem aktionsforskning. Sporenes teoretiske tyngde ligger henholdsvis indenfor gerontologien og arbejdslivsforskningen, men undervejs i forskningsprocessen emergerer de to tilganges gensidige påvirkning og nære sammenhæng såvel i den teoretiske forståelse som i den praktisk oplevede virkelighed netop i kraft af naturtemaet og den metodiske tilgang. Der vil blive en særskilt besvarelse af de to forskningsspørgsmål, der til slut vil blive samlet i en bestræbelse på at give et sammenhængende svar på problemformuleringen.

Læsevejledning

I **Kapitel 1** udfoldes *fortællingen* om aktionsforskningsprocessen. Der gives en kronologisk fremstilling af de konkrete aktiviteter i forløbet fra de første informationsmøder til de fælles forberedelser, fremtidsværksteder og opfølgingsværksted, afprøvende handlinger og det afsluttende refleksionsforløb med personalet. Forløbet, der strakte sig over ca. et år, er for overblikkets skyld opridset på en tidslinje i slutningen af kapitel 1. Fortællingen indeholder ikke teoretiske eller analytiske overvejelser, men undervejs er der foretaget en række nedslag, hvor forløbet har givet anledning til en forskningsmæssig undren. Nedslagene har bidraget til at spore analysearbejdet og vil blive analyseret og diskuteret i kapitel 5 og 6.

Kapitel 2 og 3 indeholder det teoretiske grundlag for forståelse af afhandlingens problemstilling. Perspektiverne er gerontologi og omsorgsarbejdsforskning, men indledningsvis rundes *naturbegrebet* med betragtninger på forholdet mellem mennesker og natur, og der præsenteres en ontologisk sammenhæng til forståelsen af forholdet mellem mennesker og deres omverden. Det tværvidenskabelige perspektiv gør det muligt at undersøge, hvordan de enkelte teorifelters diskurser slår igennem, når forandring af en hverdagspraksis er på dagsordenen, og hvor diskurserne er konkurrerende hhv. gensidigt understøttende.

I **kapitel 2** rettes blikket mod diskurser i *gerontologien*. Der gives en kritisk vurdering af teoretiske tilgange til aldring, samfundsmæssige diskurser og mod-diskurser og deres gennemslagskraft i ældrefaglig praksis. Desuden undersøges de enkelte teoridannelsers potentiale for at understøtte en ældrepleje, der giver rum for naturrelationer.

I **kapitel 3** studeres det, jeg har kaldt den institutionelle diskurs. Herunder hører *arbejdslivsforskning* i personalets faglighedsforståelse, hvad den er rundet af og hvilke udfordringer, den mødes af i de strukturelle rammer, omsorgsarbejdet udføres indenfor. Også omsorgsarbejdet og dets vilkår perspektiveres til afhandlingens overordnede tema om muligheden for, at man som svækket ældre menneske kan bevare sine naturrelationer.

I **Kapitel 4** behandles forskningsprocessens *metodologiske tilgang og videnskabsteoretiske udgangspunkt*. Jeg redegør for forskningens erkendelsesinteresse og forholder aktionsforskningen til den særlige kontekst, dette projekt udspiller sig i. Fokus vil være rettet imod de elementer af den kritiske utopiske aktionsforskning, der har haft særlig betydning i forløbet: Fremtidsværkstedet, det sociale forandringsperspektiv og projektets omverdensrelation. Endelig vil jeg diskutere min egen position som forsker med en professionel baggrund på det konkrete plejehjem, der danner empirisk ramme om projektet.

Kapitel 5 og 6 udgør afhandlingens *analyse*, der er struktureret efter de to forskningsspørgsmål.

I **Kapitel 5** behandles afhandlingens første forskningsspørgsmål: *Hvorledes kan aktionsforskning bidrage til at fremkalde og forstå plejehjemsbeboeres naturrelationer?* Første del af kapitlet vil have fokus på, hvilke naturrelationer, der kaldes frem hos plejehjemsbeboerne i forløbet. Jeg vil se på, om der danner sig mønstre i deltagernes utopiske forestillinger om naturen i et plejehjemsliv og undersøge, hvordan disse mønstre i givet fald står i forhold til den institutionelle virkelighed, beboerne lever i. I anden del stilles skarpt på beboernes deltagelse og aktionsforskningens metodiske potentiale i forhold til at fremkalde såvel en kritisk stemme som utopiske drømme hos en gruppe mennesker, der har vanskeligt ved at indgå i forandringsprojekter, også når det gælder deres egne livsomstændigheder.

Kapitel 6 indeholder analysen af det andet forskningsspørgsmål: *Hvordan kan aktionsforskning om plejehjemsbeboeres naturrelationer udvikle (forståelsen af) plejepersonalets faglighed og deres mulighed for at udøve den?* Her ser jeg på, hvilken forståelse af faglighed, der kommer til udtryk i personalets værkstedsarbejde, hvilke bevægelser denne faglighedsforståelse gennemgår i mødet med beboernes utopiske drømme og hvilken rolle aktionsforskningens metodik og naturtemaet spiller for bevægelserne. I en analyse af, hvordan fagligheden spiller ind i den konkrete kontekst bringes begge forskningsperspektiver i spil i en udforskning af sammenhængen mellem omsorgsarbejdets vilkår og praksis og de herskende gerontologiske diskurser.

Kapitel 7 indeholder afhandlingens *konklusioner*. Her vil jeg trække frem, hvor jeg mener projektet har bidraget med nye indsigter på feltet, og hvilke forandringer, der er skabt i den lokale kontekst. Med baggrund i analysen vil de to forsknings-

spørgsmål blive besvaret. Med henvisning til afhandlingens overordnede problemstilling vil jeg give et bud på, hvordan naturtemaet og aktionsforskningens metodik muliggjorde, at de to spor mødtes, hvilke substantielle sammenhænge, der viste sig at være imellem dem, og hvilke åbninger processen har vist i forhold til at bringe naturen ind i plejehjemmets hverdag.

I **Kapitel 8** Udstikkes nogle *perspektiver* for, hvad forskningens resultater kan bidrage med i forvaltning af ældrepleje samt resultaternes potentiale som afsæt for et større aktionsforskningsprojekt, hvis hensigt er at udforske bevægeligheden i de strukturelle rammer for ældrepleje.

En fortælling om aktionsforskningsforløbet

Det følgende er en fortælling om hvad der er det konkrete i aktionsforskningsprojektet, om overvejelserne bag planlægningen, om hvordan noget blev anderledes end planlagt og om, hvordan projektet udviklede sig efter afslutningen på den oprindelige plan.

Som optakt til projektet blev idéen præsenteret for plejehjemmets Beboerråd, Bruger- og Pårørenderåd og MED-udvalg¹, der alle viste interesse for at deltage. Projektets første del strakte sig fra januar til juni 2009, og omfattede information om projektet, invitation til deltagelse, fælles forberedelser, fremtidsværksteder og forskningsværksted. Denne del var nøje planlagt på forhånd. Fra juni 2009 og det efterfølgende halve år tog projektet form efter resultaterne af fremtidsværksteder og forskningsværksted. Det væsentligste indhold i anden halvdel af projektet var et videre værkstedsforløb med personalet samt gennemførelse af en række mindre sociale eksperimenter.

Planens indhold og tidsmæssige dimensioner blev diskuteret og aftalt med plejehjemmets leder, der dels skulle godkende den i forhold til personaleresurser, men som også havde en forventning om, at metoden levede op til stedets værdier. Herefter blev planen forelagt den øvrige ledergruppe. Gruppen viste interesse og engagement, og flere af lederne ønskede selv at indgå i projektet men måtte afvises. Det er afgørende for metoden, at der ikke er et hierarkisk magtforhold mellem deltagerne indbyrdes, der påvirker muligheden for at skabe et frirum. Derfor kunne lederne ikke indgå direkte i projektet, men vi aftalte, at jeg under forløbet løbende deltog i ledermøder for at holde gruppen informeret om processen. Afdelingslederne er nøglefigurer på plejehjemmet, idet de varetager den

1 MED udvalget er det lokale samarbejdsorgan med repræsentation af arbejdspladsens ledelse og medarbejdere.

daglige ledelse af medarbejderne og også er i kontinuerlig forbindelse med både beboere og pårørende. Deres indsigt i processen er afgørende for deres mulighed for at bakke op om projektet.

INVITATION TIL DELTAGELSE

Information om projektet og mulighed for at deltage i det gik gennem plejehjemmets husavis, som udkommer en gang om måneden. Desuden udgik der information om projektet, som var målrettet de enkelte grupper. Det følgende er en beskrivelse af, hvordan de enkelte grupper blev informeret og inviteret, deres respons på invitationen, og hvordan det til sidst lykkedes at samle en gruppe fra hver af de tre deltagerkategorier.

Personalet fik information om projektet på et *stormøde*, der holdes hvert år i februar for alle ansatte på plejehjemmet. På mødet diskuteres det forgangne år, og såvel ledelse som personale præsenterer deres bud på det kommende års opgaver. Som sidste punkt på dagsordenen fortalte jeg om projektet og inviterede interesserede til at deltage. Seks interesserede meldte sig. Det var i underkanten både kvantitativt og kvalitativt. Der skal gerne være minimum 10 deltagere i et fremtidsværksted for at give det tilstrækkelig dynamik. Desuden manglede der repræsentation i deltagerkredsen fra ”serviceafdelingerne” (køkken, kontor, rengøring) ligesom en af de tre plejeafdelinger ikke var repræsenteret. I invitationen var det understreget, at projektgruppen ikke skulle være et repræsentativt organ, men en bred repræsentation fra husets afdelinger ville være en fordel for projektets udbredelse og levedygtighed på længere sigt. Personalets deltagelse blev taget op på et efterfølgende ledermøde, hvor afdelingslederne aftalte at undersøge mulighederne for at få flere til at deltage. Samtidig blev jeg inviteret til at komme i de efterfølgende uger og holde ”sund pause”² med personalet. Personalet kunne melde sig til en snak om projektet i ”Sund pause – nu med natursnak”. Det blev til i alt 10 ”sunde pauser”, hvor vi gik tur i haven, talte konkret om projektet men også bredere om arbejdet, naturen og naturrelationer. Tilsammen førte de sunde pauser og afdelingsledernes indsats til, at yderligere tre meldte sig til projektet.

² ”Sund pause” var en prøveordning, der på det tidspunkt var aftalt i plejehjemmets MED-udvalg. Den skulle give personalet mulighed for i 15-20 min i løbet af dagen at komme væk fra afdelingen f.eks. ved at gå en tur med en kollega.

Alle plejeafdelinger var nu repræsenteret, men fortsat ingen ”serviceafdelinger” (trods en målrettet indsats mod køkken- og rengøringspersonale).

De pårørende blev inviteret på det årlige pårørendemøde, hvor der var ca. 30 deltagere. Informationen om projektet førte til en diskussion, hvor flere pårørende rejste kritik af den måde, plejehjemets eksisterende udearealer om plejehjemmet forvaltedes på. Kritikken førte til en skepsis overfor projektet, der i kondenseret form lød således: ”*Hvad nytter det at anlægge en ny fin have, når I ikke engang kan formå at holde den smule, der allerede er?*” Kritikken på mødet rettede sig ikke konkret imod projektet men bredt mod de eksisterende forhold på plejehjemmet og mod de negative forventninger, de pårørende oplevede, personalet havde til deres rolle. Da de pårørende efter diskussionen blev inviteret til at deltage i projektet, var der én, der meldte sig. Den negative stemning, kritikken afstedkom, gav ikke de pårørende lyst til at gå ind i projektet. Ud fra en forestilling om, at der bag kritikken lå et engagement i et ønske om et godt plejehjemsliv, besluttede jeg i samarbejde med plejehjemets leder at følge op på mødet gennem tilstedeværelse på plejehjemmet og uformel snak med de pårørende. Min tilstedeværelse gav mulighed for personlig kontakt med både beboere, personale og pårørende. Kontakten udformede sig på mange forskellige måder: Jeg besøgte beboere i deres boliger, jeg slog mig ned i plejehjemets cafeteria og talte med beboere, pårørende og andre gæster, og jeg talte med dem, jeg mødte på gangene, når jeg færdedes på plejehjemmet. I kraft af min tidligere ansættelse på stedet, kendte jeg på forhånd mange af de pårørende (+ personale og beboere), hvilket gjorde det let for mig at tage kontakt, spørge til deres liv og tale om projektet og dets muligheder. De fleste havde på forhånd et overfladisk kendskab til projektet, men den personlige kontakt gav mig et indtryk af, hvordan det kunne give mening for den enkelte, og ved at bringe livssammenhænge ind i samtalen om projektet, skete der både en påvirkning af projektet og den enkeltes lyst til at deltage. Projektets indhold trådte frem for de potentielle deltagere som et tema, der var rummeligt i forhold til plejehjemsliv generelt, og ikke som et decideret haveprojekt med løsnings- og handletvang. I løbet af to uger lykkedes det at samle en gruppe på syv pårørende, der gerne ville deltage i projektet. Nogle af dem, der meldte sig var dem, der havde ytret sig mest kritisk i diskussionen på pårørendemødet, som jeg inviterede til at deltage med henblik på at uddybe deres kritik og bidrage med deres drømme om alternative scenarier.

Beboergruppen består af mennesker, der har det til fælles, at de er kognitivt og/eller fysisk svækkede i en grad der gør, at de er afhængige af at kunne få hjælp til dagligdagens gøremål i de fleste af døgnets timer. Det er hovedsageligt gamle mennesker idet de fleste yngre, der har så stort behov for hjælp, bor på institutioner, der er målrettet yngre mennesker. Personalet og de pårørende blev informeret på møder, der allerede var institutionaliseret på plejehjemmet, og som rummede andre dagsordner end udelivsprojektet. Sådanne store møder holdes ikke for beboerne. På grund af de svækkelser, der er årsag til, at de bor på plejehjem, vil de færreste kunne følge med i et møde i en større forsamling, og mange vil ikke på et traditionelt informationsmøde være i stand til at begribe, at de bliver inviteret ind i et projekt eller hvad det indebærer. Beboerne skulle således inviteres til et møde, der alene handlede om udelivsprojektet, hvorfor det var vigtigt, at projektet og dets muligheder fremstod tydeligt i invitationen. Som gruppe har beboerne svækkelse og afhængighed til fælles samt det vilkår, at de lever deres liv i institutionelle rammer. Som mennesker er de lige så forskellige som resten af befolkningen, dog med de fælles træk det kan give, at deres tidligere bopæl var enten villakvarter eller beboelsesejendom i samme lokalområde. Beboerne blev inviteret til møder i mindre forsamlinger med en invitation, der henvendte sig til dem med deres samlede erfaringer fra livet før og efter flytning til plejehjem. Møderne blev holdt i april, og på invitationen var der et fotografi af en bøgeskov med anemoner og de indledende spørgsmål: ”*Kan du af og til længes ud i naturen? Har du en mening om, hvad der er godt udendørsliv? – og kunne du tænke dig at dele den med andre?*” Der blev holdt 6 informationsmøder med beboerne med et potentielt deltagerantal på hvert møde på 13. I alt deltog 29 af plejehjemmets 78 beboere. Jeg indledte møderne med at præsentere mig og fortælle om projektet. Herefter spurgte jeg til deltagernes erfaringer med natur og udeliv. Det førte til samtaler om naturrelationer, erfaringer med havebrug og plejehjemsliv. Nogle beboere gav aktivt udtryk for, at de havde lyst til at være med i projektet. Andre, der på grund af demens ikke var i stand til det, men som i samtalen havde vist engagement i temaet, blev spurgt, om de havde lyst til at tale videre om emnet og være med til at skabe forandringer. I alt meldte 12 beboere sig til at deltage, heraf 9 gennem en ”indirekte tilmelding” ved at svare bekræftende på spørgsmålet om, hvorvidt de kunne tænke sig at arbejde videre med temaet.

NATURRELATIONER GENOPDAGES OG UDVEKSLES

Forberedelse med beboere

Størstedelen af de deltagende beboere havde demens, hvilket udfordrede deres mulighed for at deltage i og bidrage til processen. Spørgsmålet var, hvordan det gennem projektdesign og den konkrete håndtering af det kunne undgås, at de deltagende beboere blev gidsler for projektets demokratiske ambitioner, men i stedet gav dem reel mulighed for at påvirke proces og resultat.

Forberedelsen begyndte allerede på informationsmøderne med snak om natur og udeliv, der gav mig den første indsigt i den enkeltes naturrelationer. Under et informationsmøde foreslog to beboere, at vi sammen tog på udflugt til en lokal park, der med sine mange forskellige temahaver kunne virke som inspiration for projektdeltagerne. Forslaget blev grebet dels for at understrege de demokratiske muligheder i processen og dels fordi en fælles udflugt kunne danne baggrund for en udveksling og et fællesskab, der kunne bidrage til at bære projektet videre. Alle beboere, der skulle deltage i projektet, havde lyst til at tage med på udflugt. En del af deltagerne var kørestolsbrugere, så af praktiske årsager var det nødvendigt at dele gruppen op og arrangere to udflugter. Der blev arrangeret en herretur og en dametur. Begge ture begyndte med et besøg i temahaverne, fortsatte til den lokale havn og sluttede med frokost i en privat have. På begge ture deltog jeg og to ansatte fra plejehjemmets aktivitetsafdeling. Formålet med udflugterne var inspiration og udveksling af naturrelationer mellem deltagerne. Personalet fra aktivitetsafdelingen arrangerer ugentligt udflugter for beboerne som en aktivitet, der skal give beboerne adspredelse i hverdagen, og med deres deltagelse i udflugterne med beboerne i projektet skete der en institutionalisering af turene. Personalet faldt ind i deres vante roller. De skubbede kørestole, talte med hinanden og bukkede sig nu og da over beboeren i kørestolen for at pege og kommentere det, de passerede, og den forventede udveksling kom ikke til at finde sted. Oplevelsen var et eksemplarisk udtryk for en af projektets helt store udfordringer: Hvordan er det muligt at skabe det nærvær og fællesskab i en institutionel dagligdag, der er nødvendig for en ikke-instrumentaliseret understøttelse af de ældres naturrelationer? Turene blev trods alt en værdifuld forberedelse til projektet. At være sammen med beboerne i naturen i små grupper gav mig et indtryk af, hvad den enkelte oplevede som betydningsfuldt. Den viden kunne bruges som referencepunkter i forhold til at invitere den enkelte til at bidrage i det efterfølgende arbejde i fremtidsværksteder.

Fælles forberedelse med personale og pårørende

De to øvrige deltagergrupper, *personalet* og de *pårørende*, forberedtes til projektet i fællesskab. Hensigten med at samle personale og pårørende i forberedelsen var at tydeliggøre, at de har en fælles rolle i at bringe naturen ind i plejehjemsbeboernes hverdag. De har desuden hver for sig et ønske om at skabe en god arbejdsplads og et godt sted at komme på besøg, mens de kan få naturoplevelser uafhængigt af plejehjemmet i deres liv ”udenfor”. Det har beboerne ikke de samme muligheder for. De fælles oplevelser, de to deltagergrupper fik i forbindelse med forberedelserne skulle desuden samle dem om et fælles tredje, nemlig naturen. Fællesskabet om projektet rækker ud over det daglige samarbejde og forventedes at medvirke at overskride nogle af barriererne her.

Ligesom med beboerne var formålet med forberedelsen, at personalet og de pårørende gennem naturoplevelser skulle bringe deres egne naturrelationer i spil og udveksle dem med de øvrige deltagere for at samle inspiration til den videre proces. I modsætning til, hvad der var planlagt for beboerne, var planen på forhånd, at disse deltagergrupper skulle på udflugter til naturoplevelser. Deltagerne skulle selv vælge udflugtsmålene og blev i første omgang inviteret til et indledende projektmøde, hvor de dels ville få mere detaljeret information om processen i projektet og dels skulle komme med forslag til udflugtsmål. Mødet blev holdt en forårseftermiddag i en have ved en gammel villa, der fungerer som kulturhus i Københavns Kommune. Frivillige pensionister passer haven og nogle af dem gik og arbejdede, mens vi holdt møde med kaffe og kage i den første forårssol. 12 deltog i mødet. Heraf 4 pårørende og 8 personaler. Efter velkomst og præsentation var første punkt på dagsordenen: *Natur og udeliv. Hvad betyder det for den enkelte? I privatlivet, i arbejdslivet og for beboerne, der er afhængige af hjælp for at komme ud?* Deltagerne opfordredes til at komme med input i stikordsform. Stikordene blev skrevet op på vægaviser, der består af baner af grundtapet fra ”nå-højde” til gulv sat op med malertape. Resultatet blev en opremsning af en mangfoldighed af naturrelationer, der strakte sig fra: *Vild natur som ved Vesterhavet, over barndom på landet, til campingture, kirkegårde, skove, drivhuse, havne og parker.* Den udstrakte mangfoldighed vakte en nysgerrighed hos deltagerne, der undrede sig over, hvor forskellige repræsentationer naturoplevelser kunne have.

Næste dagsordenspunkt var *Planlægning af udflugter til naturoplevelser*. Der blev planlagt to udflugter: en til Dragør havn og Dragør strandeng og en til udearealet

ved De Gamles By i København N. Udflugtsmålene var udtryk for et kondensat af deltageres naturrelationer og et udtryk for deres ønsker om at vise for de andre, at f.eks. et urbant miljø kunne udgøre en naturoplevelse. I udflugten til Dragør havn og strandengen deltog 6 personer og 7 pårørende. Livet på havnen en forårsdag, hvor mange var i gang med at gøre både klar, førte til snak om udelivets sociale dimensioner. Fantasien blev vakt, og der blev talt om muligheden for at få en gammel båd til at ligge i plejehjemets have som et alternativt kolonihavehus. Strandengen gav oplevelser af mere vild natur og snak om glæden ved at røre ved sten og lytte til lyden af vand. Turen afsluttedes med kaffe og kage og udveksling af ideer til, hvordan havnens og strandens liv og sanseoplevelser kunne integreres i plejehjemets have.

En uge senere gik turen med næsten samme deltagergruppe til det grønne område, der omgiver og forbinder 5 plejehjem i De Gamles By på Nørrebro i København. Turen var guidet og bød på parkmiljø, erfaringer med at rumme de lokale unge i et miljø, der var tiltænkt gamle, kolonihaver og et væksthuis, hvor en gartner forsøgte at skabe et attraktivt miljø for plejehjemmenes beboere. Turen talte mindre til fantasien end den første tur, derimod gav den anledning til meget konkrete overvejelser i forhold til det forestående projekt.

DER ARBEJDES I FREMTIDSVÆRKSTEDER

Værkstedernes organisering

Efter udflugterne fik alle deltagere en invitation til deltagelse i fremtidsværksted. På invitationerne var trykt et fotografi fra udflugterne, og af teksten fremgik sammenhængen mellem udflugter og fremtidsværksted samt praktiske informationer om værkstedsdagene. Beboerne fik særlige invitationer med et fotografi, hvorpå de selv optrådte som deltagere i turen. Som nævnt havde en del hukommelsesproblemer, og et fotografi af dem selv som turdeltager var med til at understøtte erindringen om projektet samt give en følelse af projektlederens opmærksomhed på hver enkelt deltager. Invitationerne blev, i det omfang det var muligt, overrakt personligt og efterfulgt af en snak om turen og projektet. Personalet blev ligeledes informeret om de enkelte beboeres deltagelse, hvilket gav dem mulighed for at understøtte deltagelsen.

Fremtidsværkstederne blev holdt separat for hver af de tre grupper. Formålet med opsplitlelsen var først og fremmest at undgå, at magtrelationer deltagergrupperne imellem skulle hindre, at værkstederne kom til at fungere som frirum. En anden og mere praktisk årsag var de forskellige gruppers konkrete muligheder for deltagelse. Således skulle personalets værksted ligge i arbejdstiden på en hverdag, og dets udstrækning skulle forhandles med plejehjemmets ledelse. De pårørendes værksted skulle ligge på en lørdag for at tage hensyn til de erhvervsaktive og beboernes skulle tilrettelægges efter, hvad de havde fysiske og mentale kræfter til at deltage i. De fysiske rammer omkring et fremtidsværksted har betydning for mulighederne for skabelsen af frirum og udfoldelse af deltagernes fantasi, og for at frigøre deltagerne fra den daglige institutionelle ramme, blev alle tre værksteder holdt i andre omgivelser. Fremtidsværksteder for de pårørende og personalet blev holdt på Karens Hus, hvor også deres første møde i projektet blev holdt. Der blev sørget for fælles transport og god forplejning undervejs. Personalet fik mulighed for at bruge to hele arbejdsdage på fremtidsværkstedet. De pårørende foretrak, at værkstedet kunne holdes på en enkelt dag, en lørdag, da de også ønskede at kunne disponere over weekenden til andre gøremål. Karens Hus var ikke et egnet sted til beboerne, idet huset ikke er tilgængeligt for kørestolsbrugere. Desuden ville turen dertil i sig selv være anstrengende og tære på de kræfter, beboerne skulle bruge på selve værkstedsarbejdet. I stedet blev beboerne inviteret til fremtidsværksted i et lyst og venligt lokale på biblioteket, der ligger lige over for plejehjemmet. De kom derud ud af de daglige rammer uden de store anstrengelser. Fremtidsværkstedet for beboerne blev planlagt til at vare to timer ud fra en vurdering af, hvad deltagerne fysisk og mentalt ville kunne overkomme.

Værkstederne med personale og pårørende startede med kaffe og rundstykker i haven ved Karens Hus. Man præsenterede sig for hinanden, og dagens program blev gennemgået. Værkstedet blev holdt indendørs i Karens Hus, en gammel villa med indretning og atmosfære som gav associationer til sommerhus. Værkstedsrummet indrettede vi i fællesskab. Borde blev fjernet og stole stillet op i en halvcirkel om en væg, og der blev opsat vægaviser.

På beboernes fremtidsværksted var rummet indrettet på forhånd for at have så meget tid som muligt til selve værkstedsarbejdet. I beboernes værksted deltog 9 ud af de 12, der oprindeligt deltog i projektet. De tre måtte melde fra på dagen på grund af sygdom eller træthed.

Kritikfasen

Kritikfasen er den første af fremtidsværkstedets tre faser. Formålet med kritikfasen er, at deltagerne i fællesskab og på baggrund af egne erfaringer uddyber den problemstilling, der er genstand for projektet, så problemet fremstår så nuanceret som muligt.

De pårørendes kritikfase startede med en øvelse, der skulle lade deltagerne op til arbejdet og åbne for tanker om dagens tema: Deltagerne stillede sig overfor hinanden to og to og blev instrueret i at sige alt det negative, der faldt dem ind, om mulighederne for udeliv og naturoplevelser på plejehjemmet. Herefter satte de sig i en halvcirkel om de opsatte vægaviser med overskriften: *"Hvad er I utilfredse med ved det udeliv og de naturoplevelser, der i dag knytter sig til livet på plejehjemmet?"* Reglerne blev introduceret, kritikstikordene strømede og deltageres kritikstikord blev skrevet op på vægaviser. Herefter fulgte en tematisering af stikordene. Deltagerne fik hver tre stemmer, de skulle give til de stikord, de tillagde størst betydning. Med afstemningen kom der liv i rummet. Der blev diskuteret, overvejet, stemt, fortrudt og stemt igen. Da alle havde stemt blev de stikord, der havde fået stemmer, ordnet i temaer ved at deltagerne besluttede, hvilke der skulle udgøre overskriften på et tema, og hvilke der kunne fungere som uddybende kommentarer til det overordnede tema. Kritikken havde to hovedretninger, der kan illustreres med følgende stikord: *"Personalemangel – for lidt tid til beboerne"* og *"Udearealerne er ikke attraktive"*. Begge stikord blev gjort til temaer, og de stikord, der uddybede temaerne viste, at kritikken i begge temaer havde flere retninger. Kritikken af personalets manglende resurser handlede ikke kun om tidspres og normeringer men også om personalets manglende opmærksomhed på beboernes behov for udeliv og høje forventninger til de pårørende, der blev formuleret som *"Forventning til pårørende om at hjælpe"*. Desuden rummede temaet en kritik af at personalet ikke ihærdigt nok arbejder på at motivere beboerne til at komme ud: *"Misforstået pædagogisk opfattelse. Man efterkommer beboernes ønsker for hurtigt."* Kritikken af plejehjemmets udearealer rettede sig dels mod den manglende vedligeholdelse: *"Rodet og beskidt"* og dels mod den mangelfulde udnyttelse af plejehjemmets store have: *"Manglende synsindtryk"*. Kritikfasen afsluttedes med, at deltagerne skabte "kritikbilleder" af de temaer, de var mest optaget af. Kritikbillederne er et metodisk greb i fremtidsværkstedet, hvor deltagerne gennem ordløse spil tilfører kritikken et kropsligt udtryk. Ét kritikbillede viste en pårørende, der gik tur i haven med en beboer og på sin vej samlede affald op, mens personale så ligegyldigt til. Kritikfasen blev afsluttet med frokost i haven.

Personalets kritikfase indledtes ligesom de pårørendes med en øvelse, der skulle varme dem op til tema og arbejdsform. Derefter gik arbejdet med kritikstikord i gang under samme overskrift som hos de pårørende, og der var fra starten højt tempo i strømmen af kritikstikord. De første mange stikord rettede sig mod det eksisterende udeareal, men efterhånden fulgte stikord, der kredsede om plejehjemmets sociale liv og personalets arbejdsliv. Det førte til, at der under sammenfatningen blev skabt følgende tema: *"Al tid skal være planlagt, der mangler mulighed for spontanitet"*. Flere stikord kredsede om personalets egen (manglende) opmærksomhed på beboernes behov for udeliv og naturoplevelser, f.eks.: *"Manglende opmærksomhed hos personalet på beboernes ønsker til naturoplevelser"* og *"Personalet har ikke motivation til at komme ud"*. Denne del af kritikken blev imidlertid ikke videreført i tematiseringen, idet de ikke havde fået stemmer. Problemet med de fysiske rammer blev udtrykt i flere temaer: *"Mangler opdeling af haven i mindre områder"* blev uddybet med: *"Haven er åben og utryg"* og *"Ingen hyggelokke"*. Et andet tema, der vedrører de fysiske rammer, blev samlet under overskriften: *"Adgangsforhold"*. For personalet opleves det som en stor hindring for udeliv, at der er dårlige adgangsforhold til haven. I et tredje tema rejste personalet en problemstilling om, at haven bruges af unge, der "hænger ud" og gør haven utryg for andre brugere. Flere beboere i plejehjemmets stueetage har haft indbrud, der sættes i forbindelse med de unge, der kommer i haven. Problemstillingen blev formuleret i temaet: *"Ubudne gæster gør beboerne utrygge"*. Ligesom hos de pårørende blev kritikfasen afsluttet med kritikbilleder, der tilførte kritikken oplevelser og sansninger, der rakte ud over den sproglige formidling.

Beboernes kritikfase blev indledt med fællessang for at skabe en let og munter stemning. Efter en kort introduktion til værkstedet og reglerne satte jeg kritikfasen i gang ved at invitere en beboer til at komme med en kritik, hun havde ytret i forberedelsesfasen. Beboerne tilhører en generation, hvor de færreste er vant til projektarbejde og workshops. Desuden havde flere af deltagerne nedsat hørelse, og over halvdelen havde demens. Det medførte nogen usikkerhed i gruppen på, hvad der forventedes af dem, hvorfor det var vigtigt, at formen hurtig blev tydelig og oplevet som tryk. Beboerne sad i en halvcirkel omkring vægviser, der havde samme overskrift som i de to øvrige deltagergrupper. I første del af kritikfasen kom alle stikord på de opfordringer, jeg kunne give den enkelte på baggrund af forberedelsesfasen, men lidt efter lidt blev deltagerne fortrolige med formen, og stikordene kom spontant. Alle deltagere bød ind med stikord, om end et par stykker af dem kun bød ind på opfordring. Kritikken kredsede om de samme

temaer, der var kommet frem i de to øvrige grupper. Adgangsforholdene blev kritiseret med følgende stikord: *"Der er for lang vej ud til dem, der vil gå selv"*. Havens fysiske indretning blev kritiseret med stikord som: *"Der er ikke nok små huller"*, *"Idéforladt"* og *"Der er ikke nogen steder at sidde i solen"*. Personalets manglende tid eller opmærksomhed på beboernes behov for udeliv blev udtrykt som: *"Personalemangel"* og *"Der er ikke nogen til at køre os om på bagsiden"*. Endelig blev beboernes egne fysiske begrænsninger nævnt som en barriere: *"Kroppen er en forhindring for at komme ud – det er begrænset, hvad man kan."* Af tidsnød og på grund af tvivl om, om det ville give mening for de fleste, foretog vi ikke en egentlig tematisering med samordning af stikordene, men vi foretog en afstemning, hvor hver beboer fik 3 stemmer. Afstemningen tog i sig selv lang tid. Den krævede meget støtte til de fleste af deltagerne, men var samtidig en vigtig social proces, hvor den enkelte fik mulighed for at tage andres stikord til sig og få et samlet overblik over kritikken. Kritikbillederne blev sprunget over af samme årsager som tematiseringen. Kritikfasen sluttede med kaffe og kage, mens der blev sat nye vægaviser op til utopifasen.

Utopifasen

I utopifasen sættes virkeligheden med dens besværligheder og begrænsninger til side, og på baggrund af den netop formulerede kritik af den eksisterende virkelighed, former deltagerne et udkast til en utopisk fremtid. Uden hensyn til organisatoriske og økonomiske rammer, institutionelle normer eller endog gældende naturlove (en deltager spurgte, om det i udformningen af den utopiske verden var muligt at flytte solen) udformes et fremtidsudkast, hvor udgangspunktet er deltagerens erfaringer og drømme om andre muligheder for plejehjems liv. I alle tre deltagergrupper havde utopifasen overskriften: *"Hvis I helt selv kunne bestemme, hvilken natur ville så omgive Kirsebærhavens Plejehjem, og hvilket liv ville udfolde sig der?"* Utopifasen forløber efter samme opskrift som kritikfasen, blot skal deltagerens ytringer her være konsekvent positive. Når deltagerne er ved at være udtømt for utopiske idéer, foregår der en afstemning og en tematisering af stikordene lige som i kritikfasen. Der arbejdes ikke med ordløse spil, da deltagerne ikke bærer på kropsliggjorte erfaringer fra de utopiske temaer, som de gør med kritikken. I stedet arbejdes der i grupper med at uddybe og forfine de utopiske fremtidsudkast, der er skabt. En billedkunstner var inviteret med til at illustrere de utopiske idéer. Billedkunstnerens deltagelse var et eksperiment, der byggede

på en lidt vag forestilling om, at utopierne med temaets visuelle kraft ville kunne løfte sig, hvis de blev billedliggjort undervejs. Samtidig indebar eksperimentet også en risiko for, at der gennem kunstnerens tolkninger og personlige udtryk kunne ske en fremmedgørelse af deltagernes forhold til utopierne. Kunstnerens funktion var lidt forskellig i de tre værksteder.

De pårørendes utopifase indledtes med en associationsleg, der skulle hjælpe deltagerne i gang med at fantasere. Deltagerne fik et par minutter til at overveje spørgsmålet: *"Hvis du var et stykke natur, hvad ville du så være?"* Foruden at appellere til fantasien rummede spørgsmålet en opfordring til deltagerne om at reflektere over deres naturrelationer. Der kom bl.a. bud på flere forskellige blomster, et egerm og en høstak. Legen skød utopifasen i gang på en sjov og utvungen måde. Ovenpå vægviserne med kritikstikord var sat nye vægviser med plads til positive udsagn. Den ene del af vægviserne skulle bruges til at notere deltagernes stikord, den anden til kunstnerens illustration af stikordene. De første utopistikord var *"havebassin med fisk"*, og herefter fulgte en række stikord, der meget konkret angav ønsker til forandringer af plejehjemmets have. Kunstnerens tegninger bidrog til et meget konkret og tilsyneladende ikke særlig utopisk fantasibillede. I et aktionsforskningsperspektiv var det umiddelbart lidt skuffende, at utopien var så konkret. Det kaldte på refleksioner over forskellen mellem deltagernes og forskerens forandringsambitioner. Hvor de pårørende var optagede af at skabe forandringer i det fysiske rum og havde mindre fokus på, hvordan haverummet kunne forandre livet for beboerne, rakte min forsknings- og forandringsambition langt ind i selve livet på plejehjemmet. Umiddelbart førte refleksionerne til, at kunstnerens rolle blev negativt fremtrædende. Var det tegningen af et bassin med fisk i, der kaldte på deltagernes indre havearkitekter? Eller var det projektets udgangspunkt i en fysisk ramme, der var yderst velkendt for alle deltagere, der gjorde, at det tilsyneladende var svært at give fantasien frit spil? En kommentar fra en deltagende pårørende: *"Det skulle være sådan, at når man kom på besøg ville man ikke føle, man kom på et plejehjem, men til et hjem"* samt et tættere blik på utopistikord og -tegning viste, at der i den meget konkrete haveplan var flere elementer, der rakte ud mod en anden plejehjemsfremtid. Eksempler er følgende stikord: *"Nærvær med lokalområdet – alle aldersgrupper"*, eller *"beboerinddragelse i vedligeholdelse"*. På samme måde rummede illustrationen mere end bare enkeltstående tegninger af idéer til haveindretning. Guidet af deltagerne fik kunstneren skabt en sammenhæng mellem de enkelte stikord, så der til sidst fremstod en tegning af en have med et mylder af liv og muligheder, som

i sin helhed er langt fra et traditionelt billede af en plejehjemshave. Utopifasen sluttede med tematisering gennem afstemning på samme måde som i kritikfasen. De temaer, der blev prioriteret, fremstod som modbilleder til temaerne fra kritikfasen. F.eks. *"En havemand, der også er en hyggeonkel"* modsvarer kritikken af, at de pårørende oplever, at personalet ikke gør nok for at motivere beboerne til at gå med i haven, og at de har store forventninger til de pårørendes indsats. Havemanden skal således både passe haven og gøre det attraktivt for beboerne at komme ud og deltage i havearbejdet.

I *beboernes utopifase* gik vi direkte til arbejdet. En associationsleg kunne også have været brugbar her, men vurderingen var, at der ikke var tid, da hele beboerværkstedet kun varede to timer. Overskriften på vægavisen var den samme som i de pårørendes utopifase. Jeg gav en kort introduktion til fasen, dens regler og kunstnerens funktion og satte processen i gang ved at referere til et konkret ønske, der var kommet fra en deltager under forberedelsesfasen: *"Jørgen, da vi var på tur i parken sagde du, at du synes, det er dejligt at sidde med fødderne i vand på en varm sommerdag. Kunne du tænke dig den mulighed i haven ved plejehjemmet?"* Jørgen bekræftede, der blev skrevet *"Soppebassin"* på vægavisen og tegnet en mand, siddende på kanten af et bassin med fødderne i vand. Herefter fulgte flere lignende opfordringer fra mig, der refererede til erfaringer, jeg havde gjort i forberedelsesfasen. Efterhånden blev deltagerne fortrolige med metoden, og idéerne begyndte at strømme frit. Tegningerne viste sig her at få en helt ny betydning som en fælles hukommelse. Beboernes utopi rummede ligesom de pårørendes en række ønsker til konkrete forandringer af plejehjemmets udendørsareal, men den indeholdt også ønsker til livet i haven og deres egne muligheder for at deltage i det. F.eks. *"Personale nok til, at alle har mulighed for at komme ud, når de vil"*, *"mulighed for at hjælpe til"* og *"venskabsforening med skolen /skolehaver"*. Det krævede stor opmærksomhed fra værkstedslederne at få alle til at deltage. Nogle deltog mest ved at betragte og bød kun selv ind med forslag på direkte invitation. En enkelt deltager havde så vanskeligt ved at tale, at det krævede endog meget stor opmærksomhed at få hendes bidrag "på tavlen". Efter fasen med utopistikord var tiden gået, og beboerne var trætte. I stedet for at tematisere utopistikordene, sluttede vi værkstedet med en sang efter forslag fra en af deltagerne.

Personalets utopifase startede ligesom de pårørendes med en associationsleg, der blev et muntert udgangspunkt for utopiarbejdet. Personalet havde to hele dage til rådighed for fremtidsværkstedet, hvilket gav mulighed for at indføje et grup-

pearbejde, som er et element af metoden, der af tidshensyn var skåret fra i de to øvrige grupperes utopifaser. Gruppearbejdet giver deltagerne mulighed for at uddybe og forfine de enkelte temaer. For at frigøre deltagerens fantasi til det uddybende arbejde med utopierne blev kunstnerens opgave ændret, så hun ikke illustrerede de stikord, der kom frem i første del af utopifasen, men først begyndte at tegne, da grupperne præsenterede de uddybede utopier for hinanden. Som i de to andre deltagergrupper var de første stikord fokuseret på indretning af haven med blomster, dyr, højbede osv, men der kom også stikord, der modsvarede de temaer, der var sprunget ud af kritikfasen i forhold til tilgængelighed og tryghed. Problemstillingen om, at personalet ikke havde tid til at indgå i udelivet, blev forsøgt modsvaret af forslag, der holdt sig inden for rammerne og ikke forekom særligt utopiske. F.eks.: *"Fast havevagt i personaleplanen på tværs af huset som skaber liv i haven."* Afstemning og tematisering resulterede i otte temaer. Deltagerne skrev sig på et tema, de havde lyst til at arbejde videre med. Det betød i første omgang, at ca. halvdelen af temaerne ikke blev valgt, hvilket fik deltagerne til at slå temaer sammen, så alle temaer på nær ét kom til at indgå i det videre arbejde. Overskrifterne for det efterfølgende gruppearbejde blev: *"Små kolonihavehuse og udekøkken"*, *"En haveprofessionel 1000-kunstner og ruminddeling med sammenhæng mellem rummene"* og *"Det skal være let at bruge haven og naturlegeplads"*. Grupperne forsynede sig med papir og tusser og gik i ud i haven, hvor de arbejdede videre med utopitemaerne. Efterfølgende præsenterede de ved hjælp af tekst og tegninger og med stor entusiasme deres uddybede idéer for hinanden. Samtidig tegnede kunstneren under tæt instruktion fra deltagerne de enkelte temaer sammen til en stor fælles utopi. Der udfoldede sig et utopibillede med en dejlig have, legende børn, malkekøer, rislende vand, udendørs elevator til husets 1. og 2. sal, traktørsteder, kolonihavehuse og masser af liv. Set fra min forskerposition manglede der tydeligvis et væsentligt element i haven: Der var intet personale. Med stor begejstring havde personalet udformet et vidunderligt billede af de muligheder for livsudfoldelse, de kunne ønske for beboerne og udeladt sig selv. Som næste fase i fremtidsværkstedet introduceredes nu "Djævlens advokat", som en leg, der gennem deltagerens kærlige kritik af hinandens arbejde skal styrke utopien inden dens møde med virkeligheden. "Djævlens advokat" gav mulighed for at undersøge personalets forestillinger om deres eget arbejdsliv i forhold til utopien. Deltagerens egen kritik drejede sig om meget konkrete forhold som muligheder for vvs-installationer og lignende. Deres deltagelse som personale i det utopiske liv blev først bragt på banen, da jeg spurgte, hvor de selv var henne i utopien. Spørgsmålet førte i første omgang til en diskussion af muligheder for at skrive udelivet

ind i den daglige arbejdsplan, hvilket igen førte til en diskussion, hvor deltagerne kritiserede hinanden for ikke at ville hjælpe på tværs af afdelingerne. Diskussionen blev standset af en so-su hjælper, der rejste sig og sagde, at hun overhovedet ikke kunne se sig selv i utopien. På spørgsmål, om det var fordi, utopien ikke modsvarede hendes drøm om et arbejdsliv, svarede hun, at det lige præcis var det, det gjorde, ”*men med de rammer og strukturer, vi arbejder under, er det bare ikke muligt*”. De øvrige deltagere erklærede sig enige på nær en enkelt, der fortsat mente, at det var muligt at realisere personalets deltagelse gennem bedre planlægning. So-su hjælperens erklæring virkede på en gang forløsende og udmattende. En kritik af personalets arbejdsvilkår var ikke kommet frem i kritikfasen og var heller ikke blevet modsvaret af en utopidrøm om et andet arbejdsliv, og det var nu tydeligt for personalet, at de havde skabt en udelivsutopi for beboerne og dømt sig selv uden for mulighed for at indgå i den. Ovenstående udspillede sig i den sidste fase af fremtidsværkstedet, der ellers havde været præget af forventninger, entusiasme og glæde. Fremtidsværkstedet skulle følges op af et opfølgingsværksted 14 dage senere, hvor de tre deltagergrupper skulle præsentere deres utopier for hinanden og for en række inviterede gæster, der på forskellig måde havde ekspertise på forskningstemaet. Personalet besluttede, at de i forlængelse af præsentationen af deres utopi ville rejse problematiseringen af deres egen deltagelse i utopien som et tema, de øvrige deltagere og de inviterede gæster kunne forholde sig til. Problemet blev således ikke søgt løst, men det blev adresseret mhp en videre bearbejdning.

Fremtidsværkstederne afsluttes – og hvad så?

Den oprindelige plan for fremtidsværkstedernes afslutning var, at deltagerne skulle vælge et par repræsentanter, der skulle præsentere utopien på det efterfølgende opfølgingsværksted. Allerede på det første fremtidsværksted (med de pårørende) blev planen ændret. De følte sig hver især forbundet med utopien og ville ikke lade sig repræsentere af de andre på forskningsværkstedet, men selv deltage og bidrage til præsentationen. Det blev aftalt, at alle kunne deltage og præsentationen ville de stå for i fællesskab. Beslutningen dannede præcedens for de to andre værksteder, hvor oplægget fra starten blev, at alle deltog i opfølgingsværkstedet.

Efter værkstedsarbejdet blev der inviteret til en kort evaluering af deltagernes oplevelse af værkstedsarbejdet. For de pårørende var den gennemgående oplevelse at de var overraskede over dagens forløb og projektets seriøsitet: ”*Dagen var meget*

overraskende og interessant”, ”Det var både seriøst, sjovt og hyggeligt”. Afslutningen på beboernes værksted var præget af træthed og uro, og en samlet drøftelse af oplevelsen var ikke mulig, men der blev dvælet lidt ved utopibilledet og spontane kommentarer som: ”Hvor har vi lavet meget” og ”Hvad sker der nu med billedet, kan vi ikke tage det med og hænge det op?” gav indtryk af, at deltagerne følte sig forbundet med utopibilledet og havde et ønske om, at arbejdet ikke skulle slutte her. At personalets værksted strakte sig over to dage gav dem mulighed for at arbejde sig dybere ind i projektet og give en oplevelse af et længerevarende samarbejde i gruppen, og der blev udtrykt en tro på, at projektet ville føre til varige forandringer: ”Det er godt at have været med til. At kunne sige, at man var med.” ”Jeg vil være stolt, når jeg en dag kan vise haven til mine børnebørn og sige, at det her var jeg med til at lave”. Evalueringen viste også, at metoden har åbnet for nye horisonter hos deltagerne: ”Det var en sjov arbejdsform. Man tror, man ved, hvad man vil, men man rykker sig hele tiden.”

Fremtidsværkstedet sluttede i alle tre grupper med en kort information om det planlagte opfølgingsværksted og dets funktion som optakt til det konkrete forandringsarbejde og en aftale om, at vægviserne ville blive nedskrevet og udsendt til deltagerne sammen med en skriftlig invitation til opfølgingsværkstedet.

OPFØLGNINGSVÆRKSTED MED GÆSTER

Opfølgingsværkstedet er en variant af det metodiske greb, der i den kritiske utopiske aktionsforskning kaldes et forskningsværksted. Værkstedets formål var en gensidig præsentation af deltagergruppernes værkstedsarbejde, men også et første møde mellem utopierne og en offentlighed. Foruden deltagerne fra fremtidsværkstederne deltog inviterede gæster³, der fra forskellige vinkler kunne bidrage med ekspertviden med henblik på at styrke utopierne. Da plejehjemsbeboerne også indgik i dette værksted som en deltagergruppe, måtte der igen sættes en grænse på to-tre timer for værkstedets varighed, hvorfor en grundigere udforskning af utopierne ikke var mulig. Foruden den gensidige udveksling skulle opfølgingsværkstedet føre til en konkretisering af umiddelbare handlemuligheder samt en

3 De inviterede gæster var: Tre repræsentanter fra forskellige dele af den kommunale forvaltning af ældrepleje, en naturvejleder, en landskabsarkitekt, en ældreforsker samt plejehjemmets forstander og souschef. En medarbejder fra det lokale fritidshjem var inviteret men blev forhindret.

snak om, hvordan der kunne arbejdes videre i retning mod de mere utopiske elementer i deltagerernes fremtidsudkast.

Opfølgingsværkstedets arbejde forberedtes med udgangspunkt i de tre hovedtemaer, der efter en umiddelbar analyse af utopierne tegner sig på tværs af de tre deltagergruppers arbejde: *Indretning af haven*, *Plejhjemmets hverdag* og *Åbning til lokalområdet*. Temaerne dannede også baggrund for valg af gæster, der skulle inviteres til opfølgingsværkstedet. Der blev i alt inviteret 9 gæster, der havde faglig ekspertise på et af temaerne, ledelses- eller myndighedsfunktion i forhold til plejhjemmet eller blev set som en potentiel, lokal samarbejdspartner. Af invitationen fremgik det, at forventningen til gæsterne var, at de skulle bidrage med deres ekspertviden på området samt med deres forslag til, hvordan de hver især med deres kompetence eller position ville kunne understøtte projektet.

Alle, der havde deltaget i fremtidsværkstederne, fik en invitation til opfølgingsværkstedet sammen med de renskrevne vægaviser. Beboerne fik invitationen personligt overrakt sammen med et fotografi af utopibilledet og en snak, der skulle understøtte erindringen om fremtidsværkstedet og kæde det sammen med opfølgingsværkstedet. I de 14 dage, der gik mellem de to værkstedsformer var jeg jævnligt på plejhjemmet og talte uformelt med projektdeltagerne for at fastholde erindringen om utopierne og den energi, der var udviklet i arbejdet med dem. Der blev holdt korte møder med hver gruppe for at orientere dem om programmet for opfølgingsværkstedet. For personalet var utopien fortsat nærværende, og de følte sig godt rustede til at præsentere den. For beboerne var det vanskeligere at fastholde erindringen, hvorfor de blev inviteret til at komme til et formøde den formiddag, hvor opfølgingsværkstedet skulle holdes om eftermiddagen. På formødet blev enkelthederne i utopien genopfrisket med udgangspunkt i utopibilledet. Billedet fremkaldte erindringen hos hovedparten af deltagerne og viste, hvem der følte sig forbundet til hvilke dele af utopien. De pårørende kom på deres formøde hurtigt tilbage til stemningen fra fremtidsværkstedet og var klar til at deltage i præsentationen.

Opfølgingsværkstedet blev holdt i plejhjemmets cafeteria, og en erfaren forsker med indgående metodekendskab var inviteret som værkstedsleder. Der var ca. 50 deltagere incl. de inviterede gæster. Utopibillederne blev stillet op langs væggen og der blev opsat vægaviser til at notere nye ideer ned på. Præsentationen blev tematiseret efter de tre hovedtemaer, der havde vist sig at være gennemgående i

utopierne. Værkstedslederen præsenterede temaerne og inviterede under hvert tema deltagerne til at uddybe de enkelte elementer. Igen blev beboernes aktive deltagelse mulig gennem et forudgående kendskab til, hvad den enkelte havde særlig interesse i og derfor kunne bidrage med kommentarer til. Efter præsentationen blev der inviteret til en omgang ”djævelens advokat”, hvor især de inviterede gæster, men også øvrige deltagere, kunne komme med kærlig kritik og nye idéer til utopierne. Kommentarerne blev noteret ned på vægaviser som et supplement til utopibillederne, hvorved ejerskabet blev bredt ud fra de oprindelige deltagere til en lidt større offentlighed. Herefter blev deltagerne delt op i tre grupper, der hver især skulle lægge konkrete planer for virkeliggørelse af et af de tre utopitemaer. Planerne skulle forholde sig til, hvordan der kunne skabes forandringer nu og på længere sigt.

Fra gruppen, der arbejdede med *Indretning af haven* kom der en lang række idéer til, hvordan der på kort sigt og med få midler kunne skabes forandringer, der gik i retning af utopien. De langsigtede forandringer rummede forslag, der krævede økonomi, myndighedstilladelser og meget arbejdskraft. Gruppen *Åbning til lokalområdet* havde forslag til, hvordan man på kort sigt kan udnytte de allerede eksisterende kontakter til især pensionister i lokalområdet ved at invitere dem til at deltage i livet i haven. De mere langsigtede forslag gik på initiativer til samarbejde på et institutionelt niveau mellem plejehjemmet og de omkringliggende institutioner. Her var især fokus på, hvordan der kan samarbejdes om at give kvarterets unge en positiv rolle i lokalsamfundet og herigennem forebygge hærverk og kriminalitet. Den tredje gruppe, *Plejehjemmets hverdag*, havde fokus på, hvordan udeliv kan blive en del af hverdagen, når personalet ikke umiddelbart ser sig i stand til at forandre deres prioriteringer i hverdagen og dermed indgå i det utopiske fremtidsudkast, de selv har været med til at skabe. Forslagene her spændte vidt fra at bedre den fysiske tilgængelighed til haven over ansættelse af en tusindkunstner, der både har haveforstand og lyst til at samarbejde med beboerne, men især var der fokus på kulturændring og kompetenceudvikling blandt personalet, så de i højere grad kunne se mulighederne for at deltage i udelivet. Efter gruppearbejdet var der en kort præsentation fra hver gruppe. Ved værkstedets afslutning blev der nedsat en ”tovholdergruppe”, der fik til opgave at tage initiativ til iværksættelse af nogen af de forandringer, der kunne skabes på kort sigt samt fastholde og adressere det videre arbejde med utopierne. Gruppen kom til at bestå af to beboere, to medarbejdere, to pårørende, plejehjemmets souschef og mig.

Det store forum og det relativt høje tempo i værkstedsarbejdet gjorde det vanskeligt for beboerne at følge med. De fleste kunne bidrage til præsentationen, men allerede inden gruppearbejdet var en del af dem faldet fra, og kun enkelte af de tilbageblevne var i stand til at deltage aktivt. En egentlig evaluering af opfølgningstværkstedet var ikke mulig på grund af tidsnød, men uformelle samtaler med deltagerne de følgende uger bekræftede, at det havde været svært for beboerne at følge med i mødet. Nogle pårørende udtrykte især glæde over, hvor seriøst og engageret de inviterede gæster havde bidraget. Personalet udtrykte begejstring over beboernes deltagelse i præsentationen og desuden over, at de tre utopibilleder var så ens. Billederne udgjorde en samlet horisont, hvor den kollektive erfaring med naturen og udelivet som et muligt omdrejningspunkt for et andet plejehjemsliv, fremstod som et tydeligt resultat af værkstedsarbejdet.

Et afsluttet projekt eller en kontinuerlig proces?

Opfølgningstværkstedet gav deltagerne en ny erkendelse af, at der var en fælles drøm blandt de tre grupper om et anderledes plejehjemsliv. Utopien var styrket af, at der var et fællesskab om den, og at fællesskabet også inkluderede de inviterede gæster, (deriblandt plejehjemmets ledelse), der dels havde bidraget til utopien, men også havde givet tilsagn om, at de ud fra deres viden og forskellige positioner ville yde støtte på vejen mod virkeliggørelse. Deltagerne udtrykte forventning men også en vis skepsis. En beboer udtrykte det således: *”Det hele virker så stort – kan det lade sig gøre?”* Den videre planlægning af projektet skulle tage højde for deltagerernes forventninger om konkrete, synlige forandringer og samtidig anerkende personalets bekymring for deres mulighed for at indgå i forandringerne. En del af forslagene kunne afprøves gennem fælles handlinger, hvor elementer fra utopien søgtes virkeliggjort. Den type forandringer krævede samarbejde mellem deltagergrupperne og plejehjemmets ledelse evt. initieret af tovholdergruppen og på forskellig vis støttet af de gæster, der havde deltaget i opfølgningstværkstedet. En del af utopien udfordrede imidlertid plejehjemslivet på områder, hvor forandringer krævede involvering på et administrativt niveau, der lå over plejehjemmets. Det drejede sig især om de udefra givne vilkår for personalets arbejde og muligheder for indflydelse på prioriteringer i deres arbejdsliv, men også en ændring af adgangsforholdene kunne af økonomiske årsager række ud over plejehjemmets egne muligheder. Gæsterne fra den kommunale forvaltning, blev på opfølgningstværkstedet præsenteret for personalets ambivalente forhold til utopien. De har indflydelse på de strukturelle vilkår og havde i værkstedsarbejdet mulighed for at tilbyde at indgå i en videre dialog med personalet med henblik på en uddybning af problemstillingen. For-

valtningens repræsentanter valgte at fokusere på deres mulighed for at støtte en udvikling af personalets kompetencer til at se mulighederne for forandringer i den eksisterende hverdag. Tilbuddet adresserede imidlertid kun en del af den rejste problemstilling i og med at det ikke forholdt sig til muligheden for at bevæge rammerne for personalets arbejdsvilkår. Denne løsningsform er kendt inden for projektarbejde, der lægger op til, at et projekt afsluttes og implementeres.

NY HAVE OG NYE FÆLLESSKABER

Der tegnede sig to kernetemaer i projektet: Plejehjemsbeboernes ønsker til naturoplevelser og udendørsliv og personalets muligheder for at understøtte det. Temaerne lagde op til at arbejde videre i to spor, men havde samtidig en tæt indbyrdes sammenhæng, idet den forandring af arbejdslivets strukturer, der skal give personalet mulighed for at se sig selv som en del af utopien, ikke kan behandles adskilt fra det, der er utopiens genstand. Det tema, der på forskningsværkstedet var bearbejdet under titlen *Åbning mod lokalområdet*, havde som nævnt handlingsforslag, der primært var adresseret et institutionelt niveau. Plejehjemmets ledelse fik hermed mandat fra projektet til at tage initiativer på området f.eks. i form af invitation til den lokale skole om at anlægge skolehaver i plejehjemmets have.

Tovholdergruppen havde fået mandat til at iværksætte konkrete tiltag med udgangspunkt i beslutningerne fra opfølgingsværkstedet. Udfordringen med at uddybe personalets ambivalens i forhold til at indgå i et forandret udeliv, blev ikke grebet af gæsterne fra den kommunale forvaltning og måtte derfor følges op inden for projektet i et sideløbende forløb.

Tovholdergruppen kunne af praktiske årsager først mødes tre uger efter opfølgingsværkstedet. For at fastholde momentum inviterede jeg sammen med plejehjemmets ledelse til en havearbejdsdag allerede ugen efter. Invitationen var primært rettet mod beboerne og deres familier, der blev opfordret til at deltage i at renovere et tilgroet rosenbed, hvilket var en af idéerne fra opfølgingsværkstedet. Arbejdsdagen lå på en helligdag, hvilket gav erhvervsaktive pårørende mulighed for at deltage, men samtidig nærmest ekskluderede personalet, der er så lavt bemandet på helligdage, at deltagelse for dem stort set var umuligt, et dilemma, der skulle vise sig at blive gennemgående ved planlægning af opfølgingshandlinger. 15-20 beboere og lige så mange pårørende, en enkelt medarbejder samt forsker

og forstander deltog i havearbejdsdagen, der resulterede i 3 renoverede blomsterbede tilsæt med sommerblomster. Arbejdet var på forhånd tilrettelagt af mig i samarbejde med ledelsen. Deltagelsesformerne strakte sig fra hårdt gravearbejde over beslutning om, hvilke blomster, der skulle sås hvor, og til servering af øl og sandwich. Nogle deltog ved at se på og nyde samværet. Arbejdsdagen gav konkrete resultater i form af blomsterbede, og den var desuden rammen om et socialt samvær og et arbejdsfællesskab mellem beboere, pårørende og plejehjemmets ledelse. Da tovholdergruppen kort efter arbejdsdagen holdt sit første møde, blev det besluttet at invitere til endnu en arbejdsdag inden for få uger. Denne gang var det tovholdergruppen, der inviterede og stod for forberedelserne. Deltagerne i arbejdsdagen besluttede selv, hvilket arbejde, der skulle udføres. Deltagerantallet var nogenlunde det samme som sidst. En del af de pårørende fra sidst havde ikke mulighed for at deltage (dagen blev afholdt midt i juli, hvor mange er på ferie), men til gengæld var der kommet nye til. Resultatet var en gennemgribende renovering af en tilgroet terrasse foran huset og udplantning af blomster i krukke og bede, og igen var deltagelsesformerne mangfoldige.

Havearbejdsdagene, som blev gentaget jævnligt i det følgende år, havde flere funktioner. Dels tilgodeså de en relativt målorienteret interesse hos projektdeltagerne i at få indrettet haven, så den i højere grad ville indbyde til brug, men dagene var også i sig selv et glimt ind i det utopiske plejehjemsliv, hvor man på tværs af deltagergrupper var fælles om at skabe noget til glæde for alle parter. I plejehjemmets Bruger- og pårørenderåd gav de pårørende, der havde deltaget i arbejdet, udtryk for, at arbejdsdagene havde givet dem et nyt tilhørsforhold til haven, så de nu på eget initiativ kunne finde på at gå på havearbejde på plejehjemmet, hvilket igen havde givet dem mulighed for et samvær med deres gamle under gammelkendte former fra tidligere i livsløbet (havearbejdet) men i nye rammer (plejehjemmets have). For beboerne og personalet inviterede resultatet af havearbejdet til små udflugter i haven, hvor udviklingen af det nysåede kunne følges: *"Det er altid spændende at følge med i, når det er noget man har selv har været med til at lave"*. (Martha, beboer).

OFFENTLIGHED SOM FORUDSÆTNING FOR VIRKELIGGØRELSE

På første møde i tovholdergruppen udfoldede der sig et ønske om at udbrede erfaringerne fra værkstedsarbejdet til en større kreds: I referatet fra mødet stod der: *Vi vil gerne vise tegningerne – og resten af projektet - frem for de pårørende, beboere og medarbejdere, der ikke har deltaget i projektet.* Arbejdet med at skabe forandringer i retning mod utopien ville kræve hele plejehjemmets involvering. Gruppen diskuterede forskellige involveringsformer, og der var enighed om, at det både skulle omfatte information om projektet og invitation til deltagelse i fælles handlinger med udgangspunkt i utopierne. For gruppen var det vigtigt, at de handlinger, der blev planlagt, havde en sammenhæng med utopien, og at sammenhængen blev tydeliggjort for alle, der var med til at udføre den. Som et konkret bud blev det besluttet at lave en vandreudstilling, der foruden utopibillederne skulle indeholde fotos og tekst til beskrivelse af hele processen fra inspirationsturene frem til den første havearbejdsdag, der på det tidspunkt allerede var afholdt. Udstillingen skulle vandre rundt på plejehjemmets afdelinger for at slutte med at tage permanent ophold et sted, der var tilgængeligt for alle. Plejehjemmets ledelse inviterede til, at udstillingen kunne have fernisering på plejehjemmets forestående 25 års jubilæumsdag et par måneder senere. I tiden frem til ferniseringen arbejdede alle tovholdergruppens medlemmer på at forberede udstillingen. Utopibillederne, der var tegnet på tapetpapir, skulle sættes op på et mere solidt underlag, der skulle udvælges, printes, lamineres og tilskæres fotografier, udformes tekst og i dagene lige op til jubilæet skulle udstillingen sættes op i plejehjemmets cafeteria. Arbejdet foregik på plejehjemmets fællesarealer, hvilket tiltrak opmærksomhed fra øvrige beboere, medarbejdere og pårørende, der stoppede op, fik en snak om projektet og evt. gav en hånd med forberedelserne, der dermed i sig selv kom til at fungere som en udbredelse. Ferniseringen fik en fremtrædende plads på jubilæumsdagen, hvor der foruden beboere, personale og pårørende var inviteret gæster fra plejehjemmets bestyrelse, den kommunale forvaltning, naboer og andre venner af plejehjemet. Udstillingen blev studeret, og projektet fremhævet i jubilæumstalerne. Plejehjemet havde ønsket sig ”haveting” i jubilæumsgave, og gæsterne kom med planter, blomsterløg, gavekort til planteskoler og kontanter, der var tiltænkt forskønnelse af haven. Gavebordet stod ved siden af udstillingen, der blev tilført ekstra liv af de mange planter. Med nogle af planterne fulgte konkrete ønsker til, hvor de skulle plantes – f.eks.: *”den må meget gerne stå, så min mor kan se den fra sit vindue”*. For tovholdergruppen blev ”havegaverne” et vidne om, at en større kreds

havde kendskab til projektet og dets muligheder for at få indflydelse og deltage. Samtidig gav de noget helt konkret at arbejde videre med. Hvor skulle der plantes? Hvad skulle der købes ind? – og hvem skulle gøre det? På det konkrete plan førte plantegaverne til organisering af nye fælles arbejdsdage, hvor de, der deltog, afgjorde placeringen af planterne. En anden betydning var, at de blev symbol på anerkendelse af projektet i en større kreds.

Efter jubilæumsfesten vandrede udstillingen som planlagt rundt på plejehjemmets afdelinger. Personalet valgte placering og stod for opsætningen. Udstillingen var 3-4 uger på hver afdeling, og gav hvert sted anledning til daglig snak personale, beboere og pårørende imellem om plejehjemmets have og mulighederne for udeliv. Internt på plejehjemmet fungerede vandreudstillingen som en metode til at udbrede kendskab til projektet og de fremtidsudkast, der var blevet skabt i det og samtidig modvirke, at tovholdergruppen og projektdeltagerne skulle udvikle sig til en særlig ”udelivselite” og derved gøre processen utilgængelig for andre. Der var imidlertid også stærkt behov for, at en offentlighed udenfor plejehjemmet skulle få opmærksomhed på det nye, der var under udvikling. Opfølgingsværkstedet og jubilæumsfesten havde i nogen udstrækning haft den funktion, men det måtte følges op af yderligere tiltag, dels for at tilvejebringe resurser til at understøtte det videre arbejde, men også fordi en større offentligheds interesse for projektet virkede understøttende for deltagernes fortsatte engagement. På initiativ af tovholdergruppen blev f.eks. en arkitekt fra den kommunale forvaltning inviteret til at besigtige den eksisterende tilgængelighed til haven, en anlægsgartner med ekspertise i vandanlæg blev inviteret til at komme og se på muligheder for at anlægge vandløb, fiskedam mv., og en gartner blev inviteret til at komme og give professionel vejledning i placering af de forskellige planter og anlæg på plejehjemmets grund. Invitationerne blev positivt modtaget, og møderne med de forskellige eksperter foregik ved at tovholderne fortalte om projektet og utopierne, hvorefter vi gik på havevandring og diskuterede konkrete muligheder. Et konkret resultat af møderne var at kommunen finansierede et nyt stisystem og to nye udgange fra huset til haven.

PERSONALETS AMBIVALENS

Den so-su hjælper, der havde rejst problemstillingen om personalets deltagelse, præsenterede den på opfølgingsværkstedet.

”Jeg vil gerne se mig selv (som en del af udelivet), men det er svært i vores hverdag. Vi vil være bange for at få dårlig samvittighed i stedet for glæde af det.”

Forskningsværkstedet bragte flere forslag til konkrete tiltag, der skulle gøre det lettere og mere attraktivt for personalet at inddrage udearealerne i det daglige samvær med beboerne. Et enkelt forslag: ”Gøre det til en rutine at det er lige så legalt at tage beboerne med ud som at være inde” berørte den bekymring, personalet havde rejst, men overlod det til personalet selv at finde ud af, hvordan denne nye ”rutine” skulle etableres. I relation til det tema, der handlede om mulighederne i plejehjemmets hverdag, efterlod forskningsværkstedet således projektet med flere problemstillinger: Hvordan er personalets muligheder for at udføre en helhedsorienteret pleje? Er udeliv en luksus, og hvad er i den sammenhæng egentlig kernen i plejefagligheden? Spørgsmålene rummer den ambivalens, personalet formulerede på deres fremtidsværksted, nemlig en modsætning mellem det fælles ønske om at understøtte en helhed og sammenhæng i beboernes liv over for den fragmentering af plejen, der ses som en følge af plejekulturen og de strukturelle rammer, der sættes for arbejdet.⁴

Forberedelse af en søgeproces

Behovet for en uddybelse af personalets begyndende refleksioner over deres arbejdsliv og faglighed blev tydeligere. De problemstillinger, der var rejst, stak så dybt, at arbejdet med dem ikke umiddelbart skulle være løsningsorienteret men undersøges nærmere, hvis personalet altså havde lyst til at arbejde videre i projektet. En løsningsorienteret tilgang, som er velkendt i både i projektarbejde og i personalets daglige arbejde, ville på nuværende tidspunkt udgøre en risiko for en instrumentalisering af processen. Den utopi om et udeliv, der var skabt i

⁴ Netop denne *ambivalens* må der dvæles ved i et projekt som dette, idet den udtrykker to modsigelser, hvis umiddelbare uforenelighed kan virke lammende. Men ved at erkende dem og undersøge dem nærmere uden løsnings- eller handletvang, kan ambivalensen føre til et nyt perspektiv på utopien og dermed danne baggrund for nye bevægelser i dens retning. (Nielsen & Nielsen 2009)

projektet var ikke et færdigt defineret endemål for det gode plejehjemsliv. Den strittede i mange retninger, rummede i sig en mangfoldighed af muligheder og ufærdigheder og udtrykte derfor snarere en antydning af mulighedshorisont for en ny måde at tænke plejehjemsliv på.

Personalet havde i fremtidsværksted og opfølgingsværksted udtrykt en alvorlig bekymring for deres mulighed for at udøve og udvikle deres faglighed i retning af at gøre natur og udeliv til en del af plejehjemmets hverdag. Personalet har en afgørende betydning som kulturbærere og forandringsagenter i plejehjemmets daglige liv, og hvis projektet skulle lykkes med at føre til forandringer, var det derfor nødvendigt at fortsætte samarbejdet med dem om at udforske den problemstilling, de havde rejst. Jeg var af plejehjemmets ledelse blevet informeret om, at der på et personalemøde var udtrykt en projektræthed, der ikke rettede sig specifikt mod dette projekt, men var mere generel. Efter aftale med ledelsen inviterede jeg personalegruppen til at deltage i et møde, hvor vi sammen skulle drøfte, hvordan vi kom videre med at skabe muligheder for, at udeliv også kan blive en del af personalets arbejdsliv. Invitationen blev desuden sendt til orientering til afdelingslederne, så de fik mulighed for at understøtte deltagelsen. Gruppen bestod af ni medarbejdere. Seks mødte op, resten meldte afbud, men gav udtryk for interesse for fortsat deltagelse. Mødet blev holdt i plejehjemmets have. Utopibillede og vægaviser blev hængt op på en mur, og deltagerne blev bænket i en halvcirkel om muren. På vægviserne havde jeg på forhånd skrevet de kritiktemaer, der var rejst på fremtidsværkstedet. Mødedeltagerne var først og fremmest interesserede i at høre, hvordan de inviterede gæster til forskningsværkstedet havde kommenteret projektet. Derefter rejste spørgsmålet sig om, hvordan vi kommer videre og samtidig anerkender personalets behov for arbejdsro. En deltager fremførte, at det ikke var muligt både at få ro til arbejdet og gå til møder om udeliv, hvortil en anden replicerede: *"Vi kan ikke lade være med at fortsætte med det her. Det handler jo også om at gøre arbejdet bedre."* Der var tilslutning til at fortsætte med projektet. Aftalen blev, at gruppen og jeg skulle mødes ca. en gang om måneden i det næste halve år til en fortsat snak om personalets muligheder for at blive en del af et udeliv på plejehjemmet. Mødet sluttede med en halv times havearbejde, hvor vi i fællesskab lugede et bed, der som det første konkrete resultat af projektet var sået til med sommerblomster. Under arbejdet blev der udvekslet haveerfaringer og - ekspertise eller mangel på samme, hvorved dele af deltagerens øvrige livssammenhænge blev bragt ind i deres arbejdsliv. Arbejdet bidrog desuden til at fremme subjektive relationer til den have, der skulle danne rammen om virkeliggørelse af drømmene om et udeliv.

Efter aftale med personalet sendte jeg dem en invitation til en møderække bestående af fire møder fordelt over efteråret med ca. en måneds mellemrum. Som en overenskomst mellem personale og ledere var det aftalt, at møderne skulle være af to timers varighed og placeres i de sene formiddagstimer, hvor presset på plejeopgaverne er mindst. Formålet med møderne var at uddybe den kritik, personalet havde rejst af deres muligheder for at være en del af et udeliv. I forbindelse med, at møderækken blev aftalt med personalet, efterlyste de ledelsens deltagelse i projektet. Der var tilfredshed med, at ledelsen ikke havde deltaget i fremtidsværkstederne, men nu mente personalet, at ledelsens deltagelse var afgørende for projektets legitimitet og forandringskraft. Det blev besluttet, at plejehjemmets souschef skulle deltage i møderækken.

De efterfølgende måneder gennemgik personalet i samarbejde med souschefen og mig en søgeproces, hvor de problematikker, der udfoldede sig efter fremtids- og forskningsværkstederne, blev centrale. De temaer, der udfoldede sig i processen, udsprang af deltagernes konkrete, kontekstbestemte erfaringer, men fik almen betydning netop i kraft af, at arbejdet med dem ikke i første omgang var konkret og løsningsorienteret. Sideløbende med møderækken blev der iværksat forskellige konkrete afprøvende handlinger, der understøttede forløbet. Af det følgende vil det fremgå, hvordan deltagernes refleksioner over den ambivalens, der kom til udtryk i værkstedsarbejdet i samspil med konkrete afprøvninger, førte til bevægelser i såvel egne som kollegaers erkendelser af faglighed, udeliv og forandringsmuligheder.

Kritik som afsæt for indkredsning af faglighed

Afsættet for processen var personalets kritik af deres mulighed for at udvide eller omdefinere handlerummet i deres daglige arbejde, men for at give kritikken retning og fastholde forestillingen om, at et andet plejehjemsliv er muligt, fungerede utopien gennem hele forløbet som et konkret, visuelt bagtæppe for kritikken. Kritikstikordene fra fremtidsværkstedet gik i flere retninger. En del rettede personalet mod sig selv med stikord som: *"Personalet har ikke motivation til at komme ud"* og *"manglende opmærksomhed hos personalet på beboernes ønsker til naturoplevelser"*. En anden del blev rettet imod plejehjemmets fysiske rammer f.eks: *"For få udgange fra hus til have"*, og endelig var der en del af kritikken, der rettede sig imod de strukturelle rammer for arbejdet, f.eks.: *"For lidt tid til at komme ud"* og *"Al tid skal være planlagt, der mangler mulighed for spontanitet"*. Den kritik, der rettede sig imod de fysiske rammer blev

efter forskningsværkstedet varetaget af tovholdergruppen, der skulle koordinere og prioritere det videre arbejde med at udvikle plejehjemmets udendørsarealer.

På grund af forfald ved første møde blev møderækken reduceret til i alt tre gange. Fremmødet svingede mellem 6 og 8 deltagere. Møderne blev holdt på souschefens kontor, hvor deltagerne sad i en halvcirkel omkring tegningerne af utopierne. Ved siden af tegningerne blev der opsat vægaviser, hvor udsagn og tanker om dagens tema blev nedskrevet. På første møde udformede vi i fællesskab følgende overskrift for forløbet: *"Samspil mellem udeliv og plejearbejde i plejehjemmets hverdag"*. Hvert møde blev indledt med, at jeg fortalte hvilke initiativer, der var taget i haven siden sidst, og hvilke planer tovholdergruppen havde for den kommende tid. Haven og udelivet blev derved fastholdt som genstand for deltagernes erkendelse af muligheder og barrierer for at udvikle fagligheden og forandre plejehjemslivet. På det første møde fortalte jeg bl.a., at ledelsen på opfordring fra tovholdergruppen havde søgt om midler til at forbedre tilgængeligheden til haven: Etablering af et stisystem, to nye udgange fra huset til haven og en elevator, der skulle føre fra plejefdelingene på 1. og 2. sal direkte ud i haven. Denne del af projektet var suverænt den mest omkostningstunge og dermed også den del af de fysiske forandringsplaner, personalet havde oplevet som mest utopisk, altså længst væk fra den virkelighed, der er idag. Personalet reagerede med overraskelse og begejstring over netop dette initiativ, der for dem var et bevis på, at ledelsen seriøst havde lyttet til og anerkendt projektets opfordringer, og at ledelsen også var ambitiøs på projektets vegne.

Herefter var opgaven at komme ud i hjørnerne af problemstillingen om personalets ønsker til og begrænsninger i at være en del af det utopiske udeliv. Den første arbejdsoverskrift var: *"Glæde ved natur og udeliv – og hvad er barriererne?"*. Formålet var at sætte fokus på det lystbetonede for den enkeltes deltagelse i projektet gennem refleksioner over egne relationer til naturen og det udeliv, der var under etablering, og samtidig holde kritikken åben. Deltagerne opfordredes til at overveje, hvilken glæde udelivet kunne give dem både personligt og i samværet med plejehjemmets beboere. Opfordringen blev efterfulgt af en længere pause, hvor deltagerne med egne ord *"gik på tur i haven"*, forstået på den måde, at de hver især dykkede ind i den utopi, de havde udviklet og som hang på væggen i form af en tegning. Den efterfølgende snak afspejlede en søgeproces, der rummede kimen til en syntese mellem faglighed og livsudfoldelse. F.eks.: *"At plukke frugt af træer og bruge dem til forskellige ting. Skabe genkig tilbage i tiden og rum til fortællinger. Kan give ro og glæde til personalet"*. Personalets ro og glæde indfinder sig, når de

foretager sig noget, de selv synes er rart, og de gør det sammen med beboerne på en måde, som de med deres faglighed ved, vil være meningsfyldt (*"at skabe genkig tilbage i tiden og rum til fortællinger"*).

Ledelsen involveres

De barrierer, der var kommet til udtryk i fremtidsværkstedets kritikfase, vendte som nævnt både indad mod personalet selv og udad imod strukturerne. På dette første møde med personalet fremkom der i forhold til kritikken udsagn, der antydede en ny erkendelse: *"Det er vanskeligt at prioritere mellem opgaver, der er procedurebestemt og kontrolleret udefra og de "bløde" opgaver som f.eks. haven"*. Udsagnet er en videreudvikling af, hvad der er sagt tidligere (f.eks.: *"al tid skal være planlagt, der mangler mulighed for spontanitet"*) og antyder en skærpet erkendelse af den ambivalens, processen kredser om, nemlig modsætningen mellem personalets mulighed for at udfolde den faglighed, de ønsker og de strukturer, der sætter rammerne for plejehjemmets dagligdag. Erkendelsen åbner for en diskussion af fagligheden og dens vilkår, og forsøger samtidig at adressere problemstillingen til en instans uden for én selv og kollegaerne. Det førte videre til en diskussion af ledelsens rolle i projektet og formulering af en række spørgsmål til ledelsen omhandlende deres forventninger til projektet, hvilke barrierer og muligheder, de så i projektet, og deres oplevelse af egen rolle i projektet specifikt og i udelivet generelt. Det blev aftalt, at souschefen skulle tage spørgsmålene med til drøftelse på et ledermøde og komme med en tilbagemelding til gruppen på næste møde. I tilbagemeldingen udtrykte ledelsen et generelt ønske om at bidrage til projektet og medvirke til at fjerne barrierer for utopiernes virkeliggørelse. Som barrierer så de dels plejepersonalets rutiner og vaner og dels en organisering af arbejdet, der bl.a. manifesterer sig i faggrænser. Desuden betragtede ledelsen deres egen manglende viden om projektet som en barriere. Lederne efterlyste dialog med projektdeltagerne om deres mulighed for at understøtte projektet og så desuden involvering af andre faggrupper end de plejefaglige, som en del af vejen til virkeliggørelse af utopierne. Med svarene kastes mulighederne for forandring igen tilbage til personalet, der opfordres til at søge løsninger inden for rammerne ved at ændre deres praksis gennem en omorganisering af arbejdet, som ledelsen dog lover at deltage i og bakke op om. Tilbagemeldingen blev positivt modtaget af personalet, der var glade for at konstatere, at ledelse og medarbejdere er fælles om den utopiske horisont.

Hvad med de kollegaer, der ikke er den del af projektet?

I den efterfølgende snak udfoldede en konkret kritik (F.eks. *”Personalet er ikke engageret i haven”*) sig til et tema: *Vi har forskellige prioriteringer i vores arbejdsliv, hvordan bliver der gensidig accept?* Temaet uddybedes i den videre snak, og der manifesterede sig et behov for at udbrede kendskab til projektet til resten af huset: kollegaer såvel i plejeafdelinger som tværfagligt, beboere, der ikke havde deltaget hidtil og ledelsen.

Gruppen fandt frem til, at projektet kunne udbredes gennem konkrete handlinger og begivenheder og gennem information på møder af forskellig slags. Det blev besluttet at lægge vægten på handlingerne og bruge de allerede institutionaliserede møder med kollegaer til at informere om og invitere til deltagelse i de planlagte handlinger. Mødet sluttede med fælles frokost, der blev tilberedt over bål i haven. Jeg havde sammen med mødeindkaldelsen inviteret personalet til frokosten og opfordret deltagerne til hver at invitere et par beboere. Aktivitetspersonalet tændte bål, og køkkenpersonalet leverede maden og bistod med tilberedning over bål. I alt deltog 20-25 beboere og medarbejdere i frokosten. Det foregik på en kølig dag i slutningen af september. Formålet med arrangementet var at afprøve en virkeliggørelse af flere prioriteringer fra forskningsværkstedet: *Udeliv hele året, fællesskab om mad og hygge i haven og tværfaglighed*. Der var stor begejstring for arrangementet. Ikke kun blandt deltagerne, men i hele huset, hvor duften af bål bredte sig – også til det personale, der ikke skulle deltage. Det affødte bemærkninger til kollegaerne som: *”Hvor ser det hyggeligt ud”* og *”hvor er I heldige”*, og i modsætning til ved tidligere arrangementer, hvor kollegaer havde problematiseret, at projektdeltagerne var gået på havearbejde med beboere, blev bemærkningerne denne gang ikke fulgt af kommentarer om, at de efterlod deres kollegaer med det sure arbejde. Projektdeltagerne opfattede det som en positiv udvikling og som en anerkendelse af projektets betydning. Et frokostarrangement er en velkendt begivenhed på et plejehjem, hvor køkkenpersonale tilbereder god mad, og pleje- og aktivitetspersonale i fællesskab skaber rammer for et hyggeligt samvær sammen med men især for beboerne. Ved dette arrangement indtog de forskellige personalegrupper deres vante roller og gjorde, hvad de kunne, for at beboerne kunne få en god oplevelse. En stor del af tiden stod personalet op ved bordene for at bevare overblikket og sikre sig, at alle fik mad. Arrangementet blev et eksempel på, hvordan udelivet kan inddrages i hverdagen, og hvordan flere faggrupper har mulighed for og lyst til at samarbejde om det. Imidlertid adresserede det også en

udfordring i at bryde med en omsorgskultur, hvori personalet gør noget *for* og ikke *i fællesskab med* plejehjemmets beboere, hvilket de netop på formiddagens møde havde udtrykt var en del af deres utopiske forestillinger om et arbejdsliv.

Afprøvninger som afsæt for ny erkendelse

Projektet var på vej ind i sit efterår både i bogstavelig og symbolsk betydning. Det var blevet oktober, hvilket betød, at både plejehjemmets traditionelle udendørs aktiviteter og de handlingsinitiativer, der som følge af fremtidsværkstederne var taget i løbet af sommeren, stort set ophørte. Projektet var planlagt til at skulle rundes af omkring årsskiftet. Der var endnu to planlagte møder med personalet, og hvis de skulle føre til at de kunne se sig selv som deltagere i et udeliv på plejehjemmet, måtte der iværksættes nogle afprøvninger. Havearbejdsdagene var afprøvninger, der var initieret af hhv. mig og de pårørende, og frokosten med madlavning over bål var ligeledes mit initiativ. På mødet med personalet i slutningen af oktober, besluttede gruppen, at de som *deres* første afprøvning ville invitere beboere og kollegaer til at plante æbletræer og drikke varm kakao i haven. Arrangementet skulle foregå en hverdags formiddag, hvor flest mulige fra personalet havde mulighed for at deltage. Tidligere i projektet var arrangeret havedage i weekender for at give pårørende mulighed for at deltage, og det havde resulteret i, at personalet havde følt sig ekskluderet, fordi de på grund af lav weekendbemanding ikke kunne finde tid til at deltage. Tovholdergruppen havde allerede med udgangspunkt i utopierne besluttet, at en del af pengegaverne fra jubilæumsfesten skulle gå til at plante en lund af frugttræer. Træerne skulle udvælges og indkøbes af personale og beboere fra en plejeafdeling og en medarbejder fra aktivitetsafdelingen på en udflugt til en planteskole, og nogle fra projektets personalegruppe påtog sig nu at stå for et socialt arrangement, hvor beboere og personale kunne være fælles om at plante træerne. Arrangørerne udarbejdede en skriftlig invitation til beboere og personale i hele huset og gik på besøg i alle afdelinger for at reklamere for dagen, og der blev indgået aftale med køkkenpersonale om, at de skulle komme ud i haven og servere varm kakao.

Dagen for træplantningen var en bidende kold novemberdag med frost og kraftig blæst. Alligevel mødte ca. 10 beboere, 10 personaler samt plejehjemmets forstander op. Der var indkøbt 9 forskellige æbletræer, og tovholdergruppen havde på forhånd besluttet, hvor ”æblelunden” skulle plantes. Beboerne kom med forslag

til, hvor de enkelte træer skulle stå i forhold til stier, udsigt fra vinduer mv., forstander, personale og forsker gravede huller under vejledning af beboere, der havde forstand på plantedybde, og et par beboere hjalp til med at sætte træerne i jorden. Der blev drukket varm kakao og kæmpet med vinden, der flyttede rundt på de træer, der lå på jorden ved deres bestemmelsessted og ventede på at blive plantet. Hele arrangementet tog ca. en time. Nogle beboere var bare ude så lang tid, det tog at drikke en kop kakao, andre blev, til plantningen var afsluttet. Selv de, der var med i kortest tid gav udtryk for glæde ved at mærke kulden i kinderne og derefter komme ind i varmen. I den time, arrangementet varede, oplevede deltagerne sig selv og hinanden i nye positioner. For noget af personalet var det en helt ny erfaring at plante træer, hvor praktisk havearbejde tydeligvis havde været en almindelig del af flere af beboernes tidligere liv, som de ikke havde haft kontakt med i årevis. Til gengæld var det nyt for beboerne at opleve sig selv som vejledere for personalet og som dem, der bestemte, hvor træerne skulle stå. Det var nyt at være fælles om et projekt, der var til glæde og gavn for alle og ikke en aktivitet, personalet havde iværksat for at aktivere beboerne. Plantedagen og de øvrige handlinger, der udspillede sig i haven, gjorde i modsætning til frokostarrangementet haven til rammen om udfoldelse af liv for personale og beboere i fællesskab. Under arrangementet fremstod haven som et fælles tredje, hvor begrænsninger forsøgsvis blev overskredet i retning mod den fælles utopiske horisont. Derudover tjente handlingerne flere formål: Der blev skabt forandringer i haven, der gjorde den mere indbydende og tilgængelig, personale, beboere og pårørende, der ikke havde deltaget i projektet blev inspireret til i højere grad at inddrage udelivet i dagligdagen (også om vinteren), og endelig tjente de som en afprøvning af mulighederne for momentvis at overskride de barrierer, der eksisterer mellem det eksisterende og det ønskede arbejdsliv.

På tredje og sidste møde for det personale, der havde deltaget i projektet, blev plantedagen evalueret. De første kommentarer udtrykte en skuffelse over, at ikke flere kollegaer havde bakket op om arrangementet. Ganske vist deltog ca. 10, men en del af dem var elever og afløsere, og arrangørerne savnede deres faste kollegaer, som de tydeligvis betragter som grundstammen i personalegruppen, idet afløsere og især elever udskiftes hyppigt. Det affødte en diskussion om værdien af at involvere afløsere og elever mere i plejehjemmets liv.

Evalueringen af plantedagen antydede også en fortsat læreproces for personalet. På det helt konkrete plan var der tilfredshed med, at træerne var plantet og der-

med havde udvidet mulighederne for brug af haven. Men dagen havde også givet erfaringer, der ledte frem mod en ny indsigt for personalet i, hvordan de ønsker at udfolde deres faglighed, og hvilke muligheder haven i den sammenhæng byder på. En so-su hjælper sagde det således: *"Plantedagen gav et billede af, hvad beboerne oplever som almindeligt liv"*. Udsagnet kan føres tilbage til det ønske, personalet udtrykte i forbindelse med fremtidsværkstedet, om at deres arbejde skal være en understøttelse af den enkelte beboers hele liv, altså til deres ønsker til selve fagudøvelsen. I den videre diskussion af plantedagen og af projektet i det hele taget, nåede gruppen frem til en enighed om, at de gennem arbejdet med udeliv har fået en erkendelse af, at udeliv skal betragtes som en del af den grundlæggende pleje og ikke som et luksusbehov hos beboerne, der først kan tilgodeses, når det grundlæggende arbejde er udført. Med udsagnet: *"Haven kan give mental frihed – også til personalet – men er svært at prioritere"* udtrykkes samtidig en ambivalens i den nye erkendelse i og med at alle kollegaer, der ikke har været med i projektet, ikke har gjort de samme erfaringer, og at de barrierer, der er forårsaget af de strukturelle forhold, fortsat eksisterer. Processen har åbnet for en diskussion i personalegruppen om kernen i deres faglighed og åbnet for en diskussion af, hvad de forstår ved at gøre et godt stykke arbejde. Spøgsålet er så, hvorvidt det, personalet forstår ved det gode arbejde giver mulighed for at understøtte plejehjemsbeboernes forestillinger om et godt plejehjemsliv.

PERSONALETS EVALUERING AF PROCESSEN

Det sidste møde med personalet, der blev holdt i december måned, blev også en evaluering af projektet. Oplevelserne af at deltage havde i processen bevæget sig mellem *"Det er fantastisk"* og *"Det er svært – hvordan kommer vi videre?"* Deltagerne havde forskellige forestillinger om, hvordan "det svære" kunne håndteres. Gennem hele forløbet var der i gruppen modstridende ønsker, hvor nogle søgte løsninger gennem forslag om at sætte udelivet ind i den daglige skemalægning af arbejdet, og andre satte sig imod af frygt for at utopien dermed ville lide en stille død i hverdagens prioriteringer. Det blev især evalueret positivt, at møderne havde givet mulighed for at være kritisk og gå i dybden. Allerede fra projektets start blev tiden og langsomheden i projektet betragtet som en styrke. En social- og sundhedsassistent udtrykte det således: *"Det, der gør det her projekt anderledes end andre, er, at det skal tage så lang tid, og at vi ikke i løbet af kort tid skal forandre på alt muligt. Det er det, der gør, at jeg tror på det."*

Den ambivalens, der viste sig i værkstedsarbejdet, blev kernen i den læreproces, personalet gennemgik i det efterfølgende forløb. På møderne blev der under uddybningen af kritikken udviklet en *ambivalenstolerance*, der gjorde det muligt for personalet at diskutere barrierer for udeliv uden at de pressede sig selv med løsningstvang. De uddybede og rekonstruerede deres forståelse af fagligheden i arbejdet og dannede sig tydeligere billeder af, hvad der modarbejder deres udførelse af den. Samtidig fik de gennem sociale eksperimenter afprøvet den utopiske forestilling om fælles deltagelse i et udeliv, hvor beboerne deltager som hele mennesker og ikke som fragmenterede opgaver, der skal løses. Dermed er der sået en kim til forandring af livet på plejehjemmet.

Projektets forløb

Februar 2009	Informationsmøde for personale
Marts 2009	Informationsmøde for pårørende
April 2009	Forberedelse af udflugter med personale og pårørende Informationsmøder for beboerne (i alt 6) Udflugter til naturoplevelser
Maj 2009	Fremtidsværksteder Opfølgingsværksted
Juni 2009	Havearbejdsdage
Juli 2009	Havearbejdsdage Refleksionsmøde med personale
August 2009	
September 2009	Jubilæumsfest og vandrestilling Havearbejdsdage
Oktober 2009	Refleksionsmøde med personale Havearbejdsdage
November 2009	Refleksionsmøde med personale Plantedag
December 2009	Afsluttende møde med personale

Gerontologi og naturforståelser

Som det fremgår af fortællingen om aktionsforskningens konkrete forløb og udfordringer, er der også i det empiriske materiale talrige eksempler på, at plejehjemsboere er i risiko for, at naturen kobles fra deres daglige liv. Som baggrund for analyse af det empiriske materiale, er det nødvendigt først at se på vilkårene for de mennesker, der bor og arbejder på plejehjem, på de præmisser, der konstituerer deres hverdag og på hvilke diskurser, der er og har været styrende for ældreomsorgen i det moderne samfund og dermed for den enkelte gamle plejetrængendes liv. Såvel det empiriske materiale som de små episoder fra en plejehjemshverdag, jeg gengav i indledningen, viser eksempler på, at der er forskellige rationaler på spil i ældreplejen. I dette kapitel vil jeg foretage en kronologisk bevægelse gennem gerontologiens udvikling og undersøge, hvordan *gerontologiske teoridannelser* har præget samfundets diskurs om aldring. Jeg vil se på, hvordan de har understøttet eller ikke understøttet en holistisk forståelse af livet som gammel og dermed givet plads (eller *ikke* givet plads) til naturrelationer som en del af livet, som man må forholde sig til i velfærdssamfundets understøttelse af det svækkede ældre liv.

Før jeg begiver mig ind i gerontologien, runder jeg indledningsvis *naturbegrebet* ved at præsentere teoretiske perspektiver på forholdet mellem mennesker og natur, og derigennem give et billede af sammenhængen mellem naturbegreber og forståelsen af forholdet mellem mennesker og deres omverden. På denne baggrund vil jeg argumentere for, at der eksisterer en videnskabsteoretisk begrundet sammenhæng mellem de forskellige gerontologiske teoridannelser og hvilke muligheder de efterlader for, at svækkede ældre kan bevare deres relationer til naturen.

AT BETRAGTE ELLER SANSE NATUREN.

Men hvad er natur egentlig, og hvordan kan et naturbegreb overhovedet spores i en gerontologisk teori, der måske slet ikke forholder sig eksplicit til naturen?

Filosoffen Hans Fink (2003) argumenterer for et mangfoldigt naturbegreb, der kan rumme, at vi som mennesker både må opfatte os som en del af naturen, og at vi har brug for at forstå naturen som noget, der er udenfor os selv. For at klargøre, hvor forskelligt vi kan opfatte natur, opstiller han syv forskellige forståelser af naturen: Det uberørte, Det vilde, Det landlige, Det grønne, Det fysiske, Det jordiske og Det hele. Finks ærind er ikke at definere et naturbegreb men at vise, at vi ikke nødvendigvis taler om det samme, når vi taler om natur, og at interesse for hinandens naturrelation er nødvendig, hvis vi skal diskutere naturpolitik, naturforvaltning eller naturoplevelser i et plejehjemsliv.

Der bruges forskellige begreber, når menneskers forhold til naturen diskuteres i litteraturen. I det foregående, har jeg allerede brugt flere, hvorfor det vil være på sin plads at give en definition af og en argumentation for de begreber, jeg anvender. Et *naturbegreb* forstår jeg som en definition af, hvad naturen er. Her læner jeg mig op ad kulturforsker Svend Erik Larsen (1996), der i en diskussion af naturopfattelser i kulturel sammenhæng argumenterer for, at i forhold til at definere et naturbegreb har det større betydning at tale om forholdet mellem mennesker og natur. Ifølge Larsen bygger forholdet sjældent på et klart defineret naturbegreb, men på at *"naturbegrebet konstrueres baglæns ud fra vores forhold til natur, det forhold vi har, tror at have eller ønsker at have"* (*Ibid.* s.8). Larsen er kritisk over for begrebet *naturesyn*, som understøtter en tendens i naturforvaltningsdebatten til at stille mennesket uden for naturen og lægge en distance til den som noget *"indlysende registrerbart"* (*Ibid.* s.13). I et studie af naturen i et hverdagslivsperspektiv lægger Læssøe & Iversen (2003) samme distance til begrebet *naturesyn*, som de betragter som objektiverende. De anvender i stedet begrebet *naturrelationer* som udtryk for en forståelse af, at menneskers forhold til naturen er baseret på mere end en betragtning og en refleksion, men at det også rummer en gensidig udveksling. Jeg vil i forhold til min egen forskning anvende begrebet *naturrelationer*, da det med sin dialektiske forståelse af forholdet mellem mennesker og natur åbner for en hverdagslivspraksis, der også er omdrejningspunkt for nærværende forskning. Når jeg refererer til andre forfattere, vil jeg gøre brug af de begreber, de anvender. Schnack (2001) trækker et groft historisk rids over dominerende naturbegreber i den vestlige kultur og viser sammenhængen med deres historiske samtid. Jf. Schnack blev mennesket i jæger- samlerskulturen betragtet som en del af naturen, og alt blev opfattet som besjælet, hvorfor naturen blev omgået med nænsomhed. Med landbrugssamfundet forandredes menneskers forhold til naturen, der skulle kultiveres og forvaltes. Ifølge Schnack førte det til en naturopfattelse tæt kædet

sammen med kristendommen, der betragtede naturen som en ting, der var stillet til rådighed af Gud for menneskene, og som de skulle forvalte. Hermed var naturen afsjælet, og der var ifølge Schnack direkte adgang for oplysningstidens verdensbillede og naturvidenskabens objektiverende forhold til naturen. Med oplysningstiden fulgte industrialiseringen, der førte til den samme transformation af håndværket i retning af naturbeherskelse, som var sket i landbruget. Larsen (1996) beskriver i andre termer den samme historiske udvikling i naturbegreber som en overgang fra den hensigtsbestemte natur, hvor mennesket opfatter sit forhold til naturen som ordnet efter en særlig guddommelig hensigt, til oplysningstidens sociale natur, hvor naturen er et rum, man udforsker og indretter og ikke en orden, man tilpasser sig. Med den rumlige opfattelse gøres naturen til en kvantitativ størrelse, hvilket ifølge Larsen (1996) er et billede på naturens placering i det moderne samfund. I den kvantitative naturopfattelse gøres naturen dels til en scene for menneskets individuelle oplevelse af sig selv i naturen med deraf følgende landskabsplanlægning og naturgenopretning, og dels til resursegrundlag for produktion på individuelle betingelser. I dette dobbeltbillede af naturen ophøjer mennesket med dets uendelige udfoldelsesmuligheder sig selv til verdens centrum. Denne grove sammenstilling af naturrelationer og samfundsforhold antyder, at naturbegreber aldrig er neutrale, men at de er en del af den historiske tid og den kultur, de dannes i. Hermed hævdes *naturbegrebers normativitet* i modsætning til den naturvidenskabelige forståelse af naturen som en genstand, der kan udforskes intellektuelt med et neutralt udgangspunkt (Schnack 2001).

Forståelsen af naturbegreber som værende normative understøttes af den indiske filosof og miljøaktivist Vandana Shiva (2005). Shiva forklarer de globale miljøproblemer med en naturbeherskelseslogik, der ikke er styret af videnskab men af den dominerende markedsøkonomi, der ifølge Shiva er i færd med at fortrænge menneskers balancerede omgang med naturen til fordel for en vareproduktion, der skal tjene markedet. Hvor menneskets udnyttelse af naturen tidligere har bygget på respekt for naturens reproduktion, har det, Shiva kalder ”markedets grådighed”, ført til privatisering af natur med henblik på udnyttelse til industriel vareproduktion, hvilket har distanceret mennesket fra at være i føling med naturens kredsløb (Shiva 2005).

I et forsøg på at skitsere et modbillede til naturbeherskelseslogikken trækker jeg på kritisk teori, hvor netop denne problemstilling udgør et grundtema (Nielsen & Nielsen 2006, Nielsen 2010). Ifølge den tyske filosof, Theodor Adorno

(1970) går vejen til menneskelig selverkendelse og frihed gennem erkendelse af naturen som det absolutte modbillede. Det er i mødet med naturen - som er den omverden, der er forskellig fra det menneskelige - vi udvikler vores erkendelse af den og dermed vores subjektivitet (Nielsen 2010a). I flg. Adornos teori om den negative dialektik har den menneskelige selvophøjelse i det 20. århundrede ført til ufrihed, idet den medfører en underkastelse af naturen, der dermed gøres ufri og ikke længere eksisterer som det ikke-identiske, ophøjede modbillede. I teorien hævder Adorno "genstandens forrang", der åbner for en subjekt-objekt relation, hvor mennesket som subjektet ikke er herskende over naturen som objektet men lader det komme til udtryk og samtidig anerkender, at det rummer dimensioner, der ikke "...fuldt ud lader sig indfange og identificere og dermed positivere og beherske." (Nielsen 2010a s.26).

Objektgørelse af naturen privilegerer subjektet til at lade naturen underkastes den menneskelige forstands forrang og underprivilegerer såvel sanseligheden i en erkendelsesmæssig praksis som ydmygheden over for det, der ikke fuldt ud lader sig erkende.

Naturbeherskelsestænkningen er videreudviklet af Rudolf zur Lippe, der var elev af Adorno, med begrebet *geometrisering*. Zur Lippe (1988) viser, hvordan oplysningstidens videnskabsmænd ved hjælp af rette vinkler, cirkler, rektangler og andre geometriske former, kortlagde i første omgang naturen og dernæst den menneskelige krop og dens funktioner. Formerne overføres på menneskelige handlinger og bevægelsesformer, hvorved geometri for eksempel bliver grundlag for byudvikling, landskabsplanlægning, militæreksercits og koreograferet dans. Synet får, som den sans, der både kan opfange geometrien på distance og er afgørende for geometrisk gengivelse, en privilegeret status i forhold til de øvrige sanser. For zur Lippe bidrager denne isolering af et enkelt sanseindtryks betydning til en videnskabelig forståelse af, at et objekt kan studeres uden for sin kontekst. Reduktion er nødvendig for at få verden tilpasset geometriske figurer, og for zur Lippe er både den indre, menneskelige natur og den ydre, omgivende natur underlagt en sådan reduktion, hvorved også relationen mellem natur og menneske bliver det. Med udgangspunkt i kritikken af naturbeherskelseslogikken har zur Lippe udviklet en teori om det æstetiske, som han konkretiserer i begrebet "*sansebevidsthed*". Sansebevidstheden er et bud på en menneskelig naturrelation, der tager udgangspunkt i en dialektisk udveksling mellem mennesket og naturen, hvor subjektets erkendelse af såvel sig selv som sin omverden sker gennem sansning, refleksion og

handling (Nielsen 2010a). Med teorien tilbydes et alternativ til den naturvidenskabelige opdeling mellem krop og intellekt, og de kropslige erfaringer såvel som den intellektuelle erkendelse gives betydning for menneskets forhold til naturen. Det er med udgangspunkt i ovenstående modstridende forståelser af menneskets forhold til naturen, jeg vil undersøge teorier i den gerontologiske diskurs for deres naturbegreber. Jeg vil se på, om de grundlæggende bygger på en forståelse af det menneskelige intellekt i centrum for verden med henblik på beherskelse eller om de åbner for en dialektisk forståelse af menneskets forhold til sin omverden med en indbygget ydmyghed, der giver det ukendte i omverdenen forrang. Jeg vil se på den særlige betydning, naturbeherskelsens gennemslag i sundhedsvidenskaben har fået for en forståelse af livet som gammel, hvordan det gennem tiden er søgt udfordret af forskellige moddiskurser inden for gerontologien, og hvordan de forskellige tilgange viser sig i den praksis der aktuelt leves og opleves i det daglige liv på plejehjem.

ALDERDOMMEN OPSTÅR SOM SOCIAL KATEGORI OG BIOLOGISK PROBLEM

I det følgende vil jeg først give en kort introduktion til den *historiske udvikling af aldreinstitutioner* og deres faglige udgangspunkt. Dernæst vil jeg rette opmærksomheden mod *gerontologien*. Jeg vil se på de dominerende diskurser ud fra et naturforståelsesperspektiv ved at undersøge deres udtalte og uudtalte naturbegreber, og hvilket naturbegreb der f.eks. ligger til grund for WHO's programerklæring fra 2002, der forudsætter en aktivering af de ældre for at skabe kvalitet i ældrelivet. Derefter vil jeg vende blikket mod de moddiskurser, der er opstået i et forsøg på at nuancere ældrebilledet. Mit perspektiv vil også her være naturbegreber og deraf afledte muligheder for et liv med naturrelationer på plejehjem.

Indledningsvis beskrev jeg en episode fra plejehjemslivet, hvor en medarbejder besluttede, at en beboer skulle i bad, før han kunne komme i haven og sætte lyskæder op. Episoden er udtryk for en velkendt prioritering i plejehjemsverdenen, der også bekræftes af personalet i projektet på Kirsebærhavens Plejehjem. De problematiserer samtidig denne hverdagsrutine, der indebærer en forventning om, at alle beboere skal være oppe, vasket og klædt på samt have fået morgenmad, før nogen kollegaer kan tillade sig at gøre andre ting med dem som f.eks. læse avis eller gå en tur i morgensolen. For at eksemplet ikke skal blive betragtet som en

enkelt medarbejders inkompetence og trang til magtudøvelse, men forstås som et udtryk for en kultur, der er oparbejdet gennem mere end et århundrede, er det nødvendigt med et tilbageblik på, hvad der har påvirket ældreplejen og dens udvikling.

Omsorgen for ældre kan historisk spores tilbage til den omsorg, der i tiden efter reformationen blev udøvet af diakoner som et uegennyttigt kald som et led i deres trosudøvelse (Gottschalck 2006). I bondesamfundet blev de gamle, der ikke længere kunne deltage i produktionen, taget vare på af familien. De ubesiddende kom på fattiggårde, der blev drevet af kirken. Med udviklingen af lægevidenskaben i 1800-tallet blev alderdommen etableret som kategori af mennesker, der på grund af alder ikke var i stand til at deltage i den fremstormende industrielle produktion. Kategoriseringen lagde en solid bund for et deterministisk alderssyn, og med loven om alderdomsforsørgelse i 1891, der sidestillede alderdomssvaghed med sygdom (Kirk 1994, Gottschalk 2006), tilføjedes yderligere et element til det negative samfundsmæssige og kulturelle alderssyn. Loven betød, at *værdigt trængende*, der af lægen var diagnosticeret som alderdomssvækkede, som ikke inden for de sidste ti år havde modtaget fattighjælp, og hvis forsørgelsestrang var uforskyldt, fik mulighed for alderdomsforsørgelse uden for fattigvæsenet. Var man *uværdigt trængende*, forblev man uanset alder under fattigdomsvæsenet, hvilket medførte fratagelse af borgerlige rettigheder (Bundesen m.fl. 2001). Anne Leonora Blaakilde (2004) betegner alderskategoriseringen som en "kronologisering"¹, hvilket hun beskriver som en "... *samfundsmæssig strukturering af befolkningen*" (Blaakilde 2004 s.10), der bl.a. fører til, at menneskelig værdi og status i samfundet opnås i de arbejdsaktive år, samtidig med at egenskaber som modenhed og erfaring, der tidligere havde været værdsat, blev mindre betydningsfulde. Allerede dengang "alderen blev en diagnose"² udgjorde de gamle en stigende befolkningsandel, og også dengang blev de betragtet som en samfundsmæssig byrde, idet de ikke var i stand til at forsørge sig selv. Mange var oven i købet svækket i en grad, der nødvendiggjorde omfattende pleje, der på det tidspunkt kun kunne tilbydes på hospitalerne. Hermed blev en forpligtelse, der egentlig blev betragtet som social,

1 I anvendelse af begrebet "kronologisering" er Blaakilde inspireret af Martin Kohli, (1986), der betragter kronologisering som et fænomen, der har forandret menneskets opfattelse af livsløbet i historisk perspektiv.

2 "Da alderen blev en diagnose" er titlen på Henning Kirks doktorafhandling fra 1994 (Kirk 1994)

overladt til et lægeligt regi (Forskningsministeriet 1996). I 1903 grundlagdes alderdomsforskning som en selvstændig videnskab, gerontologi. Grundlæggeren var biolog Elie Metchnikoff (Kirk 1994), hvorfor udgangspunktet for at forske i aldring blev biologisk, og det medicinske paradigme og naturvidenskabelige forskningsmetoder blev dominerende i den gerontologiske forskning. Den videnskabelige forståelse af alderdommen blev præget af biologisk forfald og dermed tab af funktionsevne (Swane 1996, Kirk 2009). Der blev udviklet nye uddannelser inden for pleje og omsorg, hvis faglighed tog udgangspunkt i den naturvidenskabelige forståelse af kroppen og dens forfald, og omsorgens sociale sider blev udgrænset fra plejearbejdet (Hjorth-Hansen & Høeg 1999). Med gerontologien blev alder til en kategori, der gjorde gamle mennesker ens og overså forskelle i livsløb, biologi og sociale vilkår. Jørgen Povlsen, der er kulturforsker og særligt har haft fokus på gerontologiens behandling af den aldrende krop, mener, at institutionaliseringen af gamle i særlige alderdomsinstitutioner op gennem det 20. århundrede har "... medvirket til en homogeniserende og totaliserende opfattelse af ældre som befolkningsgruppe." (Povlsen 1996).

Hidtil havde de få institutioner, der fandtes i samfundet været fattiggårde, der husede værdigt trængende uden opdeling i alder eller andre kategorier. 1891-loven gav mulighed for at oprette institutioner for gamle i kommunalt regi, og der opstod en offentlig ældreforsorg, der udviklede sig parallelt med den private velgørenhed, der hidtil havde været drevet af kirken og klostrene. I offentligt regi oprettedes sygehjem for gamle, hvor anvendelse af ny viden om hygiejnens betydning for at undgå sygdomme var i højsædet. I 1920'erne indførtes alderdomshjemmene som et supplement til sygehjemmene. Grænsen mellem sygehjem og alderdomshjem er utydelig i litteraturen, men tilsyneladende har alderdomshjemmene været beregnet på de "mindre syge" gamle mennesker, der var i stand til at indgå i det huslige fællesskab, som man var forpligtet af under stram styring af en madmor (Hjort-Hansen & Nielsen 2002). En del af alderdomshjemmene blev drevet af filantropiske foreninger som Ensomme Gamles Værn (EGV), hvis arbejde især var rettet mod de *værdigt trængende*, der ikke alene blev tilbudt mad, pleje og bolig som i de kommunale institutioner men også "... en socialt støttende omsorgsindsats..." (Bundesen 2001 s.290). EGV søgte således at fastholde omsorgens sociale sider, der ikke havde stor betydning i de lægefagligt styrede offentlige institutioner. Fra begyndelsen af 1950'erne begynder ordet "plejehjem" at indgå i litteraturen. De beskrives som en aflastning for hospitalerne, der var fyldt op med gamle mennesker uden behandlingskrævende sygdom men med stort plejebehov (Bundesen

2001). Politikernes ældrebillede var fortsat præget af den medicinsk definerede alderdom (Forskningsministeriet 1996), og plejehjemmene blev indrettet som en slags hospitaler, der med et hjemligt præg samtidig skulle tjene til erstatning for alderdomshjemmene, der ofte var små og uhensigtsmæssigt indrettet i forhold til moderne viden om pleje, træning osv (Hjort-Hansen & Nielsen 2002). Siden 2002³ har den officielle betegnelse for ældreinstitutioner været ”plejeboliger”, men begrebet ”plejehjem” benyttes stadig såvel i den offentlige debat som i fagsprog, ligesom ordet indgår i mange institutioners navn. Den forfaldstankegang, der i det første halve århundrede prægede gerontologien, blev fra midten af 1900-tallet udfordret fra flere sider. I det følgende vil jeg give en introduktion til de gerontologiske teorier, der siden har haft størst gennemslagskraft i forhold til de professionelle og samfundsmæssige ældrebillede, og som dermed har haft betydning for såvel ældrepolitik som professionel praksis i ældreplejen. Jeg vil diskutere dem med særligt fokus på, hvilket naturbegreb de er rundet af og dermed hvilken naturrelation for plejehjemsbeboere, de åbner for.

NYE PERSPEKTIVER MEN UÆNDRET PROBLEMORIENTERET UDGANGSPUNKT.

Den første tværvideenskabelige udfordring til den biologiske aldersforskning opstår med The Kansas City Studies, der gennemførtes på University of Chicago i 1952-1962. Formålet var gennem et sociologisk studie at identificere ”den normale aldring” som et modbillede til den sygeliggørende biologiske aldersforskning (Marshall 1994). Studiets resultater førte til adskillige gerontologiske teoridannelser, hvoraf flere var i direkte modstrid med hinanden. Det var også tilfældet for de to teorier, der har været mest fremtrædende i adskillige årtiers efterfølgende gerontologiske diskurs, nemlig tilbagetrækningsteorien (disengagement theory) og aktivitetsteorien.

Tilbagetrækningsteorien blev udviklet af Cumming & Henry i slutningen af 1950'erne. Den forklarer aldring som en proces, hvor samfundet og det gamle menneske trækker sig tilbage fra hinanden i gensidig forståelse. Samfundet har brug for at give plads til de unge og frasiger sig krav og forventninger til de gamle,

3 Jf. Lov om Social Service §140, lovbekendtgørelse nr. 755 af 9. september 2002.

der så med god samvittighed kan reducere deres sociale deltagelse, fordybe sig i refleksioner over livet og forberede sig til døden. Tilbageatrækningen ses som en indre, uafvendelig, genetisk styret proces (Solem 2005, Marshall 1994). Teorien levede ikke længe og fik kun begrænset gennemslagskraft, men fremstår alligevel i gerontologien som kontroversiel og betydningsfuld, idet den har været genstand for omfattende kritik (Achenbaum & Bengtson 1994). Først og fremmest kritiseres teorien for at generalisere med udgangspunkt i den kulturelt og socialt meget homogene befolkningsgruppe, der udgjorde grundlaget for Kansas City studierne (Marshall 1994). Dernæst kritiseres teorien for at udstikke en biologisk forankret norm for adfærd i alderdommen og vil dermed kunne betragte enhver anden adfærd som en unaturlig og forgæves kamp (Hazan 1994, Blaakilde 1998, Achenbaum & Bengtson 1994). Sidst men ikke mindst kan tilbageatrækningsteorien fungere som en videnskabeligt baseret legitimering af samfundets segregering af en hel befolkningsgruppe (Hazan 1994). Teorien ekspliciterer ikke et naturbegreb, men da dens forståelse af aldring bygger på et deterministisk, biologisk syn, giver den ikke rum for dialektisk naturbegreb, der åbner for nye indsigter i alderdommen.

Aktivitet som problemløsende paradigme

Aktivitetsteorien udvikledes med udgangspunkt i det samme empiriske materiale og i samme periode som tilbageatrækningsteorien, til hvilken den blev betragtet som et tiltrængt optimistisk modspil (Marshall 1994). Aktivitetsteorien fik langt større gennemslagskraft, og jeg vil senere vende tilbage til hvilken betydning den fik – og stadig har – for politik og professionsudøvelse på ældreområdet. Aktivitetsteorien var i udgangspunktet en rolleteori, der argumenterede for, at gamle menneskers sociale deltagelse blev svækket af en samfundsmæssig udstødelse, der kunne imødegås ved, at den enkelte gamle holdt sig aktiv og engageret (Solem 2005, Katz 2000). Teorien bredte sig gennem sidste halvdel af 1900-tallet fra rolleteoriens socialpsykologiske felt til, at aktivitet i dag forbindes med sundhed og trivsel i alle alderdommens forhold.

En artikel i tidsskriftet *Activities, Adaptation & Aging* (!), giver et eksempel på, hvordan aktivitetsteorien bl.a. påvirker opfattelsen af, hvordan plejehjemsboeres naturrelationer kan understøttes. Af artiklen fremgår den positive effekt af haveaktiviteter for plejehjemsboere: *Horticulture and Its Application to the Institutionalized Elderly* (Burgess 1990). Med sin opfordring til at fremme brugen af

havearbejde som terapi på plejehjem, indeholder artiklen både en sundhedsmæssig og en moralsk begrundelse for aktivitet samtidig med, at den transformerer, hvad der for mange har været almindeligt dagligt liv til planlagte terapeutiske aktiviteter. Moralsk begrundes haveterapien med, at plejehjem har brug for at kunne tilbyde aktiviteter, der kan imødekomme de ældres behov for beskæftigelse med noget, som også andre aldersgrupper beskæftiger sig med. De ældre skal altså holdes i gang og gerne med noget, som er genkendeligt og forekommer meningsfuldt.⁴ Havearbejdets sundhedsmæssige begrundelse retter sig mod både fysisk og mental sundhed: *"Practically speaking, horticulture inevitably involves exercise"* (Burgess 1990 s.56) Der beskrives videre, hvordan havearbejde involverer både grov- og finmotorik i hele kroppen og refereres til studier, der viser, at bare det at opholde sig udendørs har en positiv effekt på adfærd i form af reduceret stress, rastløshed og aggressivitet. I slutningen af artiklen fremsætter Burgess en lang række anbefalinger til, hvordan havearbejde bør tilrettelægges på et plejehjem. Det skal være velforberedt, så beboerne ikke skal vente, der skal tages højde for deltageres fysiske formåen, der skal indbygges en vis grad af medbestemmelse og sikker succes, så deltagerne motiveres til at komme igen, selv om *"... the staff person's standards may be considerably higher than that of the participant."* (Burgess 1990 s.59). Endelig skal personalet sikre sig, at der ikke er giftige planter eller farligt værktøj inden for deltageres rækkevidde, og de skal sørge for at ordne haven efter aktiviteten, så den ikke ligner en arbejdsplads (Burgess 1990). Gennem nøje planlægning, programsætning og risikovurdering klassificeres havearbejde som et institutionelt aktivitetstilbud, og det, der for mange har været en hverdagsbeskæftigelse, transformeres til institutionel terapi. Burgess' intention er tydeligvis at bidrage til et meningsfuldt indhold i plejehjemsbeboeres liv. Af artiklen fremgår eksplicit en forståelse af, at mennesket trives i kontakt med naturen. Samtidig har artiklen et solidt fundament i aktivitetsteorien, så det må være her, det skal undersøges, om den form for kontakt med naturen, som artiklen opfordrer til, åbner for en relationel og dialektisk væren i naturen.

Den canadiske kultur- og aldringsforsker Stephen Katz skriver i en kritik af aktivitetsteoriens indflydelse på gerontologisk forskning og praksis: *"The association of activity with well-being in old age seems so obvious and indisputable that questioning it within gerontological circles would be considered unprofessional, if not heretical."* Katz

4 I sin kritik af aktivitetsteorien fremhæver Katz, hvordan kulturelle stereotyper er indbygget i de aktiviteter, der tilbydes plejehjemsbeboere (Katz 2000)

(2000). Aktivitetsteorien er blevet til et aktivitetsparadigme, der er slået igennem i sundhedsvidenskab og i professionel praksis på ældreområdet og i sundhedsvæsenet. Aktivitet begrundes især med, at det er sygdomsforebyggende og sundhedsfremmende. I et oversigtsstudie over publicerede artikler, der har udgangspunkt i 1914-kohorten i Glostrup, er der set på sammenhængen mellem fysisk aktivitet og dødelighed, hjerteinfarkt, hoftefrakturer og funktionsevne. Studiet viser en positiv sammenhæng på alle de undersøgte områder og finder desuden, at fysisk aktive personer har haft gevinst i form af større uafhængighed i udførelsen af dagliglivets aktiviteter (Schroll 2003). Også i WHO's program fra 2002 "Active Ageing. A Policy Framework", argumenteres der for et aktivt ældreliv: "*Active Ageing is the process of optimizing opportunities for health, participation and security in order to enhance quality of life as people age*" (WHO 2002). Argumentationen bygger på evidensbaseret viden om sammenhæng mellem aktivitet og sundhed og trivsel i alderdommen, og programmet begrundes dels med en ambition om et bedre liv for klodens ældre, men også med en demografisk baseret sundhedsøkonomisk bekymring. Aktivitet kan således foruden den sundhedsvidenskabelige begrundelse rumme såvel en moralsk som en økonomisk begrundelse. Moralsk, fordi der eksisterer en kulturelt betinget rangorden, hvor aktivitet og handling tilkendes større værdi end passivitet (se f.eks. Nielsen 2010a, Blaakilde 2004, Katz 2000, Swane 1993 og Tornstam 1992). Økonomisk kan aktiv deltagelse frem for passiv modtagelse være resursebesparende både i et sundhedsøkonomisk perspektiv og i form af, at der i ældreplejen kan være personaleresurser at spare ved at yde hjælp til selvhjælp, altså understøtte de ældres egne resurser i stedet for at udføre opgaver for dem. En strategi, der også begrundes med, at de ældres afhængighed begrænses. I de gerontologiske teorier, der udsprang af Kansas City studierne (i denne sammenhæng tilbagetrækningsteorien og aktivitetsteorien) var udgangspunktet en biologisk orienteret normalisering af den gamle krop. Studierne tilførte med sociologi og psykologi gerontologien nye perspektiver, men der var ikke tale om et opgør med den biomedicinske forståelse af videnskab. Det gamle menneske var stadig objekt for forskning som en genstand, der kan skabes fuld viden om, og som dermed kan forudsiges, motiveres og styres, hvorved heterogenitetens, kompleksitetens og kontekstens betydning overses (Katz 2000; Povlsen 1996). Aktivitetsteorien rummer således et naturbegreb, der er præget af beherskelseslogikken. Den lukker ganske vist op for naturrelationer, men den gør det instrumentelt ved at gøre naturen til et hensigtsmæssigt redskab for en forskningsmæssig og professionel dagsorden, der handler om alderdommen som et problem, der skal løses.

Succes som mål for gamle menneskers udfoldelse

Den tredje og sidste teori, jeg vil introducere i rækken af gerontologiske bestræbelser på at løse alderdommens problem, er teorien om *Successful aging*, der ligesom *aktivitetsteorien* skal ses som et optimistisk bud på imødegåelse af alderdommens forfald. Begrebet blev introduceret i 1987 af de amerikanske læger Rowe & Kahn på baggrund af medicinsk forskning, der viste, at kropslige forandringer i alderdommen fortrinsvis skyldes udefra kommende faktorer, at såvel fysisk som kognitiv træning har positiv indvirkning på aldersforandringer, og at socialt liv og produktiv aktivitet øger modstandskraften mod aldringens sygdomme og forfald. Tilsammen viser resultaterne, at individet har mulighed for at påvirke de tre dimensioner, de definerer som den succesfulde aldring: Undgå sygdom og sygdomsrelaterede funktionstab, bevar høj kognitiv og fysisk funktion og bevar engagement i sociale og produktive aktiviteter (Rowe & Kahn 1997). Teorien, der først og fremmest peger på, *hvad* den succesfulde aldring består af, har givet afsæt for en lang række studier, der inden for samme paradigme søger at forklare, *hvordan* succesen opnås. Et eksempel er Baltes & Baltes (1990), der har udviklet en psykologisk model for successful aging: "*Selective optimization with compensation: A process prototypical of adaptive life-span development of cognitive functioning*" (Baltes & Baltes 1990 s.23). Gennem (1) selektion og fokusering af mål, (2) optimering af funktionsniveauet i forhold til de udvalgte mål og (3) kompensering for funktionstab med teknologi eller omlægning af strategier vil det aldrende individ kunne bidrage til sin egen succesfulde aldring. Teorien har bidraget til en betydningsfuld opmærksomhed på mulighederne for at føje liv til årene gennem sundhedsfremme og forebyggelse, men har også været genstand for omfattende (berettiget) kritik. Kritikken omhandler teoriens manglende opmærksomhed på livsløbets betydning for aldringen, forskelle på race, klasse, køn og handicap samt på den betydning det har, at alderdommen medfører såvel tab som gevinster (Minkler & Fadem 2002; Torres & Hammarström 2009). Endvidere kan teorien kritiseres for at lægge et pres på det enkelte gamle menneske for at opnå en succesfuld aldring gennem individuelle bestræbelser (Hazan 1994), hvorved betydningen af strukturelle forhold overses. Denne kritik imødegås til en vis grad af Baltes og Baltes i deres "selective optimization with compensation" model, hvor der tages højde for, at menneskers udgangspunkt er forskelligt, og at strukturelle forhold har betydning (Baltes&Baltes 1990). Endelig kan man, som Torres og Hammarström (2009) gjorde i et kvalitativt studie af ældre menneskers forestilling om succesfuld aldring, undre sig over, om der er konsensus om, hvad

en vellykket alderdom indebærer. Deres resultater viste, at det er forskelligt, hvad der forstås ved vellykket aldring, og at den enkeltes aktuelle situation, f.eks. om man modtager hjemmehjælp eller klarer sig selv, har betydning for vurderingen (Ibid.). Sammenfattende må teorien om ”successfull aging” siges at forekomme problematisk idet den formaliserer det vellykkede liv, individualiserer ansvaret for at lykkes, homogeniserer ældrebefolkningen og lige som aktivitetsteorien og tilbagetrækningsteorien forudsætter at alderdommen er et problem, der skal løses. Med den forestilling stiller teorien sig ind i rækken af gerontologiske teorier, der bygger på et (uudtalt) naturbeherskelsesbegreb jf. diskussionen af de førnævnte teories indirekte naturbegreber.

De tre teorier, der her er introduceret til, har på forskellig måde udgjort et modspil til det negative alderssyn, der prægede første halvdel af 1900- tallet. Fælles for dem er dog at de har udgangspunkt i det problematiske liv som gammel. Måske er det ikke overraskende aktivitetsteorien og teorien om succesfuld aldring, der har haft størst gennemslagskraft med deres aktivistiske og optimistiske bud⁵. I en diskussion af gerontologiske teorier i et kulturvidenskabeligt perspektiv kritiserer Jørgen Povlsen (1996) de problemorienterede teories videnskabelige grundlag, der ”... ikke tilføjer en dybere mening og forståelse af alderdommen, men først og fremmest gør aldring og livet i alderdommen til et kropsorienteret, individualistisk anliggende.” (Ibid. s.107). Denne kritik var også udgangspunktet for den bølge af kritisk gerontologi, der rejste sig i midten af 1980’erne.

ET NYT GERONTOLOGISK PARADIGME

I 1980’erne opstod kritisk gerontologi som et nyt paradigme, hvis intention var et opgør med såvel det biologisk orienterede forfaldsprægede ældrebillede, der stadig var fremherskende, og den problemløsende videnskabelige tilgang til aldring, der oprindeligt var opstået som et modbillede til det negative, men som var rundet af det samme, biologisk funderede paradigme. Den kritiske gerontologi

5 Seneste skud på den stamme, der rækker imod en optimering af alderdommen er begrebet *Sund Aldring*, der har fået sit eget forskningsprogram på Københavns Universitet. Jeg vil her begrænse mig til at henvise til programmets forskningsmæssige formål, der er at ”give ny viden om, hvordan flere mennesker kan få et sundt liv og en sund alderdom. Forskningen skal undersøge biomedicinske, sociale og psykologiske årsager til sund aldring. Denne viden skal ligge til grund for nye tiltag for forebyggelse og behandling” (www.sundaldring.ku.dk).

repræsenterede samfundsvidenskabelige og humanistiske tilgange og rummede forskellige videnskabsteoretiske retninger. Fælles var bestræbelserne på at lade et nyt paradigme slå igennem, hvis genstandsfelt ikke var en problemorienteret alderdomsforskning men en processuel tilgang til aldring som en del af et livsløb (Moody 2008, Swane 1993, Tornstam 1992, Blaakilde 2004). Livsløbsperspektivet er slået bredt igennem inden for gerontologien. Ikke kun de kritiske gerontologer, men også de, der forsker inden for det mere traditionelle paradigme, anerkender livsløbets betydning for aldringsprocessen (f.eks. Baltes & Baltes 1990). Med livsløbsperspektivet kontekstualiseres aldringen historisk og socialt, hvilket giver mulighed for en udvidet forståelse af det dialektiske forhold mellem det enkelte menneskes livsløb og de samfundsmæssige vilkår (Thorsen 2005, Swane 1993). Med den kritiske gerontologi tilførtes nye perspektiver på aldring, der skulle indfange kompleksitet, heterogenitet og kontekstens betydning. I det følgende vil jeg undersøge, om de forskellige tilgange inden for den kritiske gerontologi kan tilbyde et alternativ til det controlsøgende og beherskende naturbegreb, der kendetegnede de ovenfor præsenterede gerontologiske tilgange. Jeg vil tage udgangspunkt i et udvalg af gerontologiske forskere, der fra forskellige vinkler har haft betydning for dannelsen af det danske og internationale gerontologiske landskab i mit videnskabelige perspektiv.

Et samfundsmæssigt perspektiv

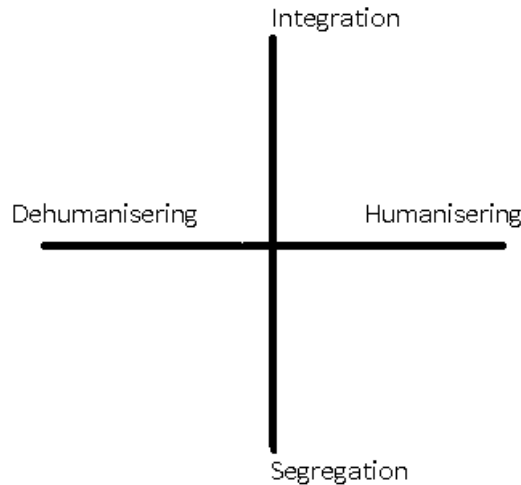
Den samfundsvidenskabelige kritiske gerontologi kom især fra sociologien, hvorfra der blev sat fokus på, hvordan strukturelle forhold påvirker alderdommen. Den engelske sociolog, Chris Phillipson har interesseret sig for, hvordan de samfundsmæssige forandringer ved overgangen fra det, han kalder den organiserede til den desorganiserede kapitalisme, eller det moderne til det postmoderne samfund, har påvirket gamle menneskers livsvilkår (Phillipson 1998, 2003). Phillipson lægger ligesom Blaakilde (2004) vægt på den forandring af alderdommen, der skete allerede med indførelse af pensionsalderen, der gav en økonomisk sikkerhed, samtidig med at den kategoriserede og marginaliserede mennesker, der på grund af alder ikke længere bidrog til produktionen. De økonomiske og samfundsmæssige forandringer, der udviklede sig fra starten af 1970'erne, betragter Phillipson som medvirkende til en omfattende transformation af livet som gammel i den vestlige verden. Pensionsdebatten forandrede sig fra at betragte pensionister som tidligere arbejdere, til at de blev en byrde for velfærdssamfundet. "... *the debate was*

framed in terms of "workers versus pensioners"” (Phillipson 1998). Phillipson ser en sammenhæng mellem stigende indflydelse til multinationale selskaber og globale institutioner som Verdensbanken og Verdenshandelsorganisationen (WTO) og et pres på nationalstaterne for en hævelse af pensionsalderen samt en øget kommerialisering og deregulering af velfærdsydelser, og deraf følgende individualisering og fragmentering af rettigheder. I Phillipsons perspektiv er den marginalisering af ældre, der sker i det postmoderne samfund ikke ny, men anderledes. Det medfører et behov for gerontologisk forskning i et politisk økonomisk perspektiv efter en efterkrigstid, hvor aldersforskningen havde et stærkt individfokus. Phillipson ser et behov for kritisk forskning, der ikke i udgangspunktet betragter ældrebefolkningen som et økonomisk problem eller et marked, men bringer mikro- og makrosociale perspektiver sammen for at opnå en større indsigt i globaliseringens betydning for institutionelle og erfaringsmæssige transformationer i forståelse af aldring (Phillipson 2003).

Alderdom – en konstruktion med indbygget udstødelse

I et antropologisk perspektiv interesserer den israelske kulturforsker Haim Hazan (1994) sig for, hvordan viden om aldring produceres og reproduceres. Fra en social konstruktionistisk vinkel kritiserer han mainstream gerontologisk forskning for en objektiviserende tilgang, der tilstræber at tilvejebringe løsninger på alderdomsproblemet, som han betragter som en social konstruktion der konstant produceres og reproduceres i den videnskabelige og professionelle verden, hvor kategoriseringen udvisker livsløb og mangfoldighed. Med kategoriseringen af alderdommen skabes i flg. Hazan et ”dem og os” forhold mellem de gamle og de ikke-gamle i samfundet, hvor definitionsmagt og problemløsning er forbeholdt de ikke-gamle, og den offentlige diskurs om aldring involverer begreber, der ”...*combines moral order and practical needs: handling, managing, organizing, looking after, caring for, placing and planning*” (Hazan 1994 s.17). Terminologien afspejler et personligt og et socialt niveau i tilgangen til ”problemet”. Det personlige niveau er ladet med medlidenhed og skyld, der kommer af de ikke-gamles angst for egen alderdom og død. Det sociale niveau handler om beslutninger om og styring og planlægning af ældrepolitik. Hazan betragter de konkrete vanskeligheder, der almindeligvis tilskrives alder, som værende mindre betydningsfulde sammenlignet med den sociale og samfundsmæssige position, der følger med aldring. Han går endda så vidt som til at sige, at den enkelte gamles konkrete problemer er et resultat af den

samfundsmæssige definition af aldring (Hazan 1994). For at tydeliggøre, hvordan forskellige ”løsningsmodeller” først og fremmest skal løse et problem for de gamles omgivelser, opstiller Hazan en model bestående af to akser, der hver repræsenterer gamle menneskers sociale position:

Figur 1. Hazans model for samfundsmæssige bud på løsninger af ”aldreproblemet”

Når akserne krydses, opstår fire felter, hvor den positive kombination, ”humanisering” og ”integration”, opnås i en situation, hvor gamle mennesker er velintegrerede og betragtes som værdifulde samfundsdeltagere. Dette forekommer iflg. Hazan stort set kun i førindustrielle samfund, hvor overlevering af erfaringer er værdifuld. I den industrialiserede, vestlige verden kan ses enkelte, klassebestemte tilfælde. I den modsatte grøft er kombinationen ”dehumanisering” og ”segregation”, som Hazan betragter som den hyppigst forekommende ”løsning” i den vestlige verden med plejehjemmet som et lysende eksempel. Her sker segregationen helt bogstaveligt med institutionaliseringen, og dehumaniseringen kommer til udtryk gennem ”...the unbridgeable gap between staff and inmates.” (Ibid. s.26), hvor ethvert forsøg på involvering (om end det er velment) sker på afhængighedens præmisser. Akserne og deres forskellige kombinationer viser forskellige bud på samfundsmæssige og kulturelle repræsentationer af aldringsforståelser, der ifølge Hazan er konstruerende for livet som gammel. Hazan kalder konstruktionen for ”et formørket syn på aldring”, der i hans forståelse er opstået som et forsvar mod døden, der for de ikke-gamle nødvendiggør en ”dem-og-os” dikotomi, der fastholdes i sproglige termer. Blaakilde (1999) betegner den sproglige alderskonstruktion

og de ældrebilleder, den afføder, som ”Den store fortælling om alderdommen”. Såvel Hazan (1994) som Blaakilde (1999, 2004) beskriver, hvordan de kulturelle ældrebilleder fører til en normativitet omkring forventet ”alderspassende” opførsel (f.eks. at underlægge sig den paternalisme, som man ifølge Blaakilde udsættes for fra ikke-gamle voksne), som gamle mennesker må indordne sig under for at undgå social kritik. Fra dette perspektiv på aldring efterlyses gerontologisk forskning, der er erfaringsnær, ikke objektiverende og ikke ”... *indpakket i kronologiseringens biomedikaliserede gerontologisering*” (Blaakilde 2004 s.18).

Det konstruktionistiske udgangspunkt, der ligger til grund for såvel Phillipsons (2003) sociologiske – som Hazan (1994) og Blaakilde (2004) kulturgerontologiske aldringsperspektiv åbner for en mulighed for at ændre på den negative og stigmatiserende aldringsopfattelse gennem ændring af de sociale og samfundsmæssige strukturer, der omgiver det aldrende liv, men undlader at forholde sig til den aldrende krop.

Når den gamle krop sætter dagsordenen

Öberg (1996) kalder dette fravær af den aldrende krop i specielt socialgerontologisk forskning og teoridannelse ”*A social gerontological paradox*”. Paradokset består iflg. Öberg i at socialgerontologisk forskning frem til 1990’erne helt så bort fra det forhold, at aldring i vestlig kultur dels præsenteres gennem overflade og krop og dels opleves gennem kroppen. Öberg problematiserer den manglende opmærksomhed på kroppen og argumenterer for, at det er et symptom på en dualistisk ontologi og en ungdomsdyrkelse, som han mener, gennemsyrrer den vestlige verden (Ibid. 1996).

Öbergs perspektiv tages op af den engelske sociolog, Julia Twigg (2004), der er optaget af, hvilken rolle kønnet og den aldrende krop spiller i den kritiske gerontologi. Twigg anerkender betydningen af, at den kritiske sociologiske aldersforskning har udfordret den biomedicinske tilgang ved at sætte fokus på, hvordan politiske og økonomiske strukturer påvirker livet som gammel, omend også hun er bekymret for, at dette perspektiv undlader at forholde sig til den aldrende krop. Med samme ambivalens forholder Twigg sig til den social konstruktionistiske forståelse af aldring, som i sin mest radikale form betragter alder som et diskursivt produkt helt uden materiel forankring. For Twigg er det uomgængeligt, at forskning i aldring også har et fysiologisk element, og hun understreger betydningen af at undersøge,

hvordan den aldrende krop påvirker livet som gammel. Twigg skelner mellem den 3. og den 4. alder og fremhæver den feministiske forsknings betydning for især forståelsen af den 3. alder, idet der tages udgangspunkt i de ældre kvinders subjektive oplevelser af kropslig aldring – ifølge Twigg ofte ansporet af forskernes egne oplevelser af kropslige forandringer midt i livet. Twigg kritiserer imidlertid de feministiske gerontologer for alene at have fokus på den 3. alder og overse den 4. alder, der ifølge hende i høj grad konstitueres af kropslige forandringer. Twiggs distinktion mellem 3. og 4. alder er ikke kronologisk men kvalitativ, idet 4. alder indtræder, når kroppen definerer livets muligheder f.eks. i forhold til mobilitet, sansning og kontinens, og den er primært kvindelig, idet kvinder lever længst og får flest funktionstab når de bliver gamle. Den kropslige dominans har iflg. Twigg været fortrængt i den sociologiske gerontologiske forskning. Twigg trækker på Foucault i definitionen af den 4. alder som kropsligt forfald, der har en biologisk dimension, der får sociale implikationer bl.a. som et resultat af den institutionalisering, der foregår, når den gamle krop skal hjælpes. I aldersinstitutioner er alt struktureret ud fra, at nogen skal gøre noget ved andres kropslige behov, og disse nogen står i en dominerende magtrelation til dem, de skal hjælpe. Den magt, det giver de mere eller mindre uddannede medarbejdere bør ifølge Twigg være i fokus, når der forskes i, hvad det vil sige at være gammel og skrøbelig. Twigg anser dele af Foucaults magtteori som værende anvendelig i denne sammenhæng men ser også en fare for, at den gamle person igen objektiveres, som det er sket i den biomedicinske ældreforskning, og dermed fratages sine handlemuligheder. For Twigg er kroppen således et hovedtema i gerontologien. Hun anerkender aldring som en social kategori men understreger, at der findes et kropsligt niveau, uanset hvordan aldringen tolkes socialt. Twigg efterlyser, at den gerontologiske forskning og diskurs sætter fokus på sammenhængen mellem sociale, kulturelle og kropslige betydninger af aldring – især høj alder – og tager udgangspunkt i den subjektivt oplevede betydning. Twigg anerkender Foucaults betydning for forståelse af denne sammenhæng men kritiserer ham for at mangle en frigørende dimension (Twigg 2004). Twiggs kritik af den social konstruktionistiske aldringsforståelse retter sig således mod de manglende handlemuligheder, der efterlades til de gamle og det manglende engagement i aldringens fysiologiske forandringer. Vender vi tilbage til udgangspunktet for denne afhandling, der netop var det menneskelige behov for en sanselig, materiel udveksling med naturen (f.eks. Egons længsel efter at mærke regnen), kan tilføjes endnu et punkt, hvor social konstruktionismen viser sig utilstrækkelig, nemlig i den manglende materielle forankring i forståelsen af forholdet mellem mennesker og deres omverden.

Naturen som en del af det levede ældre liv

Også den danske kulturforsker Christine Swane (1996) efterlyser gerontologisk forskning, der tager udgangspunkt i det oplevede, levede liv. Med en hverdagslivs-gerontologisk tilgang i sin forskning favner Swane aldrigprocessen og livet som gammel ud fra såvel et individuelt som et samfundsmæssigt og kulturelt perspektiv (Swane 1993). Swane foreslår tre teoretiske indfaldsvinkler som forudsætning for at forstå aldring i et livsløbsperspektiv: En *holistisk* indfaldsvinkel, der skal indfange kompleksitet, en *dialektisk* indfaldsvinkel, der betragter livsløbet som en proces, der skabes i gensidig påvirkning mellem individ og samfund, og en *fænomenologisk* indfaldsvinkel, der giver et indefra-perspektiv på aldring og det levede liv (Swane 1993). Swane anede i midten af 90'erne tegn til udvikling af et nyt paradigme indenfor gerontologisk forskning, der rummede nye videnskabelige tilgange og dermed nye, primært kvalitative metoder, der bl.a. kunne imødekomme behovet for en erfaringsnær aldersforskning. At efterlysningen på et kritisk perspektiv må gentages et årti senere (Blaakilde 2004, Twigg 2004), må ses som et udtryk for, at kritisk gerontologisk forskning har lang gennemslagskraft og må leve side om side med andre eksisterende paradigmer. Eller som Swane benævner det ”... *i en paradigmatisk kompleksitet.*” (Swane 1996 s.39).

Et eksempel på Swanes forskning (Swane 2004) kan vise, hvordan en kritisk tilgang til feltet samt anvendelse af kvalitative metoder kan åbne for en vidensdannelse og en praksis på ældreområdet, der ikke baserer sig på en naturbeholderslogik, men er optaget af menneskers sanselige og praktiske erfaringer ud fra en normativ forestilling om, at andre ældre liv er mulige: Det konkrete projekt tog udgangspunkt i en *samværsgruppe* for hjemmeboende mennesker med moderat til svær demens, der sammen med to medarbejdere mødtes én gang om ugen til indendørs samvær i et dagcenter og én gang om ugen tog på skovtur. Forskningens formål var ”... *at undersøge, analysere og synliggøre, hvilken betydning det har for deltagerne at komme i samværsgruppen, og hvilken rolle det spiller for dem – og for deres nærmeste familie – at de kommer i Skovdagcentret Eghjorten*” (Ibid.s.7). Metodisk anvendtes observation og interviews, og resultaterne blev dokumenteret gennem ”...*detaljerede beskrivelser af forandringer i hverdagen for den enkelte.*” (Op.cit.). Forskningen viser, at skovturene havde positiv betydning for deltagernes mentale, sociale og fysiske resurser samt for deres samvær med familien efter skovturene, men som et særligt vigtigt resultat fremhæver Swane betydningen af samværet i naturen, der uanset forudsætninger giver mulighed for oplevelser af ”...*frihed og af at være i*

live.” (Ibid. s.9). Resultaterne skyldtes ikke målrettede, effektorienterede aktiviteter, som personalet havde tilrettelagt for deltagerne men beskrives som udsprunget af meningsfulde oplevelser i et ”...*ikke-stigmatiserende, socialt frirum.*” (Ibid. s.8). Modsat den tidligere omtalte artikel om haveterapi, der gennem en transformation af havearbejde til en terapeutisk aktivitet gjorde de gamle til objekter for en sundhedsfremmende professionel indsats, baserer ”Skovdagcentret Eghjorten” sig på et samvær i naturen, hvor deltagerne er i udveksling med hinanden og deres omgivelser på egne præmisser. Støttet af forskningens kritiske, metodologiske tilgang resulterer projektet i et bud på en kvalificering af hverdagsliv, der ikke bygger på kontrol og beherskelse men på en dialektisk naturrelation.

De ovenfor præsenterede eksempler på kritisk, gerontologisk forskning illustrerer en mangfoldighed i forskningsperspektiver, der er fælles om en forståelse af, at al forskning er normativ, og at der er behov for gerontologisk forskning, der tager de marginaliseredes udgangspunkt i bestræbelserne på at søge en anden social orden. Eksemplerne adskiller sig fra mainstreamgerontologien ved ikke at anskue alderdom som en særlig problematisk fase i livet, der skal bringes under kontrol, men som en del af livsløbet, der kvantitativt og kvalitativt må udforskes med henblik på at kvalificere livet som gammel og overvinde marginaliseringen. Den kritiske forskning åbner dermed for en naturrelation, der ikke er baseret på en problemløsende beherskelse men en dialektisk udveksling. Vender vi tilbage til problemstillingen ”*bad før lyskæder*”, ser jeg på baggrund af gennemgangen af de gerontologiske diskurser et spor tilbage til den kontrolsøgende, biomedicinske diskurs, der dels retfærdiggør en autoritær relation mellem personale og plejehjemsbeboere og dels prioriterer hygiejne før andre livsudfoldelser.

OPSAMLING

Den aktivitetsorienterede, problemløsende aldringsforskning, hvor alderdom betragtes som en tilstand, der skal forebygges og helst undgås, er fortsat dominerende og tilhører samme paradigme som den sygeliggørende aldringsforståelse, der udsprang af Kansas City studierne i 1950’erne. Paradigmets dominans understøttes af den herskende samfundsmæssige og økonomiske logik, der (jf. Phillipson) betragter gamle mennesker som et økonomisk problem, der bør løses gennem en markedsføring af ældreplejen. Aktivitetsparadigmet har sammen med markedsførelsen og den naturbeherskelseslogik, de er rundet af, negative konsekvenser

for muligheden for at fortsætte livet som en integreret del af samfundet, når man bliver gammel. Dette er, som flere af de omtalte kritiske gerontologer fremhæver, bl.a. et resultat af en social og kulturel konstruktion af alderdommen i et negativt billede. Skal livet som gammel kvalificeres er der imidlertid behov for mere end en dekonstruktion af de herskende ældrebilleder. Der må også vises opmærksomhed på den materialitet, der er forbundet med aldring i form af kropslige manifestationer og i udveksling med naturen og omgivelserne i øvrigt.

Muligheden for at bryde med det herskende paradigme ligger netop i det, der med Swane kan betegnes de ikke-stigmatiserende frirums muligheder for at give de gamle en egen stemme, der i kraft af dens subjektive, biografiske herkomst fremstår med mangfoldighed og bryder med det homogeniserende og dermed normaliserende. Swane giver de gamle en stemme, i og med at hun lader deres udsagn bestemme projektets succeskriterier. Jeg har tidligere nævnt naturrelationers metateoretiske betydning for subjektets dannelse. Skovdagcentret Eghjorten og Swanes forskning viser, at naturrelationer og menneskers konkrete, materielle udveksling med naturen også er betydende for bevarelse af identitet for mennesker med demens. I nærværende projekt søges gennem aktionsforskning en yderligere udfoldelse af gamle menneskers mulighed for selv at sætte præmisserne for, hvordan naturrelationer kan understøttes i hverdagen på plejehjem og dermed udgøre et alternativ til aktivitetsparadigmets objektiverende og biologistiske tilgang til livet som gammel.

Arbejdsliv på plejehjem – bevægelser mellem detailstyring og fagligt spillerum

Jeg vil nu rette blikket mod det, jeg vil kalde den institutionelle diskurs, der er den diskurs, der indrammer omsorgspersonalets arbejdsliv. Lige som i gerontologien er der også her forskellige rationaler på spil, der kommer til udtryk i velfærdsstatens institutioner. På ældreområdet (såvel som på andre velfærdsstatslige områder) slår den institutionelle diskurs igennem i lovgivning, politikker, konkurrenceudsætning, standarder, dokumentationsredskaber, kontrolforanstaltninger mv. som politikeres og de offentlige forvaltningers bestræbelser på at sikre velfærdsgoder inden for en given økonomisk ramme (Dybbroe 2008). Også den institutionelle diskurs har sat sine tydelige spor i såvel de indledende eksempler som det empiriske materiale.

Lige som i forrige kapitel vil jeg se på de styrende rationaler, hvilket naturbegreb, de er rundet af og hvilken betydning det har for personalets muligheder for at udføre deres arbejde og den enkelte plejehjemsbeboers mulighed for at bevare en levende naturrelation. Indsigten i de teoretiske diskurser skal tjene som en klargøring af analytiske begreber, før jeg går til en analyse af det konkrete projekt. For mig at se er den institutionelle diskurs domineret af et økonomisk rationale. Siden 1970'erne har der under skiftende politiske flertal været et fælles fokus på stram styring af de offentlige udgifter, og opskriften har været at hente styringsredskaber i det private erhvervsliv (Vabø 2005). Heraf kommer f.eks. konkurrenceudsætning og standardisering. Inden for den institutionelle diskurs understøttes det økonomiske rationale af det aktivitetsparadigme, som (jf. forrige kapitel) er fremherskende på ældreområdet. Paradigmet slår f.eks. igennem i form af retningslinjer for diverse forebyggende tiltag for gamle, der angiver en standardiseret, fragmentarisk tilgang til pleje til den enkelte. Her er fokus sundhed og aktivering i modsætning til en helhedsorienteret pleje, hvor fokus er understøttelse af hver-

dagsliv, der kan indebære en væren i naturen, der ikke tjener andet formål, end at det er en del af ens hele liv. Modsætningen skinner tydeligt igennem i personalets tilgang til dette projekt, og i min bestræbelse på at udfolde den institutionelle diskurs vil fokus være rettet mod dens betydning for personalets opfattelse af deres arbejde og udvikling af faglighed, og dermed deres muligheder for at understøtte de gamles naturrelationer. Kapitlet kan således også tjene til at føje et element til kompleksiteten i ”bad-før-lyskæder” problemstillingen.

Forskning i arbejde i ældreplejen i de nordiske lande viser, at forandringer i arbejdets organisering har påvirket omsorgsarbejdet og udfordret personalets oplevelser af muligheden for at udføre et arbejde, der er tilfredsstillende for dem selv og de ældre, de skal hjælpe (Kamp & Munk-Madsen 2008, Szebehely 2000). For at forstå, hvad der er forandret, vil jeg se på, hvilke tendenser, der har præget indholdet i arbejdet i ældreomsorgen over tid, og hvordan personalet orienterer sig i forhold til disse. Kapitlet handler desuden om de omfattende strukturelle ændringer, der er sket i ældreplejen siden 1980’erne, hvad de er udsprunget af, og hvilken betydning det har fået for arbejdet i ældreplejen. Endvidere dokumenteres, hvordan strukturforandringerne konkret udmøntes i den kommunale forvaltning og med udvalgte eksempler stille skarpt på, om politiske mål for ældreplejen reelt kan understøttes af dens organisering. Ved at trække på nordisk forskning i omsorgsarbejde vil jeg se, hvilke konsekvenser forandringerne har for omsorgsarbejdet og personalets arbejdsliv. Afslutningsvis undersøges, hvilket naturbegreb, der er på spil i konceptet, og i lighed med analysen af de gerontologiske diskurser i forrige kapitel, analyseres tendenserne i omsorgsarbejdet åbner hhv. lukker for omsorgsmodtagernes mulighed for at udleve deres naturrelationer.

OMSORGSARBEJDET I HISTORISK PERSPEKTIV

Skal man se på forskning i ældrepleje i et arbejdslivsperspektiv, er det relevant at koncentrere sig om de nordiske lande, hvor der sammenlignet med resten af verden er mange ligheder inden for ældreplejen, der fortrinsvis udføres enten på helt familiær basis eller som offentligt finansieret og offentligt udført pleje- og omsorgsarbejde i private hjem eller på institution (Trydegård 2005). En oversigt over omsorgsarbejdsforskning i Norden viser, at der hovedsageligt er forsket i omsorgsarbejde inden for hjemmepleje (Szebehely 2005), hvor plejehjemsforskningen ikke har haft en særlig nordisk profil men først og fremmest et bredere,

vestligt institutionsociologisk perspektiv (f.eks. Goffmann 1967, Hazan 1994). Med de sidste 20 års udvikling af de strukturelle rammer på ældreområdet og etableringen af social- og sundhedsuddannelserne er der sket en harmonisering af det arbejde, der udføres på ældreinstitutioner og i private hjem og de kvalifikationer, der kræves for at udføre det. Fra omsorgsarbejdsforskningen, der studerer vilkår i hjemmeplejen, kan der derfor drages paralleller til plejehjemsarbejde, hvilket også understøttes dels af empirien fra dette studie og dels af et dansk studie af arbejdsliv på plejehjem (Andersen & Bilfeldt 2010), der viser tendenser, der svarer til udviklingen i hjemmeplejen. For en teoretisk baseret udforskning af ”bad-før-lyskæder” problemstillingen og personalets muligheder for at understøtte de ældres naturrelationer, har jeg valgt at fokusere på forskning, der antager et personaleperspektiv på orienteringerne i arbejdet. Jeg vil afgrænse mig fra den moralfilosofiske diskurs om omsorgsbegrebet og omsorgens ontologi, der især er koncentreret i sygeplejeforskningen (Martinsen & Wærness 1979), og når jeg i det følgende bruger begrebet *omsorgsarbejde* handler det specifikt om arbejdet i ældreplejen. Fokus er i det følgende på, hvad det vil sige at udføre omsorgsarbejde, og hvilke kvalifikationer det kræver. I forståelsen af begrebet læner jeg mig op den norske omsorgsforsker Kari Wærness, der definerer omsorgsarbejde som: ”... *de former for omsorg, som ytes til beste for ikke-selvhjulpne samfunnsmedlemmer og som innebærer ansvar og forpliktethet fra omsorgsutøverens side*” (Wærness 1999), dog med den tilføjelse, at jeg alene beskæftiger mig med omsorgsarbejde som lønnet arbejde.

Fra husmoderafløser til social- og sundhedshjælper

Forskning i omsorgsarbejde blev først egentlig etableret i begyndelsen af 1990'erne (Szebehely 2005, Kamp & Munk Madsen 2008), så for at få kendskab til de diskurser på området, der rækker længere tilbage i det offentlige lønarbejde på ældreområdet og dermed danner baggrund for de nutidige orienteringer, vil jeg støtte mig til den danske omsorgsarbejdsforsker Hanne Marlene Dahl. Dahl (1999) har i et professionsperspektiv foretaget en diskursanalyse af det hun kalder ”... *den politisk-administrative diskurs og ... de generelle billeder af hjemmehjælpen*” (Dahl 1999 s.40), der giver et indblik i omsorgsarbejdets udvikling, siden hjemmehjælpen

blev indstiftet i form af husmoderafløsere i 1943.¹ Studiet går tilbage til de tidlige efterkrigsår, hvor hjemmehjælperens forgænger, husmoderafløseren, skulle fungere som den professionelle husmor, der besad husmoderlige praktiske og empatiske færdigheder såvel som generelle professionelle færdigheder (evne til planlægning, selvstændighed mv.). Dahl henviser til betænkninger for husmoderafløsere, hvor husmoderarbejde fremhæves som krævende og betydningsfuldt, og som noget, der kræver uddannelse. Begrebet *hjemmehjælp* introduceres i 1958, og billedet bevæger sig væk fra det stolte og krævende til en mere ydmyg kategori, hvor opgaverne betegnes som simple og som noget, enhver husmoder forudsættes at kunne uden uddannelse. Det professionelle ideal i denne periode rummer ”...et videnskabsmæssigt indhold og en omstillingsevne, der handler om hurtigt at kunne identificere en situation og handle derefter” (Dahl 2000 s.191). Dermed udgrænses ældreplejen fra det professionelle, idet en hjemmehjælper først og fremmest skal have personlighed f.eks. til at skabe ”...hyggelige omgivelser for familierne” (Betænkning om fællesanlæg til hjemmets arbejde citeret fra Dahl 2000 s.190). Omsorg forstås adskilt fra det praktiske arbejde som noget socialt og emotionelt, der er henlagt til civilsamfundet. Med kvindekampen i slutningen af 1960’erne og begyndelsen af 70’erne skete en reartikulering, hvor det professionelle og hjemmehjælpernes uddannelsesbehov igen blev sat på dagsordenen. Omsorgsarbejdet dukkede op i de offentlige betænkninger, og billedet bredtes ud, så hjemmehjælpen foruden de husmoderlige kompetencer, skulle kunne yde fysisk pleje til de ældre samt udføre ”begrænsede socialpædagogiske opgaver” såsom at skabe trivsel og aktivering (Ibid.). Der er således et tydeligt tidsmæssigt sammenfald mellem aktivitetsparadigmets gennemslag i den gerontologiske diskurs og omsorgsarbejdets indtog og reartikulering på den offentlige arena. Uddannelse for hjemmehjælper (i første omgang i form af et 4 ugers kursus) blev obligatorisk i 1974, og op gennem 1970’erne udvikledes arbejdet i retning af det, Dahl kalder en individualisering af hjælpen hvilket betyder, at hjælpen gives ”...ikke udelukkende ud fra hjemmehjælperens empati og vurderingsevne, men hvad der i talesættes som den ældres egne ønsker.” (Ibid. s.226). Samtidig foregik der politiske debatter om plejehjemspersonalets uddannelsesniveau og normeringer og de ældres vilkår dér (Ibid.), og man kan formode, at den forståelse af omsorgsarbejdet, der har udviklet sig i forhold til hjemmeplejen har afsmittende virkning til plejehjemmene. Ældreplejen udviklede sig til at

1 Det er tidligere beskrevet, hvordan ældreomsorg før den tid var koncentreret på forskellige former for institutioner, der havde forskellige forståelser af ældrepleje afhængig af, om de var offentlige eller private.

blive en stadig mere sundhedsfaglig indsats, hvor basale behov, som var defineret inden for et medicinsk paradigme blev udgangspunkt for hjælpen (Henriksson & Wrede 2008). I 1980'erne blev der bl.a. på baggrund af Ældrekommissionens rapport (1980), formuleret en politisk målsætning om, at gamle mennesker skulle forblive længst muligt i eget hjem. Baggrunden var et ønske om at modernisere ældreplejen, så den både var økonomisk rationel og førte til et mere værdigt liv som gammel. Målsætningen førte til, at hjemmehjælperne skulle varetage stadig mere komplicerede plejeopgaver, samtidig med at hjælp af social og pædagogisk karakter blev begrænset (Henriksson & Wrede 2008). Således erstattedes f.eks. hjælpen til at lave mad og købe ind med ”madudbringningsordninger” og ”indkøbsordninger”, hvilket umiddelbart var økonomisk rationelt, men samtidig begrænsede hjemmehjælpsmodtagernes mulighed for social og pædagogisk støtte til de daglige gøremål. Med målsætningen ”længst muligt i eget hjem” lægges der desuden vægt på at hjælpen i hjemmet ydes forebyggende som *egenomsorg*, (Dahl 2000) det vil sige en omsorg, der understøtter den enkelte ældres mulighed for at klare sig selv med mindst mulig hjælp. På uddannelsessiden indførtes social- og sundhedsuddannelserne i 1990 med en stærk orientering imod forebyggelse og aktivering som rettede sig mod ældrepleje på såvel plejehjem som i hjemmepleje. Social- og sundhedshjælperuddannelsen erstattede den tidligere hjemmehjælperuddannelse, og det, der gennem årene var blevet til et 7 ugers grundkursus i pleje blev erstattet af en etårig uddannelse, der rummede såvel teori som praktik. Med den nye uddannelse skal ældreplejens personale kvalificeres til såvel huslige- som sundheds-, socialpædagogiske- og omsorgsmæssige kompetencer, hvilket ifølge Dahl (2000) gør dem til specialiserede generalister (i ældrepleje) og dermed giver et anstrøg af professionel status. Op gennem 1990'erne sker der imidlertid som nævnt en gradvis udlicitering af de huslige opgaver, så der kom et øget fokus på pleje og omsorg.

Denne overfladiske gennemgang af omsorgsarbejdets udvikling frem til midten af 1990'erne, giver et billede af, hvordan forståelsen af hvad samfundet skal tilbyde de ældre, der har brug for hjælp, har bølget frem og tilbage. Det relationelle, omsorgsmæssige element i arbejdet har haft skiftende betydning, og det samme har opfattelsen af arbejdet som værende professionelt. Det overordnede indtryk er imidlertid, at der er føjet stadig nye opgaver til i retning af en samlet understøttelse af den enkeltes liv, med en faglig vægt på at yde hjælp til selvhjælp, og at professionaliseringstendensen efterhånden er vedholdende. Med udgangspunkt i nyere, kvalitative studier af omsorgsarbejdet i et medarbejderperspektiv vil jeg

nu se på, hvordan omsorgsarbejdet og professionaliseringen forstås af personalet i ældreplejen, og herfra vil jeg diskutere, hvordan de to elementer står i forhold til hinanden og hvilken betydning de kan have for personalets mulighed for at understøtte svækkede ældres udfoldelse af deres naturrelationer.

OMSORG OG PROFESSIONALISME – PERSONALET'S ORIENTERINGER I ARBEJDET

At orientere sig imod den Anden.

I et oversigtsstudie over arbejdsvilkårene i ældreplejen i de nordiske lande ser Trydegård (2005) på omsorgsarbejdernes opfattelse af indholdet i omsorgsarbejdet. I et svensk studie af personalets opfattelse af deres arbejde viser Astvik i flg. Trydegård, at mødet med og relationen til de ældre betragtes som betydningsfuldt for personalets oplevelse af at kunne gøre et godt stykke arbejde. Hjælperen skal have et godt kendskab til den enkelte ældre, og det understreges, at en væsentlig forudsætning for at opbygge en relation er kontinuitet. Der lægges altså vægt på ”faste forhold” mellem den, der hjælper og den, der modtager hjælp. Dette understøttes af dansk forskning, hvor ikke mindst Anne Liveng (2005) i et kvalitativt studie af social- og sundhedshjælperelvers subjektive orienteringer i omsorgsarbejdet udfolder et indefra- perspektiv på omsorgsarbejdet, der fremhæver den relationelle dimension i arbejdet. Ved at tage udgangspunkt i elever (såvel unge som midaldrende) indfanger Liveng en orientering mod omsorgsarbejdet, der udtrykker en umiddelbarhed i opfattelsen af arbejdets indhold, idet eleverne endnu ikke er fuldt socialiseret til arbejdsfeltet og derfor stadig er relativt upåvirket af de strukturelle rammers mulighedshorizont. I sin definition af omsorgsarbejde trækker Liveng på den norske omsorgsarbejdsforsker Kari Wærness (1999), der definerer omsorgsarbejde som: *”... I slike omsorgsrelasjoner må utøveren gjøre det som trengs med utgangspunkt i den omsorgstrengendes behov i her- og nå-situasjonen. Det gjelder å gjøre det så bra som mulig for mottakeren i øyeblikket.”* (Wærness 1999 s.48-49). Wærness hævder på baggrund af sin forskning, at omsorgsarbejdere netop for at ”gøre det som trengs”, i vid udstrækning gør mere, end de bliver betalt for, hvilket hun har begrebsliggjort som, at de udviser en *omsorgsrationalitet*. En forudsætning for, at en hjælper kan udvise *omsorgsrationalitet* er at der etableres en relation, hvor omsorgsarbejderen både har et personligt kendskab til og et engagement i det menneske, hun skal hjælpe. Begrebet er udviklet i begyndelsen

af 1980'erne og siden videreudviklet bl.a. af Wærness selv (Wærness 1999) og af Liveng (2005), der på baggrund af livshistoriske interviews med so-su hjælperelever udviklede et nyt begreb *omsorgsorientering*, der udvider *omsorgsrationalitet* til også at indebære en "... *rettethed mod omsorgsrelationen*." (Ibid. s.244). På baggrund af sit empiriske materiale argumenterer Liveng for, at omsorgsarbejders tilgang til arbejdet med de ældre er livshistorisk konstitueret. De interviewede elever har valgt uddannelsen på baggrund af vidt forskellige motiver, der både begrundes med målrettethed og tilfældighed, men fælles for dem er, at de med arbejdet ønsker at gøre en forskel for de mennesker, de skal hjælpe gennem deres arbejde. Det særlige, der begrunder begrebet "omsorgsorientering" er ifølge Liveng som nævnt en rettethed mod det relationelle, der ikke begrænser sig til de interviewede elevers arbejdsliv, men netop indfanger arbejdets subjektive betydning og sætter det i sammenhæng med den enkeltes levede liv. Omsorgsorienteringen kommer til udtryk i det, Liveng kalder "...*en orientering mod den Anden*", (Liveng 2005 s.275), der indebærer, at hjælperen ikke begrænser sig til at betragte arbejdet som konkrete opgaver, der skal løses men som liv, der skal understøttes. Perspektivet rummer en ansvarsfølelse for den enkelte ældre, der ifølge Wærness (1999) er en forudsætning for godt omsorgsarbejde. Ansvarsfølelsen vil imidlertid altid være i risiko for at slå over i formynderi eller overbeskyttelse. Hvor det er tilfældet, bliver omsorgsorienteringen, om end ufrivilligt, redskab for et problemorienteret syn på ældre menneskers liv, der resulterer i en objektgørelse af den, der skal modtage hjælp. Vender vi med denne udlægning af omsorgsorienteringen tilbage til spørgsmålet om, hvorvidt bad i den konkrete situation var vigtigere end lyskæder, vil afgørelsen med legitimitet falde ud til badets fordel, som den gjorde i det konkrete tilfælde, idet der i omsorgsorienteringen, som jeg læser det, ikke er indeholdt en forpligtethed på understøttelse af den Andens autonomi.

At rette omsorgsorienteringen mod den Anden kan imidlertid også få det modsatte udfald. Karen Christensen (1999) finder i et studie af ændringer i den hjemmebaserede omsorg i Norge, at hjemmehjælperne møder de ældre med en *andre-orienteret* bevidsthed: "*Det er en bevidsthed, som handler om at inddrage den andens individualitet og virkelighed i omsorgshandlingerne og igennem omsorgsmødet at bevare den andens værdighed.*" (Ibid. s.57) Den andens værdighed sikres ifølge Christensen ved, at hjælperen betragter mødet som en dynamisk proces, hvor der gives afkald på forudsigelighed i bestræbelserne på at søge det unikke hos den, der skal hjælpes. Herved frasiger hjælperen sig også den kategorisering, der gør det legitimt uden videre at prioritere bad før lyskæder. Det skal understreges, at den

mulighed også rummes i Livengs begreb om omsorgsorientering, blot finder jeg det vigtigt at tilføje Christensens perspektiv på Andre-orientering for at understrege anerkendelsen af autonomi hos den, der modtager hjælp.

At opleve sig som professionel omsorgsarbejder

Det relationelle i omsorgsarbejdet tillægges også betydning i et andet dansk studie, hvor Kamp (2010) undersøger, hvad der giver mening i arbejdet for personalet i ældreplejen. Dette studie viser desuden, at arbejdets udvikling i retning af professionalitet er meningsgivende og giver anledning til stolthed. Ifølge Kamps studie har so-su hjælperne forskellige perspektiver på professionaliseringen, men overordnet beskrives forandringen i retning af en mere distanceret relation modsat tidligere, hvor det indimellem har været svært at sætte grænser, når de, der modtog hjælpen, havde behov for eller ønsker til mere hjælp, end de var tildelt. Samtidig er kompleksiteten i opgaverne steget, fordi sygehusindlæggelser begrænses og forkortes, og flytning til plejehjem udskydes, hvilket beskrives som en glidning i relationen fra det sociale i retning af det problem- og opgaveorienterede. Kamp har udledt fire forskellige perspektiver af so-su hjælpernes forståelse af, hvad det vil sige at være professionel: Det første perspektiv kaldes simpelthen *Being "professional"* (Ibid s. 8. Forfatterens citationstegn) og dækker netop over evnen til at kunne etablere en professionel relation. Dette indebærer evne til fleksibel kommunikation, der kan omstilles til de mange forskellige hjem, en hjælper kommer i på en dag, samt kompetence til at opbygge professionelle relationer, der er forskellige fra venskaber. *Being observant* er det andet perspektiv, der indebærer at so-su hjælperne er i stand til at registrere forandringer af alle slags i hjemmene og rapportere dem til deres leder med forslag til nye tiltag. Tredje perspektiv kalder Kamp *Like a nurse*. Her lægges der vægt på de enkle sygeplejeopgaver, som f.eks. ukomplicerede sårskift, som so-su hjælperne får mulighed for at foretage efter oplæring. Disse opgaver opleves som en positiv, faglig udfordring, der også er med til at give status til jobbet. Sidste perspektiv er *The social care worker*, hvor den særlige relation til den enkelte ældre opbygges og tillægges betydning. So-su hjælperne beskriver, hvordan de anvender det gode kendskab til de ældre til en konstant tilpasning af deres reelle tidsforbrug under hensyn til den enkelte ældres aktuelle behov, og hvordan de formår at jonglere med den udmålte tid ved at give lidt ekstra til dem, der trænger på bekostning af dem, der har en god dag. Sammenholdt med Dahls studie udtrykker de fire perspektiver den historiske udviklings afsmitning

på, hvordan omsorgsarbejdet opfattes af dem, der udøver det i dag. Derudover udtrykker perspektiverne en ambivalens i so-su hjælpernes arbejde, hvor professionel distance kommer i konflikt med den nærhed i relationen, der opleves som nødvendig for at udføre et godt stykke arbejde.

Jeg vil ikke i denne sammenhæng forholde mig til teoretiseringer over professionaliseringsbegrebet men alene løfte det hjørne af den frem, der viser so-su personalets subjektive forståelse af, hvad det vil sige at arbejde som professionel og jeg vil se på, hvilken betydning denne professionaliseringsforståelse kan få for de, der skal modtage hjælpen. Hvert af de fire perspektiver, der fremkommer i Kamps (2010) forskning, rummer muligheder for såvel nærhed som distance og dermed, hvad der er interessant i denne sammenhæng, for åbninger såvel som lukninger for personalets understøttelse af de ældres naturrelationer. *Being "professional"* dækker over en tilgang til arbejdet, der tillægger det relationelle betydning men samtidig kan rumme en distancering i og med at der lægges vægt på, at det er professionelle relationer, der skabes. So-su hjælperne tillægger det betydning, at de kan justere deres egen adfærd afhængigt af, hvilken person, de skal hjælpe. Med citatet "*In fact, you are many persons during one day...*" (Kamp 2010 s.8) kan det formodes, at man som hjælper ikke finder det professionelt at bringe sin egen person ind i relationen, men anvender en generaliseret viden om professionelle relationer, hvorved der ikke bliver tale om en relation mellem to subjekter, men mellem en professionel og en modtager af hjælp. Den samme problemstilling er på spil i perspektivet *Being observant*, hvor der lægges vægt på kontinuitet, så hjælperne lærer de enkelte hjem så godt at kende, at de kan reagere på forandringer. Her er ansvarsfølelsen igen på spil, og denne gang udmønter den sig i en forpligtelse til at rapportere ændringer til "kontoret". I Kamps fortolkning af den observerende rolle, bliver hjælperen til "...*the expert of the home*". Det fremgår ikke, hvorvidt hjælperen ser sig forpligtet til at diskutere sine observationer med beboeren, der også må siges at have en vis ekspertise på sit eget hjem og liv. Hvis ikke det er tilfældet risikerer den professionelle observatør at indtage en objektgørende og formynderisk rolle. For mig at se indebærer særligt de to perspektiver *Being "professional"* og *being observant* en forståelse af omsorgsarbejdet, der kan ledes tilbage til det problemløsende, normaliserende paradigme, der tidligere er beskrevet som en naturbeherskende tilgang til arbejdet. Der er tale om en eksperttilgang til de ældre, der lukker for den ydmyghed og nysgerrighed i relationen, der giver den ældre forrang og dermed omsorgsarbejderen mulighed for at understøtte naturrelationer på den ældres præmisser.

Like a nurse perspektivet er et udtryk for den opgaveglidning, der har fundet sted i ældreplejen, hvor sygeplejeopgaver uddelegeres til so-su assistenter og -hjælper. På grund af det tidligere omtalte medicinsk orienterede hierarki, der også eksisterer på ældreområdet, er disse opgaver forbundet med status, hvorfor hjemmehjælperne helt legitimt sætter pris på opgaver, der kan fremme anerkendelse af deres arbejde socialt og evt. også økonomisk. Opgaveglidningen kan have den fordel for de ældre, at den samme person kan udføre flere opgaver, hvilket kan være fremmede for oplevelsen af sammenhæng og for relationen.

Tilgangen til arbejdet som "*The social care worker*" svarer i Kamps fortolkning til det, Liveng ville kalde en omsorgsorientering i arbejdet, der "...implies greater reciprocity in the relationship to the elderly, a relationship infused with humanism" (Kamp 2010 s.14). Perspektivet beskrives af Kamp som værende i konflikt med professionaliseringsperspektivet og som et udtryk for en protest mod den udhuling af omsorgen, der følger med professionalismen. Hjemmehjælpernes ambivalente forhold til spændingen mellem omsorgsorienteringen og professionaliseringen bliver markant her. Ønsket om at identificere sig som professionelle fremstår tydeligst i Kamps studie, men også Liveng anerkender på baggrund af sit studie den beskyttelse af omsorgsudøveren der kan ligge i den distancerende og generaliserende tilgang til arbejdet, som professionaliseringen kan medføre. Samtidig fremhæver Liveng det problematiske i tilgangen, idet den "...ikke tager højde for omsorgsarbejdets særlige karakter som arbejde, der involverer en personlig relation mellem to mennesker. Ej heller tager den højde for de betydninger, både omsorgsudøver og omsorgsmottager kan lægge i hjælpen" (Liveng 2005 s.224). Professionalisering kan altså i den form, der fremstår i de to første perspektiver i Kamps studie, resultere i en underkendelse af det relationelle element i omsorgsarbejdet og dermed i umyndiggørelse af den, der modtager hjælp. Desuden hviler den distancering, hjælperne i Kamps studie betegner som professionel, på en opfattelse af omsorgsarbejdet der kan give frustrationer i håndteringen af ambivalensen omsorgsorientering versus professionalisme.

Med sin livshistoriske tilgang trækker Liveng på læringsforsker Salling Olesen, der anser subjektiv erfaringsdannelse og livshistorie som en væsentlig dimension i udvikling af professioner (Salling Olesen 2006). Ifølge Salling Olesen eksisterer der en unaturlig adskillelse af *det faglige* og *det alment menneskelige* i den forståelse af professionalisme, der er gængs, hvilket også kommer til udtryk hos de interviewede i Livengs og Kamps forskning. Som et modbillede foreslår Sal-

ling Olesen en dynamisk forståelse af professionalitet, der ”...*lægger det op til at se forholdet mellem praksis, vidensproduktion og livshistorisk erfaringsdannelse som en gensidig vekselvirkning.*” Salling Olesen (Ibid. s.377). En sådan rekonstruktion af professionalitetsopfattelsen giver subjektet en fremtrædende position i udøvelsen af praksis og giver tilsvarende de subjektive erfaringer fra interaktioner i praksis betydning i et fags vidensproduktion. Med vægtningen af den subjektive involvering som et element i det professionelle arbejde åbnes for en professionalisering af omsorgsarbejdet, der kan rummes i en omsorgsorientering. Dermed gøres det muligt, at man som so-su hjælper kan have en fagidentitet, der både rummer omsorgen og det relationelle men også en generaliseret viden. Samtidig anerkender Salling Olesen, at der i mødet mellem den professionelle og (i dette tilfælde) omsorgsmotageren kan forekomme modsætninger og konflikter, der kan fremkalde en forsvarspræget reaktion hos den professionelle. Dette kan med henvisning til Kamps studie give sig udslag i distancering, men ifølge Salling Olesen rummer denne reaktion altid ”...*et ønske om at gøre noget andet*”. Med Salling Olesens dynamiske professionsbegreb åbnes en mulighed for at overvinde den ambivalens mellem professionalisering og omsorgsorientering, der fremstår i Kamps og Livengs studier. Muligheden fordrer imidlertid nogle strukturelle rammer for omsorgsarbejdet, der anerkender og understøtter såvel arbejdets relationelle dimension som den subjektive erfaringsdannelse. I det næste afsnit vil jeg se nærmere på de strukturelle rammer for ældreplejen, deres baggrund, og hvordan de påvirker personalets orienteringer i arbejdet.

NEW PUBLIC MANAGEMENT OG TAYLORISERING AF OMSORGSARBEJDET.

Nye styringsformer i ældreplejen

Personalets daglige prioriteringer i ældreplejen er, som ovenfor belyst, dels påvirket af en subjektiv orientering i omsorgsarbejdet og dels af traditioner, der kan føres tilbage til diskurser inden for gerontologien. Derudover har en stigende strøm af politiske og administrative styringsredskaber siden 1980'erne haft en tiltagende betydning for organisering og prioritering af plejearbejde.

Nordisk forskning i organisering af ældrepleje peger på en sammenhæng mellem de politiske prioriteringer, der i Danmark bl.a. tager afsæt i Ældrekommiss-

sionens anbefalinger, og et stadig mere dominerende økonomisk rationale som styringsfaktor (Szebehely 2005, Dybbroe 2008). Det økonomiske rationale havde udgangspunkt i en politisk og administrativ strømning, der gik i retning af at overføre markedslignende mekanismer og elementer som f.eks. virksomhedsledelse og konkrete styringsværktøjer fra det private erhvervsliv til den offentlige sektor (Vabø 2005). Strømningen kaldes New Public Management (NPM) og er en fællesnævner for reformer af den offentlige sektor, der tog fart i den vestlige verden fra 1980'erne. Hovedelementerne i de omfattende forandringer, der kom til at præge ældreplejen frem til i dag, hvor NPM stadig sætter dagsordenen, er *kontraktstyring*, *konkurrence* og *management* (Vabø 2005). Elementerne er tæt sammenhængende og understøtter hinanden gensidigt. Jeg vil fortrinsvis fokusere på *kontraktstyring* og *management* og ud fra konkrete udmøntninger af de to elementer begrunde deres betydning for en udvikling i retning af en taylorisering af omsorgsarbejdet, og dermed en skærpelse af dilemmaet mellem omsorgsorientering og professionalisme der i sidste ende vanskeliggøre en understøttelse af den enkeltes naturrelationer.

Konkurrence i ældreplejen blev indført i Danmark i 2003 med loven om frit valg af leverandør af hjemmepleje. Motivet var i høj grad et politisk og ideologisk begrundet ønske om at slanke den offentlige sektor og støtte det private initiativ. Siden er det ideologiske motiv trængt i baggrunden af en forestilling om, at fri konkurrence fremmer et incitament hos leverandørerne (dvs. omsorgsarbejderne) til at levere bedst mulig kvalitet til lavest mulig omkostning. Den frie konkurrence har fået stor betydning for den kommunale ældrepleje, der af konkurrencehensyn skal være underlagt samme vilkår som de private, nemlig kontraktstyring.

Med *kontraktstyring* går man fra at styre den offentlige sektor ved hjælp af regler over til at styre med kontrakter. Det gælder både i samarbejde med eksterne og interne aktører, og med de borgere, der modtager ydelser i form af ældrepleje. Til organisering af kontraktstyringen indførtes *Bestiller, Udfører, Modtager (BUM) modellen* hurtigt i stort set alle landets kommuner² (Vabø 2005). BUM-modellen skulle sikre en administrativ adskillelse mellem en myndighedsfunktion, visitationen, der vurderer, hvilken hjælp den enkelte tildeles, og en leverandørfunktion, der står for at udføre hjælpen. Adskillelsen har primært til formål at sikre myndighedsfunktionens habilitet i forhold til private leverandører, men den skal også

2 I Marts 2004 havde 232 af landets 271 daværende kommuner indført BUM-modellen (Vabø 2005)

sikre modtageren en vurdering, der er uafhængig af relationen mellem udfører og modtager. Før BUM- modellen blev indført, blev behovet for hjælp vurderet af lederen af den enkelte hjemmeplejeenhed eller plejhjemsafdeling. Kontraktstyringen er således et vigtigt redskab i indførelsen af *konkurrence* eller *frit valg*. Yderligere argumenter for BUM- modellen er, at den giver ensartethed, gennemskuelighed og tydelighed for såvel modtager som leverandør, samt at den giver kommunen et overblik over resurseanvendelsen (Vabø 2005). På det generelle plan førte kontraktstyringen til, at kommuners forskellige administrative enheder (f.eks. plejehjem) nu skulle agere som selvstændige driftsenheder, der ikke som tidligere fik stillet et rammebudget til rådighed, men skulle styres efter kontrakt med et budget, der afhang af, hvor meget hjælp der var udmålt til de enkelte beboere af en ekstern visitator. Også på det individuelle plan blev der indført styring efter kontrakt, hvilket betyder, at visitator udarbejder en kontrakt med en detaljeret beskrivelse af den hjælp, der skal gives. Personalets opgave er herefter at leve op til kontrakten og hverken give mere eller mindre hjælp end den, der er aftalt på forhånd³. Kontraktstyringen medførte et dokumentationsbehov, der rakte ud over den faglige dokumentation, der tidligere var praktiseret, idet personalet nu skulle dokumentere overensstemmelse mellem den visiterede og den leverede hjælp. Her blev nye metoder til *management* bragt på banen af Kommunernes Landsforening, der i begyndelsen af 1990'erne udarbejdede *Fælles Sprog* som et styringsværktøj, der havde til formål at standardisere sproget for udmåling af behov og ydelser (Elle 2006a). *Fælles Sprog* var først rettet mod hjemmeplejen, men er siden udviklet til også at dække plejhjemsområdet og i 2004 blev redskabet anvendt i 70% af landets kommuner (Ringsmose & Hansen 2005). Vabø (2005) giver følgende beskrivelse af *Fælles Sprog*: "*Fælles Sprog består av et funksjonsvurderingsredskap og en ytelseskatalog. Hjelpemottagerens behov kategoriseres etter ni funksjonsområder og fire grader af selvhjulpethet. Hjelpen tildeles etter en standardisert ytelseskatalog som rommer koder og ytelseskategorier som forhåndsdefinerer de opgaver, hjelperne kan utføre*" (Vabø 2005 s.99). Netop her, med denne kategorisering, standardisering og kodificering indtræffer en afgørende ændring i retning af en taylorisering af omsorgsarbejdet, der bl.a. er karakteriseret ved, at fokus er på opdeling mellem planlægning og udførelse (Nielsen 1996). Hvor omsorgsarbejdet tidligere var karakteriseret af få relationer og faste rammer men relativt stort handlerum (Sze-

3 Siden 1992 har jeg været ansat i Københavns Kommunes ældrepleje som hhv. udførende sygeplejerske, konsulent og leder. Sammen med de angivne referencer er det erfaringer herfra, jeg trækker på i min fremstilling af udviklingen.

behely 2006), hægtes omsorgsarbejderen nu af planlægningen. Hun gøres til et objekt for den visiterende myndigheds overholdelse af kontrakten, og til trods for, at behovene hos modtagere af ældrepleje ændrer sig efter den enkeltes dagsform, efterlades der ikke rum til hjælperen for aftaler med den ældre om justeringer, idet den tildelte hjælp er standardiseret, forhåndsbestemt og tidsudmålt. Denne fremmedbestemthed af arbejdet rummer desuden en tilsyneladende overflødiggørelse af omsorgsrelationen, idet fokus er på opgaverne, der er planlagt og beskrevet, så de kan udføres af skiftende hjælpere, og ikke på subjekterne der udfører eller modtager hjælp. Omsorgsarbejderens mulighed for at skabe den relation, der er nødvendig for at kunne understøtte den enkelte ældres naturrelationer og derefter finde rum til at gøre det, forekommer begrænset inden for dette standardiserende koncept. Imidlertid kan der muligvis i den kommunale udmøntning skabes åbninger for en omsorgsorientering, hvorfor det kan være interessant at kaste et blik på den.

Naturens plads i kvalitetsstandarder

Rammerne for den kommunale organisering er beskrevet i Lov om social service § 83 (Lov om social service 2011). Ifølge den ydes hjælp til personlig pleje og praktisk bistand efter vurdering af den enkeltes behov. Loven giver også jf. §79 kommunen mulighed for at tilbyde aktiviteter med et ”...aktiverende eller forebyggende sigte.” (Lov om social service 2011). Lovgivningen gælder både for hjemmehjælpsmodtagere og for plejehjemsbeboere. Inden for lovens rammer er det de enkelte kommuners ansvar at fastsætte visitationskriterier samt at udarbejde en standard for kvaliteten af plejen. Formålet med kvalitetsstandarder er at gøre hjælpen ensartet, gøre det synligt, hvad man som borger kan forvente at få hjælp til og hvad skattekrone bruges til. Kvalitetsstandarderne varierer ikke meget kommunerne imellem, idet de fleste har valgt at anvende *Fælles Sprog*, der således også er baggrund for kvalitetsstandarderne i Københavns Kommunes ældrepleje, der danner rammen om nærværende projekt.

Københavns Kommune inddeler tilbud om hjælp til beboere på plejehjem i følgende kategorier: *Personlig pleje* (omfatter personlig hygiejne, påklædning og toiletbesøg), *Praktisk bistand* (rengøring og tøjvask), *Sygepleje*, *Mad og måltider*, *Træning*, *Aktiviteter*, *Hjælpe midler* og *Omsorgstandpleje*. Hjælp til at komme ud i naturen har ikke sin egen kategori, men kan bedst tænkes at høre under kategorien *Aktiviteter*. Der er listet otte eksempler på aktiviteter op (*højtlesning, film,*

banko mv.), hvoraf én række uden for plejehjemmets mure: *Aktiviteter uden for plejehjemmet som f.eks. udflugter eller indkøb* (Københavns Kommune 2010). Formuleringerne i kvalitetsstandarderne er ikke ensbetydende med, at det ikke er muligt at understøtte den enkelte plejehjemsbeboers ønsker til f.eks. udeliv, men de indikerer en tradition for fokus på livet inden for murene i organiseringen af den hjælp, der gives til plejehjemsbeboere. Med kategoriseringen af naturoplevelser som en aktivitet, lægges der et direkte spor til aktivitetsteorien og dens generaliserede, instrumentelle forståelse af tilbud til svækkede ældre menneskers adgang til naturen som det f.eks. præsenteres af Burgess (1990). At det alligevel indimellem lykkes for personalet at understøtte naturrelationer på den enkelte ældres præmisser er et resultat af omsorgsorienteringen, der ifølge omsorgsarbejderne selv får dem til at arbejde på trods af de organisatoriske rammer (Szebehely 2006, Dybbroe 2006).

Omsorgsarbejde på trods – et personaleperspektiv.

Personalets perspektiv på omsorgsarbejdet er ovenfor belyst i forhold til meningsdannelse (Kamp 2010) og omsorgsorientering (Liveng 2007), og jeg vil nu se mere direkte på, hvordan personalet oplever de forandringer, der er sket i omsorgsarbejdets praksis med organisering efter BUM og Fælles Sprog. Også her er forskningsinteressen fortrinsvis rettet mod hjemmeplejen, og af hensyn til relevansen i denne sammenhæng vil jeg koncentrere mig om at se på de områder, hvor forandringerne er fælles for plejehjem og hjemmepleje. Det drejer sig fortrinsvis om adskillelsen mellem visitation og udførelse, anvendelsen af Fælles Sprog som retningsgivende for arbejdet og tiden som en faktor i arbejdet.

Allerede i slutningen af 1980'erne undersøgte Szebehely (1995), hvilken betydning organisering af hjemmehjælpen havde for såvel udøvere som modtagere af hjælp. Szebehely foretog et kvalitativt studie af hjemmehjælpen i tre distrikter i Stockholm, hvoraf det ene havde bevaret en traditionel organisering og de to øvrige i forskellige variationer havde indført nye, NPM-inspirerede organiseringsformer. Fælles Sprog var som et dansk koncept ikke på dagsordenen, men værktøjets kategorisering og opgaveorientering samt BUM-modellens adskillelse mellem visitation og udførelse kendetegnede organiseringen i de to distrikter. Szebehely benævner distrikterne ”det traditionelle”, ”servicehuset” og ”selvstyrende grupper”. Det traditionelle distrikt var karakteriseret ved, at den enkelte hjælper havde kontakt til få ældre. Områdelederen tildelte tiden og fordelte modtagerne af hjælp

mellem hjælperne. Arbejdet var tidsstyret frem for opgavestyret, hvilket betød, at de ældre på forhånd vidste, hvornår de kunne forvente hjælp, i hvor lang tid og af hvem. Arbejdet var præget af en helhedsorienteret personorientering, hvor udførelsen af de enkelte opgaver var fleksibel inden for den tildelte tid og derfor kunne tilpasses skiftende behov. På grund af den nære relation og tillid, der opstod mellem hjælper og modtager, var det også muligt for hjælperen at forvente fleksibilitet hos modtageren, hvis arbejdet hos en anden hjemmehjælpsmodtager krævede det. De ansatte i det traditionelle distrikt oplevede således en lav grad af forhåndsstyring, begrænset indflydelse på rammerne men høj indflydelse på arbejdet. I ”servicehuset” var arbejdet organiseret efter et modulsystem, hvor forskellige hjælpere udførte forskellige opgaver hos et stort antal ældre. Hjælpen var tildelt de ældre i form af opgaver, hvis tidsudmåling var kendt af hjælperne men ikke af modtagerne. Der var lav personkontinuitet, og de ældre kendte på forhånd indholdet af hjælpen men ikke hjælpens tidsmæssige udstrækning eller nødvendigvis den, der skulle udføre den. Forhåndsstyringen af hjælpen satte opgaverne i centrum frem for personerne, og fleksibiliteten hos hjælperne var rettet mod ledelsen, der forventede, at alle medarbejdere kunne gå ind overalt. Szebehely (1995) karakteriserer arbejdet i servicehuset som samlebåndsarbejde, hvor indflydelse på såvel rammer som indhold er lav og hvor ”hovedet er adskilt fra hånden”. I den tredje organiseringsform, ”selvstyrende grupper”, er hjælperne opdelt i mindre teams, der hver især har ansvaret for hjælpen til en gruppe ældre. Også her tilrettelægges arbejdet efter opgaver, der er bestemt af en visitator uden for gruppen, frem for at være tilrettelagt efter personer. Der er hverken tale om faste forhold eller faste tider, og ifølge personalet selv er det vigtigt, at teamet fremstår som ”én hjælper”. Altså et erstatbarhedsprincip, der fremhæver, at hjælpen er ens uanset hvem der giver den, og som dermed underkender betydningen af relationer og subjektive orienteringer i arbejdet. For at understøtte erstatbarheden prioriteres det i de selvstyrende grupper, at der arbejdes efter *fælles mål* hos de enkelte ældre. Målene kan f.eks. handle om at øge graden af selvhjulpenhed eller de kan have et sundhedsfremmende eller aktiverende sigte. Målene er fastlagt i gruppen – ikke med de ældre, og Szebehely karakteriserer arbejdet i de selvstyrende grupper som en *fagorientering* til forskel fra *personorienteringen* i det traditionelle distrikt og *opgaveorienteringen* i servicehuset, idet hun under sit studie oplevede en stærk bestræbelse i de selvstyrende grupper på at arbejdet blev betragtet som et rigtigt fag. Arbejdet med målsætninger og erstatbarhed ses i forlængelse af denne bestræbelse (Szebehely 1995) og kan paralleliseres til hjemmehjælperne fra Kamps studie og deres ønsker om professionalisering, der samtidig gav en distance til de ældre.

Konklusionen på studiet er, at oplevelsen af og tilfredsheden med arbejdet i de tre organiseringsformer er modsigelsesfuld: De mest tilfredse er hjælperne i det traditionelle distrikt, der oplever at deres arbejde er afvekslende og udviklende, men samtidig føler de sig ofte usikre i arbejdet, hvilket Szebehely forklarer med deres eneansvar for den enkelte ældre, der især kan være belastende, hvis det er vanskeligt at skabe en god relation, og hvis den ældre er utilfreds med hjælpen. Servicehusets medarbejdere føler sig sjældent usikre, men ofte utilstrækkelige. En hjælper udtrykker, at hun oplever det opgaveorienterede arbejde som ”mekanisk” og en anden, at hun udfører opgaverne ”automatisk”. Med mekanisk og automatisk arbejde kan der næppe være tale om afveksling eller udviklingsmuligheder. Personalet i de selvstyrende grupper giver udtryk for den største oplevelse af udtrætning i arbejdet. De er tilfredse med friheden til selv at kunne planlægge arbejdet, men erstatbarhedsprincippet betyder, at deres fleksibilitet og handlerum i forhold til den enkelte ældre er begrænset. Szebehely tolker det også som udtrættende, at man altid skal være erstatbar og aldrig noget særligt (Szebehely 1995).

En undersøgelse af hjemmehjælpernes oplevelser af omstillingsprocessen til BUM foretaget i Københavns Kommune i 2002 viser nogle af de samme problemstillinger, men fordi undersøgelsens fokus var på omstillingsprocessen er hjemmehjælperne i København mere eksplicit kritiske over for den nye organiseringsform, end tilfældet var i Szebehelys studie (Ipsen m.fl. 2002). Kritikken har to hovedpunkter: manglende inddragelse af hjemmehjælpernes erfaringer i tilrettelæggelse af arbejdet og en stærkere fornemmelse af tidspres. Tidspreset er dels et udtryk for, at tiden i hjemmene er beskåret, men det dækker samtidig over forandringer i organiseringen, der giver en oplevelse af kortere tid. Hjemmehjælperne giver udtryk for, at den detaljerede tidsudmåling af de enkelte opgaver giver en større opmærksomhed på tiden, hvilken fratager dem følelsen af helhed og sammenhæng i de enkelte besøg. Opsplitningen af arbejdet i enkeltopgaver efter Fælles Sprog og den detaljerede udmåling i minutter beskrives desuden som en stressfaktor: *De skæve, ”nøjagtige” tider, fx et besøg fra kl.9.07 – kl.9.14 giver dem en følelse af ikke selv at have kontrol over tiden og arbejdet* (Ibid. s.18). Foruden at være en stressfaktor oplever hjemmehjælperne også, at tiden har betydning for kvaliteten af arbejdet. De lægger vægt på at mødet med den enkelte ældre er roligt og nærværende, og en hjemmehjælper giver udtryk for, at mødet bliver mere upersonligt, når man føler sig fortravlet. Også i dette studie fremhæver hjemmehjælperne det relationelle element i arbejdet som en afgørende faktor for hjælpens kvalitet, og der gives udtryk for, at de gode relationer må skabes ”på trods af tiden” (Ibid. s.19).

Ifølge hjemmehjælperne i Ipsens studie er BUM modellen med adskillelsen mellem visitation og udfører en trussel mod kvaliteten i den hjælp, der gives. De udtrykker bekymring over, at visitorernes manglende kendskab til hjemmene resulterer i forkert og utilstrækkelig udmålt hjælp, og at visitorerne først og fremmest har opmærksomhed på at overholde budgetterne. Hjemmehjælperne oplever den store afstand mellem visitation og hjemmehjælperne som fremmedgørende og umyndiggørende. De kender ikke til baggrunden for de beslutninger, der tages i visitationen, og at de ikke tages med på råd, når visitationen udmåler hjælpen, mener de er en nedvurdering af deres faglighed. Enkelte hjemmehjælperne, der indgik i studiet, betragter ikke BUM som en forringelse. De begrundede det med, at de har en erfaring, der gør, at de kan udføre de nødvendige opgaver i hjemmene, uanset hvad visitationen vurderer, der er behov for (Ibid. 2002). At de københavnske hjemmehjælperne arbejder ”på trods” fremgår også af et nordisk studie, hvor Szebehely (2006) har sammenlignet den omsorgsarbejdsforskning i Skandinavien, der er rettet mod de forandringer, der er kommet med NPM. Fra Danmark indgår det ovenfor refererede studie af Ipsen, og det fremgår, at de københavnske hjemmehjælperne er mest tilfredse med deres arbejde sammenlignet med deres kollegaer fra Oslo og Stockholm, men også at de er de mest ulydige: *”Hemhjälparna följde inte de detaljerade anvisningarna, utan anpassade hjälpen till de olika individerna och deras skiftande situation. I praktiken gjorde de som de alltid hade gjort – använde sitt förnuft, sitt omdöme och sin inlevelseförmåga. Samtidigt lät de sina chefer tro, att de arbetade enligt Fælles Sprog schemat.”* (Szebehely 2006).

Forskning tyder således på, at omsorgsarbejdere forsøger at følge deres omsorgsorientering i arbejdet, uanset hvilke rammer de bydes, men også at de er fanget af den ambivalens, der eksisterer i forholdet mellem de strukturelle rammer og deres egen forståelse af godt omsorgsarbejde. At omsorgsorienteringen byder personalet at gå uden for rammerne, og at de gør det, forekommer forståeligt og legitimt, men da det ikke er økonomisk understøttet, påfører det dem et ekstra arbejde, som de ikke bliver betalt eller på anden måde anerkendt for. Ved at gøre det i det skjulte understøtter de beslutningstagernes opfattelse af, at organiseringen og tildelingen af hjælp er velfungerende.

Strukturering af ældreplejen har med NPM bevæget sig i en retning, hvor de, der skal udføre arbejdet, ikke har indflydelse på arbejdets indhold. Det bestemmes af visitorer, der ikke har en dialog med det udførende personale som en forudsætning for deres beslutninger. Kombineret med en detaljstyring betyder

denne ”adskillelse af hoved og hånd” at arbejdet bliver opgaveorienteret i stedet for at orientere sig imod det menneske, opgaverne skal udføres for. For de, der skal udføre arbejdet betyder det, at de enten distancerer sig fra deres arbejde og dermed fra de mennesker, de skal hjælpe, eller at de trodser det fremmedbestemte og optræder civilt ulydige ved at følge deres omsorgsorientering.

ARBEJDETS DRIVKRÆFTER

I det foregående er anlagt forskellige perspektiver på orienteringer i og vilkår for omsorgsarbejdet. Jeg vil afslutningsvis vende tilbage til de to spørgsmål, der i denne sammenhæng er omdrejningspunkt for min interesse for omsorgsarbejdet: (1) Hvorfor falder problemstillingen ”bad før lyskæder” tilsyneladende helt legitimt og uden forhandling i den konkrete situation ud til fordel for badet? (2) når bad prioriteres før lyskæder, hvor findes da åbningerne for omsorgsarbejdernes mulighed for at understøtte de ældres naturrelationer? På baggrund af en diskussion af de orienteringer og organiseringsformer, der er præsenteret ovenfor, vil jeg se på mulighederne af at lade orienteringerne i arbejdet udfordre den aktuelle organisering.

Jeg har tidligere været inde på, hvordan det arbejdsbegreb, der er styrende i NPM organiseringen, fører til en objektgørelse af såvel dem, der udfører omsorgsarbejdet som modtagerne af omsorgen ved at rette fokus mod de opgaver, der skal løses i stedet for de mennesker, der er involveret i opgaveløsningen. Når omsorgsarbejderne fra servicehuset i Szebehelys studie betegner deres arbejde som ”automatisk” og ”mekanisk”, og når de københavnske hjemmehjælpere udtrykker frustration over, at deres erfaring ikke anvendes i prioritering og planlægning af arbejdet, kan det karakteriseres som et resultat af tayloriseringen der af Szebehely (1995) også benævnes som *adskillelse af hoved og hånd i arbejdet*. Problemstillingen beskrives på samme måde af Sennett (2009), der i en udforskning af begrebet *håndværksmæssighed* har foretaget en historisk, filosoferende rejse gennem håndværkets⁴ historiske udvikling fra murstensbrænderne i det gamle Rom over manufakturen, oplysningstiden og industrialiseringen og helt frem til udviklingen af arbejdet i det britiske sundhedsvæsen under NPM. Sennett undersøger, hvordan udvik-

4 Til håndværkere regner Sennett alle, der udfører et stykke arbejde. Således både håndværkere i den traditionelle forstand men også forskere, omsorgsarbejdere, kunstnere etc.

lingen har påvirket arbejdet og de mennesker, der udfører det, og når frem til at hævde, at mennesket som en grundlæggende impuls har et ønske om at gøre et godt stykke arbejde for arbejdets egen skyld, men at det gode håndværk og den menneskelige ansvarlighed er truet af sociale og økonomiske forhold som f.eks. fremmedbestemthed og konkrete målsætninger. Forhold, som jeg tidligere har vist også har påvirket omsorgsarbejdet. Et eksempel på fremmedbestemtheden er i følge Sennett (2009), når arkitekters tegninger til bygningshåndværkere, er færdiggjorte ned til mindste detalje og ikke efterlader mulighed for håndværkeren til at bringe sin nysgerrighed og erfaring ind i arbejdet med materialerne. Som et eksempel på, hvordan konkrete målsætninger kan hæmme det gode arbejde, fremhæver Sennett det britiske sundhedsvæsen (NHS). Med eksemplet illustrer Sennett samtidig det, han kalder ”*konflikten mellem at gøre det rigtige og at få det gjort*” (Ibid. s.55), som kan paralleliseres til den tidligere beskrevne ambivalens hos omsorgsarbejderne, der handler om at gøre det, der skønnes at være brug for i den aktuelle situation eller at følge opgavebeskrivelsen. I det konkrete eksempel beskrives, hvordan NHS i bestræbelserne på at effektivisere sundhedsvæsenet gennem det sidste årti har indført nye metoder til at måle kvaliteten af personalets arbejde. Indikatorerne er administrativt og ikke fagligt bestemt og består af kvantitative mål for patientgennemstrømning og effektivitet i behandling. På trods af, at undersøgelser viser, at alle personalegrupper oplever forringet kvalitet i deres arbejde, kan administratorerne alligevel konstatere fremgang i behandlingsresultater. Sennett forklarer det således: ”... *britiske læger og sygeplejersker er nok frustrerede, men de har ikke mistet viljen til at udføre et godt stykke arbejde*” (Ibid. s.57). Ønsket om at gøre et godt stykke arbejde er ifølge Sennett en grundlæggende menneskelig impuls, der ikke begrænser sig til selve arbejdet forstået som at arbejde for arbejdets egen skyld. For Sennett har arbejdet også en social orientering, der kan sammenlignes med Wærness’ teori om omsorgsrationalitet, der får omsorgsarbejdere til altid at forsøge at ”*gøre det som trengs – her og nu*”. Szebehelys (1995) studie af hjemmehjælpsarbejde har vist, hvordan en tayloristisk udvikling af arbejdets organisering har bevirket en ændret opfattelse af faglighed hos hjemmehjælperne, der læner sig op ad den forståelse af professionalisme, der kom til udtryk i Kamps (2010) studie, nemlig en faglighed der er præget af menneskelig distance og opgaveorientering. Noget tyder på, at en arbejdsorganisering, der ikke muliggør en social orientering i arbejdet, altså en mulighed for at sætte den enkelte opgave i et større perspektiv, er i risiko for at blive direkte asocial. Dette perspektiv på arbejdet udfoldes i et aktionsforskningsprojekt i fiskeindustrien i Esbjerg (Nielsen, Nielsen & Olsén 1999). Her afsøgte industriarbejdere i samarbejde med en gruppe forskere alternative pro-

duktionsformer, der hvilede på bæredygtighed over for såvel industriarbejdernes livssammenhænge, forstået som de sider af livet der rækker ud over arbejdslivet, som overfor den samfundsmæssige nytte af produktionen. Projektet viste, at en demokratisk organisering af arbejdet, der også indebar de ansattes mulighed for at opleve en samfundsmæssig nytte af produktionen, medvirkede til en udvikling af en socialt ansvarlig faglighed.

Det umyndiggjorte omsorgsarbejde

En grundlæggende impuls og ansvarlighed både over for det andet menneske, over for selve arbejdet og dets samfundsmæssige betydning kan således begrunde, at de erfarne københavnske hjemmehjælpere gør, hvad de finder nødvendigt her og nu, uanset hvad der står på arbejdsskemaet, og det er også her, der kan spores et potentiale for at understøtte naturrelationer – på trods. Ifølge sociologen Rasmus Willig (2009) er den form for trodsighed imidlertid ikke langtidsholdbar i socialt arbejde. Hverken for personalet eller for den arbejdet retter sig imod. I sit studie af pædagogers oplevelse af deres arbejdsliv gennem de seneste 15 års organisatoriske forandringer finder Willig de samme tendenser, som ses hos omsorgsarbejderne. For at dække over de reducerede faglige muligheder og bevare en faglig stolthed, udvikler pædagogerne strategier til at få forholdene til at fremstå ordentlige udadtil, så de kan bevare forældrenes tillid. Willig betegner det som en *nødværgestrategi*, hvis formål er at forhindre sammenbrud og som undertrykker muligheden for en fagligt baseret kritik af arbejdets organisering.

Lige som personalet i det britiske sundhedsvæsen oplever pædagogerne i Willigs studie en tiltagende kvantificering i vurderingen af deres arbejde i form af, at børnenes udvikling skal dokumenteres ved hjælp af tal. Udviklingen er genkendelig fra omsorgsarbejdet. Et eksempel er et plejehjem, hvor ledelsen for at leve op til i øvrigt gode intentioner om at understøtte beboernes muligheder for udeliv, har besluttet et minimums kvantum udeliv og pålagt personalet at registrere omfanget af den enkelte beboers udeliv for at kunne dokumentere målopfyldelsen (Hansen & Jessen 2011). Evaluering af den slags målsætninger vil ifølge Willig altid blive selvreferentiel, idet en evaluering altid er rettet fremad imod muligheden for at gøre arbejdet lidt bedre – altså arbejde mere fokuseret på at opnå de kvantitative mål. I Sennetts forståelse lægger en sådan arbejdsorganisering op til, at personalet skal ”få et arbejde gjort” frem for at de skal ”gøre et godt stykke arbejde”. Den impuls,

der så alligevel får pædagoger, britiske sundhedsarbejdere og danske omsorgsarbejdere til at søge at gøre det, der er behov for og gøre det godt, er ifølge Willig ikke langtidsholdbar, hvilket skyldes, at det er en umyndiggørende arbejdsform. Willig definerer en myndig person, som *”...et menneske, der træffer sine egne valg, dvs. en person, som har medbestemmelse over sit liv. For at have det, må personen være i stand til at ytre sig kritisk og herved påvirke sine omgivelser* (Willig 2009). At hjemmehjælperne, der deltog i undersøgelsen i Københavns kommune, oplever, at deres erfaringer ikke benyttes i vurdering og tidsudmåling af hjemmehjælpen, kan i denne forståelse være en umyndiggørelse. At få frataget sin myndighed i arbejdet kan ifølge Willig føre til en ligegyldighed, som f.eks. kommer til udtryk i omsorgsarbejderes omtale af deres arbejde som værende ”mekanisk”, og det kan lede til den uansvarlighed, som Sennett betragter som en trussel mod det gode håndværk. I værste fald kan umyndiggørelsen føre til stress, sammenbrud og sygemelding, hvilket kan være en del af begrundelsen for det høje sygefravær i den offentlige sektor, der jævnligt er til debat i medierne. Pædagogerne i Willigs studie argumenterer for, at det er svært at understøtte en udvikling af børnenes myndighed, når de selv føler sig umyndiggjorte. Også her kan drages en parallel til omsorgsarbejdet, hvor den Andre-orientering, der ifølge Christensen (1999) er afgørende for at forstå den ældres behov, er i risiko for at slå om i en umyndiggørelse af de ældre. Manglende ansvarlighed og umyndiggørende adfærd kan måske ses som en medvirkende forklaring på nogle af de plejeskandaler, der har været udstillet i medierne i de senere år, ligesom det muligvis er en forklaring på social- og sundhedshjælperens umyndiggørende adfærd, da hun traf beslutning om, at en beboer ikke kunne få lov til at sætte lyskæder på juletræerne, før han havde været i bad.

Omsorgsarbejdet som et fælles tredje?

Spørgsmålet er nu, hvor åbningerne findes for som omsorgsarbejder at udføre et godt stykke arbejde f.eks. gennem at understøtte de ældres naturrelationer. Hansen og Jessens (2011) studie viser, at der findes en opmærksomhed på, at plejehjemsbeboere kan have behov for naturoplevelser. I Københavns Kommunes kvalitetsstandarder findes mulighed for udeliv, om end det primært er i form af gruppeaktiviteter. Det herskende gerontologiske aktivitetsparadigme og Burgess (1990) studie viser imidlertid også en risiko for, at naturoplevelserne får en instrumentaliseret form. Den omsorgsorientering, som Liveng (2007) indfanger

gennem sine livshistoriske interviews med so-su hjælperelever rummer omsorgsarbejdernes subjektive ønske om at gøre det, der er behov for, altså udføre det, der ifølge Wærness (1999) er godt omsorgsarbejde.

Måske skal mulighederne for et andet fremtidsscenario søges ved at tage udgangspunkt i et begreb om omsorgsarbejde, der bygger på ovenstående orienteringer, men som ligesom Sennets håndværksmæssighed også rummer en materialitet og et dialektisk forhold mellem arbejderen og materialet. Det kan forekomme kontroversielt at kalde omsorgsarbejde et håndværk, og i denne sammenhæng komme til at virke som en objektgørelse af den ældre, der skal hjælpes. Imidlertid er det ikke den ældre, der er genstanden for håndværksmæssigheden i omsorgen. For at forklare en genstandsmæssighed, der ligger uden for de subjekter, omsorgsarbejderen og den ældre, der er involveret i arbejdets udførelse, må jeg læne mig op ad Dybbroe (2006): *”Det andet menneskes behov og omsorgsarbejderens tolkning af dette behov og disposition for at møde dette behov bliver den fælles kontekst og det mulighedsrum for praksis, som omsorgsarbejde kan udvikle sig i og igennem”* (Dybbroe 2006 s.72). Dybbroe baserer sin tænkning på et studie af sygeplejerskers arbejdsliv, hvor den samme ambivalens, som vi har set i omsorgsarbejdet med ældre, kommer til udtryk i sygeplejerskens arbejde med patienterne på grund af et misforhold mellem det, sygeplejerskerne forstår ved god sygepleje og de omstændigheder, plejen udføres under. Genstanden for håndværket i omsorgsarbejdet bliver således den behovsopfyldelse, som omsorgsarbejderen sammen med den ældre bliver enige om, trænger sig på her og nu. I udførelsen af det gode håndværk vil genstanden have forrang, forstået således at ingen af de involverede parter kender alle sider af det arbejde, der skal gøres, men at det må udforskes ved hjælp af den ældres kendskab til sit liv og sine ønsker samt hjælperens faglighed forstået som hendes generaliserede viden om, hvordan behovet kan imødekommes. Genstanden vil foruden omsorgsrelationen altid indeholde en materialitet, der udgøres af det fysiske rum, de to involveredes kroppe, tøj, mad, vand, hjælpemidler eller den natur, som omsorgsarbejderen er i sammen med den ældre, når naturrelationer skal understøttes. Genstandsmæssigheden i omsorgsarbejdet kan begrebsliggøres som *det fælles tredje*. Begrebet er i denne forståelse hentet hos Husted og Tofteng (2007), der anvender det om *”... idéen om en fælles utopisk praksis, [der] understreger et arbejdsforhold, hvor det ikke handler om selvet eller den anden – men om noget tredje”* (Ibid. s.280). Med begrebet om det fælles tredje understreges det, at omsorgsarbejde ikke alene er et relationsarbejde, men at *der i relationen indgår en genstandsmæssighed, der står i et dialektisk forhold til de to involverede*.

OPSAMLING

Sammenfattende kan de forandringer, der de seneste tiår er sket i organisering af ældreplejen, siges at placere personalet i en ambivalens mellem de krav og forventninger der følger med New Public Management strukturerne, i forhold til den subjektive orientering imod omsorg og det at gøre et godt stykke arbejde – ikke kun for arbejdets egen skyld, men også i et større socialt perspektiv. Ambivalensen kommer bl.a. til udtryk i personalets søgen efter en anerkendelse som professionelle, hvor de kommer i konflikt med sig selv ved både at definere det professionelle som værende distanceret fra og i relation til dem, de skal hjælpe (Kamp2010).

Skal der søges et naturbegreb i de to tilgange til ældrepleje, der udgør modpolerne i personalets ambivalens, kan der i New Public Management strategien spores en (uudtalt) forestilling om gennem opgavestyring og kontrol at kunne beherske den enkelte ældres livsudfoldelsesmuligheder gennem den hjælp, der gives. Forstås omsorgsarbejde derimod som et fælles tredje mellem omsorgsarbejder og -modtager, åbnes mulighed for en understøttelse af naturrelationer, hvor væren i naturen bliver til det tredje, man er fælles om.

Aktionsforskning - metode til forskning og forandring

Som det fremgår af de forrige kapitler rummer projektets problemstilling stor kompleksitet, ligesom en analyse af den går på tværs af flere teorifelter. Samtidig har den teoretiske udforskning af genstandsfeltet vist, at der findes åbninger i såvel personalets ønsker til et arbejdsliv som i de strukturer, der er styrende for organisering af liv og arbejde på plejehjem. Gennem aktionsforskning kan det undersøges, hvilke ønsker og muligheder, der findes i et deltagerperspektiv, og om de teoretiske og de erfaringsbaserede åbninger kan understøtte hinanden. Altså hvordan mulighedshorisonten for sociale forandringer i en insitutionaliseret hverdag ser ud. Aktionsforskningsmetoden er netop rettet mod at skabe viden og forandring baseret på de involverede parter praktiserfaringer og deres ønsker til en anden fremtid. Jeg vil i det følgende give en kort introduktion til den aktionsforskningstradition, jeg har plantet mine forskningsmæssige rødder i og dens videnskabsteoretiske udgangspunkt. Jeg vil derefter se på, hvilken form for viden, der kan genereres i projektet. Dels vil jeg redegøre for min erkendelsesinteresse i denne konkrete sammenhæng, men jeg vil også se generelt på aktionsforskningens epistemologi. Jeg vil herunder rette fokus mod projektets deltagergrupper og dens særlige konstellation. Hvordan skabes viden i samarbejde med mennesker, der er kognitivt og/eller fysisk svækkede? Og er det muligt at basere videnskab på et samarbejde med deltagergrupperne? Dernæst vil jeg fremhæve de elementer af metoden, der har særlig betydning for dette projekt: *Det sociale forandringsperspektiv*, *Fremtidsværkstedet* og *Metodens omverdensrelation*. Sidst i kapitlet vil jeg se på begrebet *forskersubjektivitet* som i denne sammenhæng knytter sig mine egne forudsætninger og deres implikationer for projektet.

KRITISK UTOPISK AKTIONSFORSKNING

Kritisk utopisk aktionsforskning er en tradition inden for aktionsforskningen, hvis ambition er både at bidrage til videnskab samt til lokal - og samfundsmæssig forandring, hvilket gør metoden interessant for intentionerne med dette projekt. Aktionsforskningens historie og de metodiske forgreninger, der er sket gennem årene, er velbeskrevne (f.eks. Greenwood & Levin 1998 eller Nielsen & Nielsen 2006b), og jeg vil derfor nøjes med et overfladisk tilbageblik og derefter koncentrere mig om den kritiske utopiske aktionsforskning, som er den gren, dette projekt hviler på. Aktionsforskningen opstod i USA i 1940'erne som en reaktion mod den udbredte anvendelse af naturvidenskabelige metoder inden for human- og samfundsvidenskaberne, som også er beskrevet i kapitlet om de gerontologiske paradigmers udvikling. Med formålet at etablere en forskning, der egnede sig til at forstå og løse sociale konflikter, udviklede Kurt Lewin "Action Research", der metodisk baserede sig på dialog og handlingsfællesskab mellem forsker og forskningens genstandsfelt (Greenwood & Levin 1998). Lewins metode indebar en demokratisk normativitet og en antiautoritær nærhed til praksis, der er viderebragt som afgørende elementer i den kritiske utopiske aktionsforskning. Metoden kritiseres i denne tradition for at have anvendt eksperimentelle metoder, der mindede betænkeligt om de sandhedssøgende, objektgørende laboratorieforsøg, som metoden netop skulle være et opgør imod (Husted & Tofteng 2007). Den kritiske utopiske aktionsforskning er udviklet af Kurt Aagaard Nielsen, Birger Steen Nielsen og Peter Olsén som en særlig forskningspraksis, der har sit afsæt i Lewins tænkning. Videnskabsteoretisk har denne aktionsforskning sine rødder i kritisk teori. I det følgende vil jeg give et indblik i sammenhængen mellem metoden og dens videnskabsteoretiske grundlag og redegøre for, hvordan forbindelsen trækkes til mit projekt. Derefter vil jeg vende tilbage til metoden og gå nærmere ind i dens enkelte bestanddele.

DET VIDENSKABSTEORETISKE AFSÆT

Kritisk teori har sit udspring på Institut for Socialforskning i Frankfurt, der blev grundlagt i 1920'erne af filosofen Max Horkheimer. Instituttets idé var på et tværvideenskabeligt grundlag at udforske samfundets økonomiske og sociale forhold. Det teoretiske udgangspunkt for kritisk teori var marxismens kritik af den kapitalistiske politiske økonomi, men med en vægtning af subjektets betydning

til forskel fra marxismens fortolkning af den historiske udvikling som en objektiv proces (Elling 2004). Et hovedværk i kritisk teori er Horkheimer og Adornos "Oplysningens dialektik", der udkom første gang i 1944 (Horkheimer & Adorno 1944/ 2003). Heri udfoldes teorien om oplysningstidens muligheder for udfoldelse af det, de benævner " ... *en sandt menneskelig tilstand*" (Horkheimer & Adorno 1944/2003 s.25), som slog om i bestræbelser på beherskelse af naturen og, som jeg tidligere har beskrevet, privilegering af den menneskelige forstand, og dermed tingsliggørelse af alt, som denne søger at udforske. Udgangspunktet for det moderne samfund bliver dermed ifølge Horkheimer og Adornos teori en begyndelse på en samfundsudvikling, der er forkert, hvorfor alle forsøg på at anvende oplysningstidens muligheder til frigørelse og selvstændiggørelse af mennesket, vil være instrumenter for det moderne samfundsprojekt. Altså en noget dystert og pessimistisk samfunds- og civilisationsdiagnose. Den efterfølgende anden generation på Institut for Socialforskning var ledet af Jürgen Habermas, der betragtede mulighederne for det moderne samfundsprojekt mere optimistisk. Habermas' teoridannelse bygger på den antagelse, at moderniteten ikke grundlæggende er forkert, men blot præget af patologier og endnu ufuldendt (Elling 2004). I sin teori om den kommunikative handling argumenterer Habermas for dialogen som forandrende kraft i en demokratisk samfundsudvikling. Han deler aktionsforskningens opfattelse af forskerens normative deltagelse og engagement i en forskningsmæssig praksis, men vandene skilles i opfattelsen af, hvor langt engagementet bør række. Habermas lægger vægt på, at forskerens deltagelse begrænses til at være mediator for den gode diskursetik, en opfattelse som deles af andre aktionsforskningstraditioner bort set fra den kritisk utopiske (Greenwood & Levin 1998), hvilket jeg vil vende tilbage til. I følge den klassiske kritiske teori, som Horkheimer og Adorno repræsenterer, vil dialogen selv med udgangspunkt i en samfundskritisk normativitet, altid slå om i instrumentaliserede handlinger, der virker legitimerende for det moderne samfund.

Set i dette perspektiv forekommer muligheden for naturoplevelser og naturrelationer for plejehjemsbeboere umiddelbart at være låst af forkerte begyndelser. Det gælder i perspektivet fra den gerontologiske forskning, hvor fraværet af normativitet i den positivistiske søgen efter sandheden om aldring i realiteten er udtryk for en strategi om social kontrol og dermed en skjult beherskelseslogik (Moody 1992). Det gælder også inden for arbejdslivet, hvor en politisk strategi om markedsføring af velfærdsinstitutioner søges virkeliggjort med styringsteknologier fra produktionsvirksomheder, hvor planlægning skilles fra udførelse af arbejdet. Også

her kan man tale om en beherskelseslogik, hvor organiseringen af (i dette tilfælde) omsorgsarbejdet med adskillelse af planlægning fra arbejdets udførelse forudsætter en forestilling om, at arbejdet er forudsigeligt ned til mindste detalje. Spørgsmålet er, hvor de videnskabsteoretiske åbninger findes, hvis man anerkender teorien om oplysningens naturbeherskende form og dermed forandringernes altid forkerte begyndelse? For Horkheimer og Adorno findes åbningerne i det æstetiske og det *ufærdige*. I ”Oplysningens dialektik” (Horkheimer & Adorno 1944/2003) forklarer de det, de også kalder naturens *affortryllelse* med det vestlige samfunds overgang fra *mythos* til *logos*, som betegner overgangen fra det uforklarlige og ufærdige til forklaringernes rationelle logik, der lagde grunden til naturbeherskelsen og de forkerte begyndelser. De betragter det sanseligt og æstetiske som det eneste, der er tilbage i den moderne verden, hvor der er rum for det *mytiske*, hvorfor det må være her der kan søges erkendelsesformer, der *bryder* med de forkerte begyndelser. Det element konkretiseres og udfoldes i kritisk utopisk aktionsforskning, der giver et bud på en åbning ved i sit ontologiske udgangspunkt at trække på Skjervheim (1957/1996), for hvem den begrænsede medierende forskerrolle ikke er tilstrækkelig – eller mulig.¹ Ifølge Skjervheim indgår forskeren som et *engageret subjekt* i relation til de øvrige deltagere. Engagementet kan ikke vælges eller fravælges, forskerens valg består i at bestemme, om man vil engagere sig i at lytte til *nogen* eller til *noget*: ”When we perceive the other’s proposition, as propositions, it is likely that we become engaged in a discussion concerning what is proposed, but when we perceive the propositions as facts, then we tend not to become engaged in a discussion” (Ibid. s.130 Forfatterens fremhævninger). Indtages en distanceret forskerposition, hvor deltagerens udsagn konstateres, uden at der vises engagement i selve udsagnet, fører det til en objektgørelse af deltagerne, der transformeres til en genstand i forskerens verden. Med transformationen fastfryses et udsagn, hvorved det i Skjervheims forståelse bliver en reifikation, dvs. en fastfrosset tilstand, der er forkert, alene fordi den er fastfrosset. Heraf fremgår, at Skjervheims videnskabsforståelse er processuel (modsat kausal), idet verden er i konstant forandring, hvorfor en fastfrysning er meningsløs og giver et falsk virkelighedsbillede. For Skjervheim er det dog muligt at bryde reificeringen gennem et engageret samarbejde mellem forsker og deltagere, der rækker ud over dialogen ved at være orienteret mod handling og forandring. Skjervheim er således i overensstemmelse med Habermas for så vidt angår den samfundskritiske normativitet og dialogorienteringen, men

1 Habermas’ kritik af forskerens deltagende rolle er formuleret i forhold Skjervheim – altså senere. (Nielsen & Nielsen 2006)

han går et skridt videre² med sin opfattelse af forskerens forpligtelse til praktisk involvering med genstandsfeltet (Nielsen 2004). Med Skjervheim som en del af den videnskabsteoretiske base kan den forandringsorienterede aktionsforskning ses som et bud på en åbning af de forkerte begyndelser.

FORSKNINGENS ERKENDELSESINTERESSE

Den viden, der kan indfanges i aktionsforskning, er kontekstuel og bundet til projektets empiriske genstandsfelt. Deltagerne i det projekt, der er genstand for nærværende afhandling, indgår med deres subjektive erfaringer, og de fremtidsudkast, der skabes i processen, er knyttet til de fysiske omgivelser, strukturelle rammer og subjektive erfaringer, der udgør dagligdagen på plejehjemmet. Samtidig afdækkes problematikker og modsætninger i den institutionelle dagligdag, der ser ud til at have almen karakter. Gennem konkrete forandringseksperimenter genereres endvidere erfaring med, hvilken betydning naturen kan have for menneskers erkendelse og mulighed for forandring af deres daglige liv. Disse problemstillinger af almen interesse vil blive analyseret og sat i perspektiv til eksisterende forskning med henblik på at bidrage til den videnskabelige og samfundsmæssige debat på feltet. Undervejs i aktionsforskningsprocessen vil en erfaringsdannelse tage form blandt deltagerne, og jeg vil senere se nærmere på, hvordan også den særlige, kontekstbundne viden, der i form af *social læring* skabes i et aktionsforskningsprojekt, kan bidrage til vidensskabelse af almen betydning.

Først nogle overvejelser over den epistemologiske betydning af metodologiske refleksioner før og under et aktionsforskningsprojekt. På det metodologiske plan gøres i denne konkrete sammenhæng erfaringer med deltagelse i en demokratisk proces for en gruppe af mennesker, der vanskeligt kan indgå i gængse demokratiske processer. Også heri ses en almen dimension. Aktionsforskningens metode er kendetegnet ved åbne, flydende forskningsdesign, der løbende justeres efter den udvikling, der sker i processen. I et epistemologisk perspektiv giver det en mulighed for at forfølge erkendelsesspring der opstår i deltagergruppen og søge dem uddybet sammen med deltagerne. Hermed kan skabes ny viden på feltet, som ikke på forhånd var efterspurgt i projektdesignet. Konkret har det betydet, at

2 Eller rettere: Habermas går et skridt tilbage, idet han forholder sig til Skjervheims forskningsforståelse på et senere tidspunkt.

designet i dette projekt løbende er ændret og tilpasset den udvikling af projektet, der er fulgt med deltagernes læreproces. Ingen metodemæssige ændringer er alene begrundet i en forsknings- eller dokumentationsmæssig interesse, idet forskning i denne aktionsforskningstradition ikke er en sideløbende aktivitet, men udgør en enhed med projektet (Nielsen, Nielsen & Olsén 1999).

Forskning *med* gamle, svækkede mennesker

I det åbne forskningsdesign bliver metoden således i sig selv en del af det udforskede, og i dette projekt er det som beskrevet i den indledende fortælling om projektet, særligt plejehjemsbeboernes deltagelse, der kræver metodologiske overvejelser. Tidligere aktionsforskningsprojekter på plejehjem har kredset om beboernes deltagelse men har enten ikke haft det som et særligt tema, hvorfor beboernes stemmer heller ikke er kommet tydeligt frem (Andersen & Bilfeldt 2010), eller beboernes svækkelser har gjort, at forskeren kun har fundet deres deltagelse mulig i meget begrænset omfang (Elle 2006b). Erfaringer fra arbejdet i bruger- og pårørenderåd på plejehjem viser, at kun en lille del af beboerne har mulighed for at indgå i vanlige demokratiske sammenhænge, hvilket imidlertid ikke er ensbetydende med, at man som plejehjemsbeboer har mistet lysten til at engagere sig i sine livsforhold. Udfordringen er at lægge deltagelsesmulighederne til rette, så fysiske og kognitive vanskeligheder ikke står i vejen og deltagelse kan bero på lyst og interesse for temaet frem for diagnoser, adfærd eller andet, der er kategoriseret udefra. Beboernes mulighed for at deltage forudsætter erfaring med samvær med gamle mennesker med forskellige former for svækkelser. Arrangementer skal lægges til rette, så f.eks. mobilitetsvanskeligheder ikke bliver en hindring, der skal gøres særlige overvejelser om toiletforhold og forplejning, ligesom der skal være mulighed for at få hjælp til at spise eller komme på toilettet. Forskeren (eller en værkstedshjælper) må have viden om demens og erfaring med at omgås mennesker med demens, men der må også etableres et kendskab til den enkelte demenslidende deltagers naturrelationer og motivation for at deltage, hvis input skal kunne aflæses, og deltagelsen understøttes. Tålmodighed er ligeledes en forudsætning. Talevanskeligheder og sansesvækkelser kræver særlig opmærksomhed, og generelt må man være indstillet på et langsommere tempo, end der kan holdes i et forskningsarbejde med yngre, friske mennesker. Swane (2002) sammenligner det, at invitere gamle mennesker til dialog om et bestemt tema, med at sætte et tungt damplokomotiv i bevægelse. Det tager tid at komme i gang, og når det kommer i fart, kan det ikke bare lige

stoppe eller ændre retning, og forskeren må være indstillet på at forblive på netop det spor, indtil farten går af lokomotivet igen. Hvis man zapper for meget rundt mellem forskellige temaer, risikerer man, at deltagerne hægtes af, og vigtige indspil går tabt. Endelig er det afgørende, at man som forsker har lyst til at engagere sig i plejehjemsbeboeres liv, at man (jf. Skjervheim) ikke bare er optaget af at skabe viden gennem at give stemme til *noget* men til *nogle konkrete mennesker*, og deres drømme. Som beskrevet i kapitel 1 bidrog en billedkunstner til at understøtte utopifasen. Billedliggørelsen af utopierne viste sig at blive afgørende for beboernes deltagelse. At supplere vægavisernes ord med billeder betød, at tabt læsevne eller hukommelsesbesvær ikke var en hindring for at kunne forestille sig utopien og bidrage til den. Deltagerne flyttede så at sige ind i den visualiserede utopi og kunne ved hjælp af den bygge videre på hinandens idéer og drømme.

Undlades alle disse særlige foranstaltninger, begrænses erfaringsdannelsen, og skabelse af viden og forandringer baseres på de plejehjemsbeboere, der er ”friske” og kan indgå på vilkår som alle andre deltagere, og man mister det potentielle engagement og den erfaring, der er hos dem, der har brug for særlige vilkår for at kunne deltage.

At tilstræbe lige vilkår i deltagelsen trods ulige magtforhold i hverdagen.

Blandt de tre deltagergrupper, beboere, pårørende og personale er repræsenteret en række sociale kategorier såvel internt i som på tværs af de enkelte deltagergrupper. I kategorierne er indlejret prestige og magtrelationer, der kan medføre asymmetri i deltagerens mulighed for at komme til orde og blive hørt i processen (Gunnarsson 2007). De asymmetriske forhold kan være repræsenteret ved de ansattes placering i organisationens formelle hierarki, eller det kan være placering i et uformelt, kulturelt bestemt hierarki, der f.eks. kan være bestemt af, om man er beboer eller ansat (at være afhængig af hjælp eller at være hjælper), familierelationer, social baggrund, køn, etnicitet eller andet. Krekula m.fl. (2005) argumenterer for, at alder desuden altid bør inddrages i en analyse af magtrelationer på grund af den fremherskende alderisme, der eksisterer i samfundet, og som giver de yngre voksne fortolkningsret over børns og gamle menneskers behov. Jeg finder det ikke brugbart (eller muligt) at foretage en analyse af magtrelationer blandt deltagerne men vil blot nævne problematikken. I et aktionsforskningsprojekt er det ikke muligt

at ophæve eksisterende magtstrukturer i deltagergruppen, men i udformningen af forskningsdesignet og gennemførelse af processen må der tages højde for, at de eksisterer, og i en vis udstrækning kan deres betydning neutraliseres gennem en demokratisk proces, der anerkender og understøtter hver enkelt deltagers bidrag. Det er tidligere nævnt, at der ikke kunne indgå ledere i gruppen, da en persons ansættende/afskedigende myndighed over en anden kan virke hæmmende for den ansattes frihed i deltagelsen. Et andet tiltag, der skulle begrænse betydningen af magtforhold, var at afholde separate fremtidsværksteder for de enkelte deltagergrupper og først samle dem efterfølgende i opfølgingsværksted og konkrete handlinger. Endelig blev det i løbet af aktionsforskningsprocessen besluttet at give beboernes fremtidsudkast en privilegeret status i forhold til de to andre grupper. Konkret betød det, at arbejdet i opfølgingsværkstedet tog udgangspunkt i beboernes fremtidsudkast og blev suppleret af de to andre grupper. Baggrunden for beslutningen var dels en overvejelse om, at det kunne være vanskeligt for beboerne at komme til orde i det fælles værkstedsarbejde og dels det forhold, at beboernes liv stort set er begrænset til plejehjemmet, hvor såvel personale som pårørende har mulighed for naturoplevelser i den forholdsvis langt større del af deres liv, der foregår uden for plejehjemmet.

Den epistemologiske betydning af ovenstående metodologiske overvejelser er, at deres fravær reelt ville ekskludere beboerne fra projektet og dermed skabe viden der er baseret på de andre deltageres forestillinger om deres ønsker.

Social læring som epistemologisk dimension

En yderligere erkendelsesdimension i aktionsforskningen, er *social læring*, som er en begrebsliggørelse af den erfaringsdannelse, der finder sted i et aktionsforskningsprojekt.

Begrebet bygger på Oskar Negts teori om *sociologisk fantasi og eksemplarisk indlæring*, der blev udviklet på baggrund af erfaringer med udviklingen af uddannelsesindsatsen i de tyske fagforeninger i 1960'erne (Negt 1981). Begrebet *sociologisk fantasi* er hentet hos C. Wright Mills (1959/2000) og betegner den menneskelige evne til at sætte egne livsbetingelser i forbindelse med samfundsmæssige sammenhænge. Den *eksemplariske læreproces* er den proces, der muliggør udviklingen af sociologisk fantasi. Teorien var tænkt som et modsvar på den kritiske

samfundsmæssige og kulturelle udvikling, der gennem en stigende adskillelse af de forskellige livssfærer, hindrede arbejdernes muligheder for at sætte deres private livsvilkår i sammenhæng med såvel deres arbejdsliv som samfundsmæssige forhold. Negt betegner senere krisen som en *erosionskrise*, idet den borteroderer de kendte forståelser af normer, institutioner og symboler, hvorved menneskers muligheder for at se sammenhæng og orientere sig i hverdagen skrider (Negt 1985). Eksemplariske læreprocesser skal forstås som søgeprocesser, der retter sig imod nye kulturelle og samfundsmæssige orienteringer ved at inddrage og perspektivere dagliglivets erfaringer. Retter læreprocessen sig som i Negts empiriske udgangspunkt mod arbejdslivet, er det afgørende også at relatere til deltagerens øvrige *livssammenhænge* for at etablere en helhedsforståelse af den ofte modsætningsfyldte oplevelse af livets vilkår (Nielsen & Nielsen 2007). Negts tænkning var udtryk for et nyt kulturelt læringsbegreb, hvor udgangspunktet er menneskers hverdagerfaringer, og perspektivet er samfundsmæssigt (Nielsen, B.S. 1997). De eksemplariske læreprocesser skulle modsvare de gængse uddannelses tilbud, der i fagbevægelsen var snævert rettet mod bedre løn- og arbejdsvilkår og på arbejdspladserne udsprang af en managementtænkning, hvis formål var snævert rationelt, produktivitetsfremmende og udtryk for en ledelsesmæssig definition af uddannelsesbehov. Negts teori om sociologisk fantasi og eksemplariske læreprocesser er således i udgangspunktet først og fremmest en pædagogisk teori, som han senere folder ud til "*et mere alment begreb om menneskers hverdagslæring*" (Ibid. 1997). I kritisk utopisk aktionsforskning anvendes Negts læringsteori begrebsliggjort som *social læring* med reference til Becker-Schmidt og Knapp (1994), der tilføjer en social dimension til Negts forståelse af sociologisk fantasi og eksemplarisk læring, hvor fællesskaber om erkendelse af livssammenhænge og alternative muligheder styrker såvel den individuelle erfaringsdannelse som fællesskabets forandringskraft. Becker-Schmidt og Knapps sociale læringsbegreb understreger den eksemplariske lærings emancipatoriske kraft i og med den sociale dimensions afindividualisering af den problemstilling, der er genstand for læreprocessen og en samtidig individuel frigørelse, der følger med ny erkendelse af sammenhænge.

Med den sociale læreproces produceres individuelle og kollektive erfaringer, der umiddelbart er bundet til de mennesker og konkrete problemstillinger de produceres i. Men i kraft af den forståelse af individuelle og lokale problemstillinger forbundethed til overordnede sammenhænge, der gennem etablering af sociologisk fantasi er foldet ud i processen, vil erkendelsen også altid have almen dimension (Nielsen & Nielsen 2007).

Erkendelsesteoretisk har social læring således potentiale til at åbne/løse op for *de forkerte begyndelser*, som det moderne samfund ifølge Adorno og Horkheimer (med reference til oplysningstiden og naturbeherskelsen) hviler på. I deres tænkning er erfaringsdannelse afhængig af, at mennesket er i en myndighedsposition til sine handlinger, hvilket de ikke anså for muligt i det moderne samfund, fordi alle forsøg på emancipatoriske tiltag blev betragtet som udtryk for instrumentalisering – netop i kraft af de forkerte begyndelser. Social læring betragtes som en afgørende dimension i den kritiske utopiske aktionsforskning i kraft af såvel dens almene erkendelsesmæssige betydning som dens lokale og kontekstbundne emancipatoriske kraft, der betinger, at aktionsforskningens forandrende kraft får en ikke-instrumentel karakter.

Epistemologisk må en forskningsproces, der retter sig imod at muliggøre naturrelationer for plejehjemsbeboere, i Negtsk forstand ses som eksemplarisk i forhold til at forstå og muligvis overkomme den unaturlige adskillelse mellem natur og mennesker, der er et resultat af den omtalte erosionskrise, og som f.eks. kan komme til udtryk, når naturoplevelser af eksperter lægges tilrette som aktiviteter for plejehjemsbeboere. Den kritiske utopiske aktionsforskningens erkendelse vil tage form som åbninger og bevægelser og aldrig som løsninger eller endegyldige forklaringer, fordi genstandsfeltet altid vil være i bevægelse og aldrig kan erkendes fuldt ud. Det betyder også, at deltageres sociale læring altid vil være i bevægelse og ufærdig.

DEN KRITISKE UTOPISE AKTIONSFORSKNINGS METODE

Jeg har tidligere nævnt aktionsforskningen som en metodologisk vej til at åbne for de forkerte begyndelser, som også præger den problemstilling, der er genstand for nærværende projekt. På baggrund af ovenstående epistemologiske overvejelser, der giver et bud på, hvilken vidensform der kan forventes som resultat af projektet, vil jeg nu bevæge mig videre til at se på de mere konkrete metodemæssige greb, der karakteriserer den kritiske utopiske aktionsforskning. Jeg har allerede i fortællingen om projektet beskrevet den konkrete fremgangsmåde og overvejelserne bag den, hvorfor det følgende fortrinsvis vil blive teoretiske begrundelser for metodens elementer. Nøglebegreberne i metoden er *fremtidsværkstedet*, hvor deltagerne på baggrund af en kritisk bearbejdning af det konkrete projekts tema udfolder et

utopisk fremtidsudkast, og *forskningsværkstedet*, hvor offentlighed og ekspertviden bringes i spil med henblik på at styrke utopien.

Fremtidsværkstedet som frirum

For at social læring kan finde sted, som her i en plejehjemskontekst, må der etableres arenaer, der er fri af den løsningsorienterede handletvang, der præger og i et vist omfang også er nødt til at præge den måde, såvel beboere, som personale og pårørende forholder sig til hverdagens problemer på. Men foruden hverdagens handlingsorientering, underlægger erosionskrisen deltagerne en realitetsmagt (Nielsen & Nielsen 2006a; Nielsen, Nielsen & Olsén 2006), der subjektivt kommer til udtryk i resignation og manglende tro på muligheden for forandringer, der bryder med de eksisterende rammer. Arenaerne må tilbyde frirum, hvor deltagerne kan indgå med deres samlede livshorisont og holde pause fra den fragmentering af livssammenhænge, der præger en plejehjemshverdag, hvor understøttelse af liv er opsplittet i enkeltstående ydelser udformet og bestemt i en rationalitetslogik langt fra dem, der skal leve og understøtte livet.

Fremtidsværkstedet har, som det er udviklet af Jungk og Müllert (1984) og videreudbygget af Paaby, Nielsen og Nielsen (1988), sin faste form og regler, som må overholdes, hvis formålet er, at man på et demokratisk grundlag vil skabe en utopi, der kan udfordre de problemstillinger, der er tema for det konkrete værksted. Med den særlige form kan etableres et frirum, hvor hverdagsorienteringen kan overskrides i kraft af en særlig opfordringsstruktur, der gør det muligt for en tid ikke at vide, hvad man vil. Opfordringsstrukturen kommer til udtryk gennem værkstedsreglerne. For kritikfasen gælder, at man kun udtrykker sig i kritiske vendinger, at man kun ytrer sig i stikord, og at man ikke må diskutere de andres stikord. Reglerne om diskussionsforbud og anvendelse af stikord går igen i utopifasen, hvor alle ytringer til gengæld skal være positive. Stikordsformen skal sikre værkstedet og deltagerne mod dominans fra de verbalt stærkeste i gruppen. Med diskussionsforbuddet understreges det, at værkstedet ikke søger konsensus. Alle udsagn har lige gyldighed. Hvis en deltager er uenig i et stikord, må man formulere et mod-udsagn. Alle stikord skrives på vægaviser, der fastholder dem i rummet og skaber et fællesskab omkring de enkelte ytringer (Husted og Tofteng 2007).

Den nødvendige kritik

Fremtidsværkstedets første fase er *kritiskfasen*, hvor reglen er at alle fremsatte udsagn skal være negative. Formålet er at gruppen ”*laver en mangfoldig kritisk fremstilling af problemet*” (Jungk & Müllert 1984 s. 65-66). Jungk og Müllert bygger deres kritikbegreb på traditionen fra den klassiske kritiske teori, hvor kritik forstås som *immanent* og *i bevægelse* (Nielsen & Nielsen 2006a). Det *immanente* henviser til at kritik opstår og lever i menneskers direkte berøring med hverdagslige vilkår og problemstillinger. Kritikken er ikke statisk men forholder sig til et foranderligt samfund og er *bevægelig* i afprøvning af retninger og former. Med udgangspunkt i dette kritikbegreb fører kritikfasen ikke til gold negativitet, men til et konstruktivt arbejde med hverdagens vanskeligheder, hvor subjektive oplevelser folder sig ud i en social sammenhæng (Husted & Tofteng 2007). Kritikkkens betydning for demokratiske samfundsforandringer ”fra neden” er almen og ikke reserveret særlige epoker eller samfundsforhold men aktualiseres i forhold til det nye årtusindes demokratiske udfordringer af Nielsen, Nielsen & Olsén (2006), der argumenterer for, at der er sket en tabuering af kritikken: ”*Også i de professionelt instrumentelle sammenhænge, som human- og samfundsvidenskaberne indlemmes i, herunder også visse affirmative former for aktionsforskning, ser vi en stærk tendens til at nedtone kritik og negativitet med henvisning til, at det blokerer for forandringsprocesser* (Nielsen, Nielsen & Olsén 2006 s.221). Denne nedtoning af kritikken kommer iflg. Nielsen, Nielsen og Olsén bl. a. til udtryk i konsulentfirmaers tiltagende brug af anerkendende tilgange i forandringsprocesser, der bygger på en forestilling om forandring, der alene går gennem fremhævelse og udbredelse af de positive erfaringer. Tendensen underbygges af erfaringer fra nærværende projekt og ikke mindst af det tidligere beskrevne studie af pædagogers arbejdsvilkår (Willig 2009). Pædagogerne oplever af deres arbejdsvilkår og deres adressering af problemerne svarer til det, der kom til udtryk i de undersøgelser af so-su hjælpernes arbejdsvilkår, som jeg tidligere har refereret til. De centrale problemstillinger er begge steder fremmedbestemthed, konstante forandringer og manglende mulighed for at bruge sin faglighed, og adressen er i begge tilfælde utydelig, idet såvel so-su hjælpere som pædagoger oplever, at den nærmeste ledelse blot udfører ordrer, der er udstukket et fjernere sted i hierarkiet. Pædagogerne fortæller, hvordan de udsættes for en stadig strøm af det, som Willig kalder *dobbeltbindende arbejdsopgaver*. Det vil sige opgaver, som i vid udstrækning er modsatrettede. Pædagogerne eksemplificerer med, at de både skal spare på budgettet, øge forældrekontakten og udforme pædagogiske målsætninger og planer for det enkelte barn. Forsøg på faglig kritik kategoriseres

ifølge pædagerne af deres ledere som brok, en udtryksform, der ikke gør krav på seriøs respons (Willig 2009). I ældreplejen kan der paralleliseres til kravene om øget fokus på den enkelte ældres individuelle behov samtidig med krav om at arbejde efter kvalitetsstandarder – og spare på budgettet. De dobbeltbindende arbejdsopgaver kan hver især forekomme plausible, hvorfor kritik vanskeliggøres og slår over i den form for afmagt og ligegyldighed, som hjemmehjælperne i Szebehelys studie giver udtryk for, når de kalder deres egen arbejdsindsats for ”mekanisk”. Willig fremhæver en tendens til, at pædagogernes arbejdsvilkår vurderes gennem evalueringer foranstaltet af myndigheder f.eks. gennem udviklingsprojekter, hvorved kritikken af det arbejde, der udføres, rettes mod pædagerne. *”Kritikken går fra at være ekstrovert – der er noget i vejen med arbejdsvilkårene – til at være introvert – der er noget i vejen med mig.”* (Willig 2009 s. 60). Den form for evaluering er i ældreplejen systematiseret i et lovbestemt tilsynskoncept, hvor en ekstern evaluatør ud fra nogle politisk bestemte parametre (bl.a. kvaliteten af den udførte pleje) vurderer, om hjælpen til de ældre gives efter reglerne, og hvor der er potentiale for forbedringer (Nørgaard m.fl.2008). Et koncept, der ser rimeligt ud for de ældre i et borgerrettighedsperspektiv, men som samtidig har til formål at udpege forbedringspotentialer for personalet og dermed omdirigerer en kritik, der kunne være udadrettet til at være indadrettet. Teoretisk set kunne tilsynene også konkludere, at kommunen ikke har resurser til at udføre en god pleje, eller at kravene til den udførte pleje er modsatrettede og derfor u håndterbare, men det ligger uden for konceptet, der alene har til opgave at vurdere, om loven og de deraf følgende retningslinier følges. Forbedringsforslag rettes derfor alene mod de lokale ledere og medarbejdere. Lederne har mulighed for at rejse kritik i særlige ledelsesfora, og medarbejderne kan gøre brug af de lovbestemte samarbejdsfora, men Willigs undersøgelse viser, at det, der kan kritiseres og udøves indflydelse på her, er begrænset til indhold. Overordnede strukturer og økonomiske rammer betragtes som naturgivne og sættes dermed ikke til diskussion.

Willig viser med sin undersøgelse, hvordan den handlingslammelse og afmagt, der fører med pædagogernes manglende muligheder for at kritisere deres arbejdsvilkår, har ført til en umyndiggørelse, der rækker helt ind i pædagogernes private liv, hvor pædagerne må søge ventiler til at få luft for frustrationerne. I fremtidsværkstedet sættes deltagerne – om end midlertidigt – i et myndighedsforhold til liv og arbejde på plejehjem, ved blandt andet at åbne for kritik, der ikke holder sig inden for rammerne af det bestående.

At slippe drømmene løs

Efter kritikken følger *utopifasen*, der skal give kritikken retning, og ”...skabe forestillinger om fremtider, vi gerne ville leve i” (Jungk & Müllert 1981 s.77). Kritikfasen har været med til at udpege centrale punkter inden for temaet, der nu kan samles op og danne udgangspunkt for ønsker til andre måder at leve med (i denne sammenhæng) naturrelationer på plejehjem. Hvor udsagn fra kritikfasen var negative, skal alle udsagn her have en positiv drejning. Ikke med en opfordring til at vende begrænsningerne til muligheder, som opfordringerne ofte lyder såvel i dagligdagens trængsler og omskiftelighed som i de talrige projekter, personalet i ældresektoren (og andre steder) involveres i mhp at give ejerskab til værdigrundlag, forandringsstrategier mv. I disse sammenhænge begrænser mulighedshorizonten sig altid til det realistiske og er løsningsorienteret. Målet er tværtimod at skabe et *utopisk* fremtidsudkast, der helt tilsidesætter hverdagens forhindringer og tager udgangspunkt i menneskers levede erfaringer. Arbejdets utopiske karakter betyder, at deltagerne ikke behøver at søge konsensus, idet der principielt må være plads til alle i en utopisk fremtid. ”Den utopiske horisont er en grundpille i et socialt frirum i den forstand, at den muliggør et brud med fakticitetens magt; den muliggør, at det, der fremtræder som en utilnærmelig realitet, gøres føjelig og diskuterbart. Samtidig åbner den for at sociale konflikter eller forskelligheder søges løst i virkelighedsudkast, der præges af mangfoldighed i stedet for nivellering” (Nielsen 1996).

Jungk & Müllert erkender, at det kan være vanskeligt at frisætte de ”ønskekræfter”, som er iboende det menneskelige, men som hæmmes af dagligdagens realitetskrav eller manipuleres i retning af behov for nye produkter (Jungk & Müllert 1984). En erkendelse, der nok kan genkendes af enhver, der har arbejdet med fremtidsværkstedsmetoden, og som også viste sig i dette projekt i form af en træg og ikke særligt utopisk start på værkstedernes utopifaser. I forventning om, at det kunne blive vanskeligt for deltagerne at frigøre sig fra realiteterne, tilførte jeg to metodiske greb, der rækker ud over reglerne for fremtidsværkstedet. Det ene var *forberedelse gennem fælles naturoplevelser*, det andet var at invitere en *billedkunstner* til at illustrere utopien under dens udarbejdelse. Jeg har tidligere beskrevet det konkrete forløb af begge tiltag, så jeg vil her begrænse mig til deres metodologiske begrundelser og implikationer.

Forberedelser gennem fælles naturoplevelser

De fælles forberedelser foregik både som planlagte og strukturerede og som mere impulsive arrangementer. Til de planlagte og strukturerede forberedelser hører de udflugter til forskellige naturoplevelser, som jeg har beskrevet i kapitel 1. Som nævnt var formålet med udflugterne, at deltagerne skulle reflektere over egne naturrelationer, bringe dem i udveksling med hinanden og derigennem inspireres til det forestående værkstedsarbejde. Gennem de uformelle samtaler om naturrelationer og inspirationen fra mangfoldige typer af naturoplevelser, blev deltageres erfaringer fra livet uden for plejehjemmet, altså deres bredere livshorisonter, bragt ind i projektet, hvorved der, som det forstås i traditionen fra Negt og Becker-Schmidt/Knopp, blev skabt basis for frisættelse af fantasien i utopifasen.

En anden forberedelse foregik gennem små ture, som jeg gik på plejehjemmets udeareal sammen med én eller flere fra personalet. Jeg har tidligere beskrevet, hvordan turene blev arrangeret som et led i et sundhedsfremme tiltag for personalet, hvor de efter eget ønske fik mulighed for en halv times ”sund pause”, hvor de kom på afstand af arbejdet, og at ”*En tur i haven med Eva*” blev et tilbud, man kunne melde sig til som en ”sund pause”. Den forberedelse af utopifasen, jeg har kaldt impulsive fælles naturoplevelser, er tilsvarende små gåture på plejehjemmets grund med beboere, personale, pårørende og ledelse, som har været mulige, fordi jeg i forberedelsesfasen opholdt mig meget på plejehjemmet og dermed kunne invitere på snak og ture i haven, så snart lejligheden bød sig. Disse samtaler foregik som på de mere planlagte ture: løst og fast om udeliv, naturoplevelser og naturrelationer og deres vilkår i et plejehjemsliv, og også dette bidrog til nye oplevelser af plejehjemmets omgivelser, som åbnede for fantasien.

Utopibillederne – en kunstner træder ind

Det andet metodiske greb jeg foretog, som rakte ud over den traditionelle drejebog for fremtidsværksteder, var brugen af en *billedkunstner* til at visualisere utopien efterhånden som den blev til. Det er tidligere beskrevet, hvordan kunstnerens deltagelse var lidt forskellig i de forskellige værksteder, idet hun hos beboerne og de pårørende illustrerede utopistikord, samtidig med at de blev skrevet på vægaviser, mens hun hos personalet, der havde betydeligt bedre tid, først illustrerede under deltageres præsentation af det uddybende gruppearbejde med utopierne.

Billedkunstnerens deltagelse havde størst betydning i beboernes værksted. De fleste deltagere havde store hukommelsesproblemer, men idet en idé var billedliggjort på væggen, forblev den i rummet på en anden måde end stikordene, der for nogen mennesker med demens, kan være svære at læse og holde styr på. Som det tidligere er nævnt, gjorde tegningerne det muligt for beboerne at leve sig ind i billedet og bygge videre på hinandens ideer. Flere af deltagerne havde meget dårlig hørelse, og såvel tegninger som vægviser med stikord gjorde det muligt for dem at følge processen og selv byde ind med idéer. Brugen af tegninger har dog stadig den problematiske side, at et udsagn kan stivne, når det får en fast, billedlig form. Kunstnerens tolkning af udsagnene får en definerende karakter, og billedet af utopien bliver det fælles referencepunkt, der er tolket og formidlet af kunstneren. Som et forsøg på at imødegå den problemstilling, opfordrede billedkunstneren ved utopifasens start deltagerne til at gribe ind, hvis de oplevede hendes tegninger som en fejltolkning af deres udsagn. Jeg vil i kapitel 5 vende tilbage med en analyse af billedkunstnerens bidrag til projektets resultat.

At bevæge sig mod virkeliggørelse men fastholde det ufærdige

Den sidste fase i fremtidsværkstedet er *virkeliggørelsesfasen*. Inden jeg går over til at begrunde, hvordan den er håndteret i dette projekt, vil jeg binde en sløjfe fra utopi til virkeliggørelse ved at forklare forskellen på denne metodes forståelse af *virkeliggørelse* og den *implementeringsfase*, der traditionelt følger efter forandringsorienterede projekter. At et projekts resultater *implementeres*, altså at de idéer, der er fremkommet omsættes til praksis, er organisationsleders garanti for, at de har fået ”value for money”, når et projekt afsluttes, og mange såvel medarbejdere som ledere vil kunne bidrage med erfaringer om, at alt igen bliver som før, når et projekt er afsluttet. *Fremtidsværkstedets virkeliggørelsesfase* adskiller sig først og fremmest fra implementering ved, at utopien, der skal virkeliggøres, betragtes som et udkast til en mulig, alternativ fremtid og ikke som et færdigt produkt, der skal implementeres, idet den ikke er løsningsorienteret. Virkeliggørelsen retter sig således ”...både mod udformningen af konkrete handlemuligheder, der kan sættes i værk umiddelbart efter værkstedet eller i nærmeste fremtid og mod et mere vedvarende arbejde med utopierne, der sigter mod en konkretisering og detaljering” (Paaby, Nielsen og Nielsen 1988 s.23). Det vedvarende arbejde kan f.eks. indebære en uddybning og adressering af kritikken på områder, hvor virkeliggørelse af utopien ligger uden for deltageres umiddelbare forandringsrækkevidde. I virkeliggørelsesarbejdet vil

der etableres social læring i form af ny erkendelse af sammenhængen mellem deltagernes daglige arbejde og liv og strukturerne i det omgivende samfund. Hermed åbnes for nye horisonter, der vil kunne påvirke det utopiske fremtidsudkast, der er skabt i værkstedet (Paaby, Nielsen & Nielsen 1988, Nielsen & Nielsen 2007). Utopien er således foranderlig og dermed ikke implementerbar som et stivnet resultat. I en yderligere argumentation for det ufærdige vil jeg støtte mig til den norske sociolog, Thomas Mathiesen (1971), der med sin teori om, at alternativet findes i det ufærdige, hævder, at implementering indebærer en tilbagevenden til det gamle. For at et fremtidsudkast skal udgøre et alternativ, kan det ikke bygge på det eksisterende systems præmisser men må iflg. Mathiesen på et eller flere punkter modsige det. Desuden må alternativet kunne konkurrere med det eksisterende system, dvs. der skal være tale om et attraktivt alternativ. Hvis den utopi, der er udformet, er fuldt implementerbar på de eksisterende præmisser, udviskes modsigelsen, og der er ikke længere tale om en utopi med kraft til at bryde med de grundlæggende strukturer. I sin argumentation for, at alternativet skal være i stand til at konkurrere med det eksisterende, lægger Mathiesen vægt på dets ufærdige og bevægelige karakter i modsætning til en plan, hvor konsekvenserne af dens implementering kan forudsiges i alle detaljer. En sådan betragter han som ikke-konkurrencedygtig, idet nogle konsekvenser kan opleves som uønskede og på grund af den stivnede form upåvirkelige. Så længe et alternativ bare er antydning, er det stadig i bevægelse og påvirkeligt (Mathiesen 1971).

De utopier, der blev udformet i fremtidsværkstederne, havde da også karakter af udkast, til trods for, at de ved første øjekast, bl.a. ved billedkunstnerens mellemkomst, kunne anskues som en slags færdige haveplaner. Virkeliggørelsesfasen, der normalt afslutter et fremtidsværksted, fik i dette projekt i stedet form som et fælles opfølgingsværksted for de tre deltagergrupper, hvor de utopiske udkast skulle føres sammen, og muligheder og prioriteringer for virkeliggørelse skulle prioriteres.

DEN OMVENDTE EKSPERTDELTAGELSE

Opfølgingsværkstedet blev planlagt som en slags hybrid mellem fremtidsværkstedets virkeliggørelsesfase, der af delvist pragmatiske, tidsmæssige årsager ikke blev en del af selve fremtidsværkstederne, og så det metodegreb der i den kritiske utopiske aktionsforskning kaldes et *forskningsværksted*. På forskningsværkstedet mødes deltagerne fra de forskellige værksteder med henblik på at gennemarbejde

idéerne og præsentere dem for en offentlighed (Nielsen & Nielsen 2009). I forskningsværkstedet deltager inviterede gæster, der er eksperter på forskellige elementer i utopien. Opfølgingsværkstedet i dette projekt adskiller sig fra et forskningsværksted ved, at der var kortere tid³ og derfor ikke mulighed for en grundigere gennemarbejdning af utopiernes enkelte dele.

I kapitel 1 er en udførlig beskrivelse af opfølgingsværkstedet, hvor de tre deltagergrupper præsenterede deres utopiske udkast for hinanden og for inviterede gæster. I denne metodologiske fremstilling begrundes først eksperternes rolle i værkstedet, og dernæst diskuteres betydningen af, at projektet mødes af en offentlighed. De inviterede eksperter var hentet fra forskellige videns- og myndighedsområder, hvis viden og beslutningskompetence, det var relevant at bringe i spil i det videre arbejde med utopierne. Sædvanligvis foregår forandringsprocesser i organisationer som top-down processer, hvor politikere, ledere og administratorer ser behov for forandringstiltag. Der inddrages fagpersoner til at bidrage med ekspertviden, hvorefter et forandringskoncept rulles ud og i samarbejde med lokale aktører tilpasses de lokale enheder af organisationen. De, der skal forandre deres liv (som plejehjemsbeboere) eller praksis (som personale), kan herefter have mulighed for indflydelse på den konkrete, lokale udformning. Den viden, der ligger til grund for forandringerne, bringes ikke i udveksling med den erfaringsbaserede viden, der findes hos dem, forandringerne omhandler, hvorved disse gøres til objekter for den ekspertbaserede viden (Nielsen 1997). Denne forandringstradition er udtryk for en ekspertkultur, hvor almen, forskningsbaseret viden i stedet for at sameksistere dialektisk med erfaringsbaseret viden hæver sig op over den, hvorved *... menneskers almindelige erfaringer er koblet af som grundlag for en offentlig diskussion af [forandringernes] implikationer*" (Ibid. s.131). Ifølge Nielsen fører denne manglende inddragelse af de berørtes erfaringer i videnskabelse og forandringsarbejde til umyndiggørelse og orienteringsusikkerhed, hvilket også kan læses ud af Ipsens studie af hjemmehjælperes syn på forandringer i arbejdet, som jeg har refereret til i kapitel 3. Heraf fremgår det, at det opleves som *"umyndiggørende og nedvurderende"* (Ipsen 2002 s.25), at hjemmehjælpernes viden udelades i såvel forandringsarbejde som i hverdagen.

3 De tidsbegrænsninger, der har ligget i de forskellige værksteder havde forskellige begrundelser for de forskellige deltagergrupper. Beboerne har vanskeligt ved at deltage i mere end et par timer, plejehjemmets stramme økonomi, vanskeliggør personalets deltagelse i længere tid, og de pårørende, deltager i deres fritid og har derfor også begrænsede muligheder.

Som et modsvar på ekspertkulturen tilbyder den kritiske utopiske aktionsforskning med forskningsværkstedet en *omvendt participation*, hvor udgangspunktet er forandringsudkast baseret på deltagernes drømme og erfaringer, der beriges og kvalificeres af eksperternes almene viden.

Efter at have overværet deltagernes præsentation af utopierne, inviteres eksperterne til at komme med indspil, der kan styrke utopierne, hvorved de engagerer sig både fagligt og personligt i dem. I opfølgingsværkstedet i dette projekt blev deltagere og eksperter herefter fordelt i grupper, der hver arbejdede med forskellige temaer fra utopierne. Gruppearbejdet skulle vurdere og prioritere, hvilke forandringer, der umiddelbart kunne sættes i værk, og hvad der skulle til for at bane vejen for de mere langsigtede forandringer. Eksperternes opgave var her igen at bidrage med deres viden samt at byde ind med deres muligheder for at understøtte forandringerne i kraft af deres faglighed, position eller almenmenneskelige livserfaringer. Med eksperternes deltagelse styrkes således de lokale muligheder for virkeliggørelse samtidig med, at der bringes en almen dimension ind i de lokalt konstituerede fremtidsudkast, der skal afprøve deres almengyldige karakter og samfundsmæssige betydning (Nielsen & Nielsen 2007). Ved at hævde aktionsforskningsprojekternes almene karakter adskiller den kritiske utopiske aktionsforskning sig fra den aktionsforskningstradition, der bekender sig til *Modus II forskningen*. Modus II traditionen har en kontinental, europæisk oprindelse og har som ambition at etablere en ny form for videnskab, der er *kontekstualiseret og kontekst-sensitiv* (Novotny mfl. 2001). Dvs. at forskningen søger løsning på et konkret lokalt problem og ikke har ambitioner om at bidrage til almen teoriudvikling. I Skandinavien har Aktionsforskning i Modus II traditionen fået en vis udbredelse, særligt i forskningsinstitutioner uden for universiteterne, hvor forskere i samarbejde med offentlige og private virksomheder skaber projekter, der er orienteret direkte mod at skabe innovation og vækst (Svensson & Nielsen 2006). Set i forhold til Mathiesens (1971) teori om det ufærdige forekommer Modus II tilgangen problematisk, ikke bare som forskning men også som forandringskraft med sin ensidigt kontekstuelle tilgang. Modus II projekter knytter nok an til verden uden for projektet, men forandringsambitionen forbliver i den lokale kontekst. Dermed konstateres der ikke modsætninger til de grundlæggende præmisser for den problemstilling, der undersøges, hvorfor resultatet vil blive en instrumentalisering af de idéer, der udformes.

I *den omvendte participation* har ekspertdeltagelsen en dobbeltfunktion. Dels åbnes de deltagerudformede, kontekstnære utopier for eksperternes almene viden, hvorved utopiernes virkeliggørelsesmuligheder sættes ind i en samfundsmæssig sammenhæng, samtidig med at definitionsretten for de ønskede forandringer bevares i deltagerkredsen. Men påvirkningen går også den anden vej. Eksperterne deltager i værkstedet som personer med en særlig faglighed, der er relevant for projektet, men samtidig repræsenterer hver enkelt af dem en praksiskreds, hvis forståelse af projektets tema og mulighedshorisont ikke bare bringes i spil i projektet men også udfordres af det. Ved at deltage i værkstedets konkrete arbejde med at afsøge virkeliggørelsesmulighederne vil det udfoldes for eksperterne, hvor deres egen forståelse af temaet og dermed den praksis og de strukturer, de repræsenterer, kan udgøre nogle af de grundlæggende hindringer for virkeliggørelsen. Deltagerne i opfølgingsværkstedet indgår i to praksiskredse, hvor den første praksiskreds udgøres af fællesskabet omkring projektet, og den anden er baglandet udenfor projektet, hvor hver enkelt udøver sin praksis og indgår i en faglig diskurs. Ved at række ind i eksperternes anden praksiskreds møder projektet en offentlighed, hvorved dets problemstillinger løfter sig ud over den lokale kontekst og når ind i relevante fagligheders almene diskurser. Som ovenfor nævnt er det netop her, den kritiske, utopiske aktionsforskning adskiller sig fra Modus II tænkningen.

Udvekslingen mellem de to praksiskredse, hvor første praksiskreds reelt har mulighed for at udfordre og påvirke anden praksiskreds, er den kritiske, utopiske aktionsforsknings videnskabelige metode. Men det repræsenterer også en alternativ måde at tænke udviklingsarbejde på, hvor det ufærdige bliver en nødvendighed i kraft af det uafsluttelige, dialektiske samspil mellem praksiskredsene.

AKTIONSFORSKNINGSPROJEKTETS BEHOV FOR EN OFFENTLIGHED

For at undgå at et aktionsforskningsprojekt lukker sig om sig selv og ender i selvtilstrækkelig aktivisme, må det møde en offentlighed, der bringer det ind i en større sammenhæng. Forskningsværkstedet, der i dette tilfælde fik form som et opfølgingsværksted, repræsenterer en form for offentlighed i kraft af de inviterede eksperter, ligesom de enkelte deltagergrupper kom til at repræsentere en offentlighed i mødet med de øvrige gruppers utopier. I gruppernes gensidige formidling mødes utopierne af *deloffentligheder*, der på forskellige måder er berørt

af projektets indhold, og for hvem de øvrige gruppers utopiske forestillinger kan være i konflikt med egne opfattelser. ”... *det er i denne proces, deloffentlighedernes respektive horisonter kan åbnes mod den reale gensidige samfundsmæssige afhængighed og forpligtethed – og dermed mod almenvellet som diskursiv ramme*” (Nielsen, H.K. 2001 s.120). I denne udlægning af offentlighedens betydning trækker Henrik Kaare Nielsen (2001) på Negt og Kluges (1974) begreb om *proletarisk offentlighed*. Begrebet knytter sig ikke til en særlig samfundsgruppe men definerer en offentlighed, der har sit udgangspunkt i en almengørelse og organisering af menneskers private livserfaringer og engagement. *Proletarisk offentlighed* er et modbegreb til den *borgerlige offentlighed*, der repræsenterer menneskers mulighed for at indgå i dialog om samfundsmæssige anliggender under institutionaliserede former. Kritikken af den borgerlige offentlighed retter sig imod dens manglende anknævnelse til menneskers sociale og subjektive livserfaringer, hvorved almindelige mennesker afgrænses fra at deltage, fordi de mangler at kunne se sammenhæng til deres private sfærer (Nielsen, H.K. 2001). I utopiernes møde med deloffentligheder, som i det konkrete tilfælde udspandt sig i opfølgingsværkstedet, åbner den enkelte utopi sig fra at være en partikulær personale-/beboer-/ pårørendevisión til gennem dialog med de øvrige grupper om deres forestillinger at rumme almene forestillinger om naturrelationer i plejehjemslivet. Det forhold, at hvert enkelt utopibillede bygger på de enkelte deltagergruppers drømme om et andet plejehjemsliv og således knytter an til det levede liv, gør det muligt for de øvrige grupper at engagere sig i og forholde sig til hinandens utopier. Gennem mødet med en *proletarisk offentlighed* løfter utopierne sig fra at være en *vision* eller en *mulighed* til at fremstå som en egentlig fælles *interesse* for de deltagende grupper (Negt & Kluge 1974).

Trods den almengørelse af de utopiske fremtidsvisioner, der sker i den gensidige formidling og ekspertdeltagelsen på opfølgingsværkstedet, har projektet brug for etablering af yderligere offentlighedsfora. For at opnå lokal forandringskraft må der ske en udbredelse af projektets ideer til de medarbejdere, beboere og pårørende, der ikke har deltaget. Udbredelsen må have en åben og ufærdig form, der inviterer til engagement og indflydelse. I dette projekt søgte vi nye offentligheder gennem en vandrestilling, der bestod af utopibillederne og plancher med fotografier og tekster fra processen, der skulle informere om forløbet og skabe interesse og debat (jf. kap.1). Tovholdergruppen, der blev nedsat på opfølgingsværkstedet, og som bestod af repræsentanter fra de tre deltagergrupper, stod sammen med forsker for at producere udstillingen. Udstillingen havde fernisering på plejehjemmets 25 års jubilæumsfest og vandrede derefter rundt til de enkelte afdelinger. Andre

offentlighedsfora blev søgt etableret gennem de eksperimenterende handlinger, der blev iværksat som afprøvning af elementer fra utopierne. I kapitel 5 vil jeg foretage en analyse de enkelte tiltag til at skabe offentlighed om projektet og jeg vil se på hvilke muligheder og begrænsninger de hver især indeholdt samt foretage en vurdering af deres resultater.

FORSKERSUBJEKTIVITET

Det skulle nu være tydeliggjort, at aktionsforskning udspiller sig i et tæt samarbejde mellem forsker og deltagere, der udgøres af genstandsfeltets aktører, og i periodevist samspil med forskellige eksperter på det felt, der udforskes. Det skulle ligeledes fremgå, at aktionsforskeren (i det mindste i den kritiske utopiske tradition) går normativt ind i processen og intentionelt har en aktiv og fremtrædende position. Erkendelsen af forskerens deltagelsesorientering adskiller sig fra forskningstraditioner, der hævder muligheden og nødvendigheden af en neutral, tilbagetrukket forskerposition. I aktionsforskningen bevæger forskerens rolle sig fra den klassiske, tilbagetrukne til en position fyldt med ambivalenser og modsætningsfyldte krav. Forskeren indgår i aktionsforskningsprocessen med hele sin person og med nogle særlige opgaver og forudsætninger, og netop det personlige gør det relevant at diskutere betydningen af forskerens *subjektivitet*⁴. Som forsker deltager man i forskellige sammenhænge eller *praksiskredse* (Nielsen, Nielsen & Olsén 1999), hvor forskellige sider af subjektiviteten bringes i spil. *Første praksiskreds* er det direkte møde med de øvrige deltagere. Der tilstræbes et ligeværdigt samarbejde, men forskeren har med sit metodekendskab et særligt ansvar for at sikre en demokratisk proces og etablere det frie rum. Hvordan forskersubjektiviteten kan have indflydelse på arbejdet i den første praksiskreds vil jeg illustrere ved at beskrive min egen faglige og erhvervsmæssige baggrund og relation til det konkrete sted, samt projektets institutionelle og økonomiske ophæng. Ved projektets start kom jeg direkte fra en stilling som souschef på Kirsebærhavens Plejehjem, hvor projektet har udspillet sig. Jeg kendte således deltagerne på forhånd og havde for personalegruppens vedkommende været leder for dem. Min relation til deltagerne var forskellig, nogle kendte jeg bedre end andre, men jeg kendte alle af navn og

4 Dette skal ses i modsætning til begrebet ”forskerrolle”, der associerer til en forestilling om en position, man kan iklæde sig og aflæde sig, og som er standardiserbar og dermed uafhængig af subjektet.

udseende, og det samme var tilfældet for deres relation til mig⁵. Jeg havde desuden et indgående kendskab til plejehjemmets historie, rutiner og fysiske rammer, samt såvel en praktisk som teoretisk baseret indsigt i, hvordan det er at leve og arbejde på plejehjem. Nogle af deltagerne havde indgået i det arbejde, der gik forud for projektet, hvor vi talte om haveplaner og søgte fondsmidler, hvilket gjorde, at de på forhånd kategoriserede projektet som "et haveprojekt". En så tæt faglig og personlig forbindelse til genstandsfeltet kan tydeligvis betragtes som et "bias" i forhold til min forskning. Som souschef var min rolle i forhold til beboerne og de pårørende primært at være fagperson og administrator, hvorimod jeg for personalet havde direkte ledelseskompetence. Min tidligere position på stedet kan have haft betydning for, hvem der havde lyst til at deltage i projektet, og etableringen af frirum kan være påvirket af min relation til især personalet som deres tidligere leder. Problematikken kan ikke negligeres eller udraderes, men den kan håndteres ved at vise deltagerne min nye position som forsker med et (ikke nyt) engagement i plejehjemmet som arbejdsplads og hjem. En måde at vise det på er at indtage en åben og lyttende position og i værkstedsarbejdet "stille sig bag" alle udsagn og skrive alt ned på vægaviser, så ingen udsagn eller personer tilsidesættes eller privilegeres (Jungk & Müllert 1984). Min særlige relation til netop dette plejehjem har samtidig givet en unik mulighed for at etablere deltagelse. Indefra-kendskabet til rammer, rutiner og personer har gjort det muligt at tilrettelægge forløb under størst mulig hensyn til både dagligdag og deltagerne. Desuden har det gjort det let for mig at færdes uformelt på plejehjemmet og tale med såvel personale som pårørende, beboere, naboer og ledelse om projektet og deres forestillinger om det. Endvidere har jeg tidligere i dette kapitel nævnt, hvordan mine faglige forudsætninger understøttede beboernes mulighed for at deltage i projektet. At gå ind i et kendt praksisfelt fra en ny vinkel har også omvendt påvirket min forståelse af plejehjemsliv, idet jeg som forsker har kunnet gå mere åbent og undersøgende ind i samtaler og problemstillinger, fordi jeg har været fri af den handlings- og løsningsvang, der følger med en lederstilling.

Den nærhed, der etableres til deltagerne i aktionsforskningsprojektet, må balanceres med en distance, der skal sikre, at forskeren bevarer overblikket og en reflektorisk position i forhold til projektet. Den *anden praksiskreds* repræsenterer netop et rum for evaluering af forskerens egen funktion og for den bearbejdning af løbende pro-

5 Mht. de deltagere, der har demens, er det vanskeligt at vurdere, om nogen af dem var klar over, hvem jeg var.

blemstillinger i projektet, der må kunne foregå uden at belaste deltagerne i den første praksiskreds. I dette projekt har jeg haft flere fora, der har gjort det ud for *anden praksiskreds*. Én har været på RUC, hvor jeg såvel i ph.d. kreds som forskergruppe har haft mulighed for fælles refleksioner med kollegaer med indgående kendskab til metode og arbejdslivsforskning. Løbende diskussioner af projektet her har ført til afprøvninger af nye metodegreb og justeringer af planer. Jeg havde ikke forud for projektet erfaringer med aktionsforskningens metode, men en mesterlæreform, hvor kollegaer fra anden praksiskreds deltog i udførelsen af forskellige værksteder i projektet, gav en udveksling mellem praksiskredsene, der ikke alene baserede sig på mine refleksioner men også på de erfaringer, ”mine mestre” gjorde med deltagelse i værkstederne. Kollegaerne i Københavns Kommunes Sundheds- og Omsorgsforvaltning fungerede ligeledes som en *anden praksiskreds*. Her kunne projektet især diskuteres i en ældrepolitisk- og en organisationsudviklingskontekst. Det har bidraget til at almengøre projektets problemstillinger til inspiration for begge praksiskredse, og samtidig har det tydeliggjort for mig, at jeg har bevæget mig i felter af diskursive modsætninger ved at arbejde med *det ufærdige* i en organisation, der har implementering som nøglebegreb i sin udviklingstradition. Kommunens rolle som ”bestiller” af projektet⁶ må også medtænkes i forhold til min forskersubjektivitet, men da jeg under hele forløbet har oplevet fuld forskningsfrihed, ser jeg det primært som en styrke i forhold til forvaltningens funktion som *anden praksiskreds*, samt for projektets efterfølgende udbredelses- og anvendelsesmuligheder. En sidste *anden praksiskreds* havde jeg i plejehjemmets ledelse, der i kraft af et indgående kendskab til den konkrete kontekst fungerede som refleksionspartner. Det bidrog til at nuancere mine tolkninger af forløbet og åbne mit blik for metodemæssige muligheder og har formentlig den anden vej bidraget til den store åbenhed og fleksibilitet, der var i forhold til at skabe praktiske muligheder for de nye idéer, der løbende opstod i form af nye veje i projektplanerne.

Tredje praksiskreds udgøres af modtagere af forskningens formidling. Det kan være som bidrag til videnskabelige og teoretiske diskussioner men også som inspiration i det praktiske felt, der rækker udover projektets lokale kontekst. I forskningsforløbet har seminarer og kongresser udgjort mine møder med *tredje praksiskreds*. Ved den udveksling, jeg undervejs har deltaget i i *tredje praksiskreds*, er jeg især blevet bevidst om betydningen af projektets tværvideenskabelige tilgang, idet de fleste fora i den verden har et monovideenskabeligt perspektiv.

6 Projektet var finansieret af Københavns Kommunes Sundheds- og Omsorgsforvaltning

I aktionsforskningen er der en løbende udveksling mellem de tre praksiskredse, der konstant påvirker det konkrete forløbet, hvilket er muliggjort af metodens åbne forskningsdesign. At metoden samtidig hævder videnskabens ufærdighed betyder, at formidling i tredje praksiskreds ikke betragtes om forskningens endemål, men at der vedblivende vil foregå en udveksling mellem anden og tredje praksiskreds (Nielsen 2010b).

FORSKNINGENS EMPIRISKE DOKUMENTER

Inden jeg afslutter projektets teoretiske del og bevæger mig videre til at analysere det empiriske forløb, vil jeg give en kort redegørelse for, hvilket materiale, der ligger til grund for analysen.

I projektet er der produceret store mængder af materiale, der har haft til formål at understøtte den udviklings- og forskningsproces, der er foregået i en dialektisk udveksling. I og med at såvel forskning som udvikling trods forskellige perspektiver er et fælles anliggende mellem forsker og deltagere (Husted og Tofteng 2007), er der brug for det skriftlige materiale som en fælles hukommelse og reference-ramme under hele forløbet. Materialet består først og fremmest af vægaviser fra fremtidsværksteder, opfølgingsværksted og refleksionsforløbet med personalet og af billedkunstnerens tegninger. Foruden at samle de subjektive input og give dem en fælles fremstilling, tjener vægaviserne som et åbent referat, der giver deltagerne mulighed for løbende validering. Alle vægaviser er nedskrevet i protokoller⁷, der efterfølgende er udleveret til deltagerne for at kunne danne baggrund for næste trin i processen. Utopitegningerne har i affotograferet form udgjort en del af protokollerne. Foruden vægaviser og protokoller består det empiriske materiale af invitationer til møder, værksteder og andre arrangementer samt af min logbog, der både indeholder forløbsbeskrivelser og refleksioner. Tilsammen udgør materialet det empiriske grundlag for afhandlingens fortælling om forløbet og for analysen af det. Fortællingen er præsenteret for en gruppe af de deltagende medarbejdere, der har nikket genkendende til min fremstilling. I analysen af det særlige forløb med personalet, der udsprang af deres skepsis for mulighederne af at indgå i en forandringsproces, refererer jeg dels til protokoller og dels til de diskussioner, der lå bag protokollernes udsagn. Fremstillingen af diskussionerne er hentet fra log-

7 Protokoller fra værksteder er vedlagt som bilag

bogen og er sammen med fortællingen indgået i præsentationen for personalet. Desuden er den del af materialet læst og fundet genkendelig af plejehjemmets souschef, der deltog i det uddybende forløb med personalet.

At udfolde naturrelationer gennem deltagelse

På baggrund af de forudgående teoretiske kapitler vil jeg nu begive mig ud i en analyse af det empiriske forløb, der er præsenteret i den indledende fortælling. De teoretiske perspektiver viser, hvilke logikker der er på spil i projektets praksisfelt og kan dermed kaste et nyt lys over forskningsprocessen og dens mulighed for at bidrage til, at naturen bringes ind i det daglige liv på plejehjem. I dette kapitel, der omhandler det første forskningsspørgsmål: ”*Hvorledes kan aktionsforskning bidrage til at fremkalde og forstå plejehjemsbeboeres naturrelationer?*”, er fokus rettet imod plejehjemsbeboernes naturrelationer og aktionsforskningens muligheder for overhovedet at favne denne deltagergruppe.

Forskningsspørgsmålet rummer en kritik af de eksisterende muligheder for, at mennesker kan bevare deres naturrelationer, når de flytter på plejehjem. Samtidig skal det ses som en udfordring til de traditionelle forståelser af plejehjemsliv, hvor omgang med naturen i lighed med andre dagligdags handlinger lægges til rette for beboerne som målrettede, forudbestemte aktiviteter. I det følgende vil jeg undersøge, hvorledes det empiriske materiale, der er frembragt gennem aktionsforskningsprocessen, kan positioneres i forhold til det aktivitetsparadigme, der (jf. kapitel 2) hersker i ældreplejen, og som netop foreskriver, at understøttelse af svækkede, gamle menneskers livsudfoldelse skal underlægges en aktiverende målorientering. I søgningen efter, hvilke naturrelationer, der kaldes frem, vil fokus være på det utopiske fremtidsudkast og de eksperimenterende handlinger, da det var her, naturrelationerne stod tydeligst frem.

Besvarelsen af spørgsmålet rummer desuden en udforskning af, hvorledes mennesker med fysiske og/eller kognitive svækkelser, kan deltage i videns- og forandringsprojekter. Forskningsspørgsmålets formulering om at *fremkalde og forstå* er netop begrundet med en viden om, at traditionelle metoder ikke rækker, når mennesker med kognitive svækkelser inviteres til projektdeltagelse. Et

umiddelbart spørgsmål om naturrelationer og ønsker til udeliv på plejehjem vil ikke nødvendigvis opleves som meningsgivende, men må bygge på et fælles, forberedende arbejde med at fremkalde erindringer og revitalisere naturrelationer. Aktionsforskningens metode kan være et redskab til at bringe stemmer ind i forsknings- og forandringsarbejde fra grupper af mennesker, der traditionelt mere tales *om* end *med*.

Besvarelsen af forskningsspørgsmålet er delt op, så fokus i første del er rettet imod, hvilke naturrelationer, der kaldes frem, og anden del handler om, hvor metoden understøttede deltagelsen, og hvor der var behov for at søge nye veje. Centrale analysebegreber vil være *naturrelationer* og *deltagelse*, men i et kritisk perspektiv vil det også være interessant at undersøge, om der dannes særlige mønstre i plejehjemsbeboernes utopiske forestillinger, og hvordan de i givet fald står i forhold til den eksisterende institutionelle virkelighed.

HVAD KALDES FREM I PLEJEHJEMSBEBOERNES UTOPIISKE FREMTIDSUDKAST?

Er det utopisk at drømme om plads til boldspil?

Overskriften for det utopiske arbejde var:

Hvis I helt selv kunne bestemme, hvilken natur ville så omgive plejehjemmet? Og hvilket liv ville udfolde sig der?

Billedet blev skabt i beboernes fremtidsværksted, ved at en billedkunstner løbende illustrerede de udsagn, der kom fra deltagerne under utopifasen. Ved første øjekast kan billedet se ud til at forestille et stykke natur, evt. en park, hvor der udspiller sig forskellige former for liv, og det forekommer ikke umiddelbart særlig utopisk. Det utopiske opstår, når billedet sættes ind i sin kontekst: ønsker til et plejehjemsliv i samspil med naturen udformet af plejehjemsbeboere. Spørgsmålet er så, hvorfor rimeligt jordnære udsagn som:

"Frugt, bær, jordbær man kan plukke af"

"Plads til boldspil"

"Personale nok til at alle kan komme ud, når man vil"

"Venskabsforening med skolen (skolehaver)"
eller *"Mulighed for at hjælpe til"*

fremstår utopiske i en plejehjems kontekst?

Beboernes utopibillede

I den forudgående teoretiske fremstilling af, hvad der konstituerer et plejehjemsliv, har jeg tegnet et billede af et institutionsliv, der er præget af standardisering og fragmentering og en plejefaglig tilgang båret af aktivitetsparadigmets problem-løsende bestræbelser. Heraf følger, at almindelig livsudfoldelse sættes på koncept og får et aktiverende og sundhedsfremmende sigte, og det er dette indhold i plejehjemslivet, utopibilledet skal ses i forhold til.

”Man skal kunne yde og nyde” er et udsagn fra vægavisen, der også gik igen som samtaleemne i forberedelsesfasen i flere sammenhænge. Udsagnet kan ikke genfindes i en enkelt figur på tegningen men stråler nærmere ud af hele billedet, og ser man på de enkelte dele af utopien, ser det ud til at grænsen mellem at yde og nyde ophæves i omgangen med naturen. Når en beboer udtrykker ønske om, at der skal være mulighed for at hjælpe til, kan det rumme ønske om både at yde og nyde, hvilket fremstod tydeligt i de afprøvende handlinger, der fulgte efter værktødsarbejdet. Arbejdet i haven var en nydelse i kraft af den sociale arbejdsform, men også fordi det at balancere med en trillebør højt belæsset med ukrudt til komposthjørnet i den anden ende af plejehjemmets grund er tilfredsstillende og betydningsfuldt arbejde. Med reference til Sennet (2009) kan man tale om glæden ved at gøre et stykke arbejde for arbejdets egen skyld. En forståelse af livsudfoldelse, der repræsenterer et modbillede til en aktivitetskultur, hvor havearbejde betragtes som en aktivitet med et aktiverende sigte.

Med udsagnet ”Plads til boldspil” overskrides enhver traditionel forestilling om en plejehjemshave. Udsagnet kalder på forestillinger om liv, fysisk udfoldelse og leg på tværs af generationer. I litteraturen om plejehjemshaver omtales boldspil ikke som en udfoldelsesmulighed, der bør medtænkes når en plejehjemshave anlægges. Mulighed for fysisk udfoldelse skal iflg. toneangivende litteratur på området (f.eks. Mc Bride 1999, Berentsen m.fl. 2007 og Schmidtbauer m.fl. 2005)¹ være til stede, men fokus er rettet imod at haven indrettes, så beboerne opmuntres til at spadserere i haven, gerne på forskelligt underlag og i ganske let kuperet terræn, da det er gavnligt for at styrke gangfunktionen samt hjerte og kredsløb. ”*Designing the grounds of a nursing home so as to encourage outdoor activities, such as exercise and therapy, can forestall the inactivity that often accompanies aging.*” (Mc Bride 1999 s.396. Forfatterens fremhævelse). Med landskabsarkitektens fremhævelsen

1 De nævnte forfattere er landskabsarkitekter og agronomer med særlig interesse for planlægning af udearealer i plejehjeminstitutioner.

af plejehjemshaven som arena for forebyggelse af sygdom, alderssvækkelse og passivitet viser det sig, at aktivitetsparadigmet og det medikaliserede aldringsbillede har en gennemslagskraft, der rækker ud over den pleje- og omsorgsfaglige kontekst, hvilket fører til, at der i anbefalinger til indretning af plejehjemshaver lægges vægt på trænings- og aktivitetsmuligheder. Det legende element i udsagnet ”plads til boldspil” har ligeledes en plads i landskabsarkitekters anbefalinger til plejehjemshaver. Ikke i form af forslag om, at der afsættes plads til boldspil, men med anbefalinger om, at haven f.eks. rummer legeredskaber eller andet, der er attraktivt for besøgende børn. Se f.eks. den danske landskabsarkitekt Helle Nebelongs hjemmeside www.sanseshaver.dk. Boldspil i en have repræsenterer en fri og utvungen samværsform på tværs af generationer, der rækker ud over sundhedsmæssige eller aktiverende formål, og som samtidig er utopisk i sin overskridelse af plejehjemsbeboeres kropslige begrænsninger for deltagelse i boldspil.

At huske på den gamle krop

Den kropslige oplevelse af aldring kommer især til udtryk i fremtidsværkstedets kritikfase med udsagn som disse:

”Kroppen er en forhindring for at komme ud. Det er begrænset, hvad man kan.”

”Det er svært for dem, der ikke kan gå selv.”

De utopiske modbilleder går to veje. Én, der helt udraderer de kropslige begrænsninger som i ”Plads til boldspil” og en anden, der holder sig lidt mere inden for rammerne og i erkendelse af de aldersbetingede kropslige forandringer ønsker:

”Personale nok til at alle har mulighed for at komme ud, når de vil.”

Foruden udsagnets rettethed mod at overkomme det kropslige besvær, står det som det utopiske svar på kritikstikordene: ”Personalemangel” og ”Der er ikke nogen til at køre os om på bagsiden”, altså en anerkendelse af de kropsligt betingede begrænsninger og den deraf følgende afhængighed af personalet. Med italesættelsen af ”den gamle krop” udfordres forestillingen om muligheden af den dekonstruktion af alderdommen, der fremstår hos de mest radikale konstruktionistiske aldringsforskere (f.eks. Hazan 1994), og Twiggs (2004) fremhævelse af kropslig dominans i et svækket ældre liv understreges. Kroppen som et hovedtema i oplevelsen af aldring og

ønsker til naturoplevelser fremstår tydeligt her. Det utopiske befinder sig i udsagnets sidste led: ”når de vil”. Hermed bringes de strukturelle rammer med standardiseringer og resursebegrænsninger i spil, men samtidig antydes en overskridelse af den aktivitetsparadigmatiske virkelighed, idet det fremstår som et tilstrækkeligt formål, at man ”vil”. Her ledes tanken ikke hen på terapeutiske formål. At ”ville” er i den utopiske verden et tilstrækkeligt argument for at komme ud i naturen.

Fællesskab med plejehjemmets nærmiljø

Nederst i utopibilledets højre hjørne er tegnet et barn, der arbejder ved et urtebed. Billedet illustrerer udsagnet:

”Venskabsforening med skolen (skolehaver)”

Flere af deltagerne har i forberedelsesfasen fortalt om, at de havde skolehaver som børn, og at de var glade for det. Udsagnet kan både rumme et ønske om at give lokalområdets børn et tilbud, deltagerne selv var glade for at få som børn, men det indeholder også en åbning imod at lade lokalområdet bidrage til, at der kommer mere liv i plejehjemmets have. I kritikfasen rettede flere stikord sig imod det manglende liv i haven:

”Der er ingen folk omme bagved”²

”Utryghed, når man går tur alene”

Ønsket om skolehaver er et konkret bud på et mere alment ønske, der lyder:

”Der skal være mulighed for mange forskellige former for liv”

Livet kan skabes af plejehjemmets beboere, pårørende og personale men altså også af børnene på den lokale skole. De fleste figurer i utopibilledet rummer socialt liv, men det fremgår ikke, hvem det er, der skal udfylde billedet. Det er livet, der er det afgørende. Hermed antydes en åbning imod det lokalområde, plejehjemmet er en del af, men som beboerne hidtil kun har haft sparsom kontakt med. Et forhold,

² Størstedelen af plejehjemmets have ligger bagved huset og bestod på det tidspunkt af en stor græsplæne omkranset af høje træer og en sti.

der understøtter Hazans (1994) påstand om, at plejehjem er den vestlige verdens institutionaliserede form for udstødning af svækkede gamle fra samfundets fællesskab. Utopien overskrider forestillingen om isolation og inviterer til fællesskab om at ”yde og nyde” i plejehjemets have.

Naturen som en del af selve livet

Tegningen udtrykker ikke hele utopien men må suppleres af stikord fra væg-aviserne, der også indeholder udsagn, der ikke umiddelbart kunne tegnes. Det gælder udsagn som:

”Man skal turde røre sig”

”At lægge energi, sjæl og kærlighed i det man laver i naturen og passe det ordentligt.

Det kan man se på haven”.

”Man kan se på haven, om det er gjort med kærlighed og glæde”.

Med udsagnene fremstilles den menneskelige relation til naturen (og i dette tilfælde haven) forpligtende og sanselig. At ”passe haven ordentligt” forudsætter naturvidenskabelig indsigt og erfaring, men også et sanseligt engagement, idet ”man kan se på haven, om det er gjort med kærlighed og glæde”. Denne forestilling om en menneskelig naturrelation kalder på zur Lippes begreb om ”sansebevidsthed” (Nielsen 2010a), som jeg tidligere har introduceret (kap. 2). Begrebet forudsætter en dialektisk udveksling mellem natur og mennesker og rummer en ansats til en overvindelse af den unaturlige spaltning mellem sanselighed og forstand i menneskers praktiske omgang med naturen. Udsagnene omhandler en menneskelig væren i naturen, hvis formål er at glæde (naturen) og glædes, og de forholder sig ikke til, eller måske løfter de sig ligefrem op over at forholde sig til naturen som plads for forebyggelse, terapi og aktivering.

Forestillinger om væren i naturen og også selve naturbegrebet åbner sig idet, erindringer og livssammenhænge bringes ind i form af deltagernes bidrag til utopien. Spørgsmålet ”*Hvis I helt selv kunne bestemme, hvilken natur ville så omgive plejehjemmet? Og hvilket liv ville udfolde sig der?*” kalder på drømme om plejehjemsliv, der rækker langt videre end til en haveplan eller en standard for udeliv. Utopien viser, at selve livet med socialt samvær evt. omkring god mad, natur, dyr, ro, leg, sanselighed, ”yde og nyde” er rummet i besvarelsen af spørgsmålet.

En beboer udtalte i forberedelsesfasen:

”Jeg holder af haveliv. Hus og have og det, det kan i sammenhæng. De mange muligheder som dyrkningssted for frugt, grønt og blomster, som legeplads, samværssted, arbejdssted osv.”

Udtalelsen rummer en ophævelse af skellet mellem indeliv og udeliv, der syntetiseres som *liv*. Det utopiske billede har fremkaldt en udfordring til muligheden for naturrelationer og udeliv på plejehjem. Hele institutionslivet med sin aktivitetskategorisering af livsudfoldelser bringes i spil, og begreber som ”indeliv” og ”udeliv” kommer til at fremstå som et billede på et fragmenteret og kategoriopdelt plejehjemsliv, der ligger langt fra den hverdagsforståelse af livet, der fremstår med utopien. Utopien bliver et billede på drømmen om, at et almindeligt liv i sine mangfoldige udformninger også kan leves på plejehjem.

HVAD KALDES FREM I DE FÆLLES HANDLINGER?

Foruden fremtidsværkstedet fremstår de eksperimenterende handlinger, der blev udført som opfølgning på værkstedsarbejdet, som arena for fremkaldelse af naturrelationer. Handlingerne, der havde forskellige former, affødte desuden forskellige former for erfaringsdannelse. Den første opfølgende handling var en havearbejdsdag, der fandt sted inden for to uger efter værkstedsarbejdet. Initiativtagere var forsker og plejehjemsleder, og formålet var at ”holde gryden i kog” og vise projektets forandringskraft, imens det endnu var frisk i erindringen. Forude ventede sommerferien og dermed en risiko for afmatning i projektet, som initiativet skulle foregribe. Temaet for dagens arbejde var hentet i utopien: Et tilgroet blomsterbed ved en sydvendt terrasse skulle graves op, og der skulle sås ”masser af blomster”. (Et stikord fra beboernes vægavis). Arrangementet havde fin tilslutning fra beboere og pårørende mens kun en enkelt fra personalet deltog. Problematikken omkring personalets deltagelse diskuteres i kapitel 6.

Et genopdaget fællesskab mellem beboere og deres pårørende

Arbejdsdagen skulle vise sig at være endnu en måde at fremkalde naturrelationer på, og som resultat kan desuden spores såvel en ansats til overskridelse af de eksisterende rammer i retning mod utopien som en instrumentaliserings af de utopiske

drømme. Det konkrete arbejde med jorden, ukrudtet og frøene samt indtagelse af frokost og eftermiddagskaffe i løbet af 6-7 timers ophold udendørs i et vejr, der skiftede mellem sol og byger, resulterede i nye fælles erfaringer. En datter til en beboer var med i arbejdet hele dagen sammen med sin mor, der også deltog i lugningen. Datteren sagde efterfølgende: *”Vi har altid tidligere gået i haven sammen og nydt det samvær. Det har vi ikke kunnet i de sidste 3-4 år. Nu kan vi igen.”* Udtalelsen rummer en nyopdagelse af, at hendes gamle mor, der har demens, stadig kan deltage i havearbejde og glædes ved det. Samtidig kan den læses som en nyetablering af plejehjemmets have som et rum for social udfoldelse, idet arbejdsdagen også har fungeret som en konkret afprøvning af projektets demokratiske horisont. Med utopien som det fælles pejlemærke kunne deltagerne gøre, hvad de syntes, haven trængte til, og hvad de hver især havde lyst til. Det gav en ny oplevelse af fælles rettigheder til haven, som især kunne spores hos de pårørende, der i løbet af dagen udvekslede idéer til nye initiativer og muligheder for at vedligeholde det, der var kommet ud af dagens arbejde. Arbejdsdagen åbnede således for nye dimensioner i et familiebesøg på plejehjem og dermed en overskridelse i retning mod utopien ved, at der i plejehjemshaven opstod et rum for genetablering af et fællesskab mellem beboere og deres pårørende, der har karakter af et almindeligt, ikke-institutionaliseret liv.

Det instrumentaliserende element i arrangementet bestod i, at det var tilrettelagt på en måde, der i praksis vanskeliggjorde personalets deltagelse. Det foregik på en helligdag, hvor bemanningen er lav, hvorved der i arrangementets udformning lå en accept af, at personalet prioriterede deres faste opgaver og dermed blev afkoblet fra det fællesskab, der skulle arbejde på utopiens virkeliggørelse. Personalet fik ikke del i de erfaringer, der blev gjort på dagen, og ved at afkoble dem fastholdtes de i deres traditionelle roller. Set i det lys blev arbejdsdagen en afprøvning af, hvordan et alternativt plejehjemsliv kan etableres uden personalets deltagelse, men med indsats fra pårørende og andre ”frivillige” (f.eks. forsker). Altså et traditionelt inden-for-rammerne eksperiment, hvor personalets ambivalente forhold til projektet kom til at fremstå tydeligt. En enkelt so-su hjælper deltog i arbejdet en del af dagen sammen med en beboer, der kun kunne deltage med fuld personalestøtte. Hjælperens deltagelse havde affødt en konflikt med kollegaerne, der var uenige i hendes prioritering. Denne problemstilling vil blive uddybet i kapitel 6.

Havearbejdsdagen førte til flere lignende dage i løbet af sommeren, hvor de pårørende i stigende grad tog initiativet, hvor beboerne deltog i den udstrækning, de

kunne, og hvor personalet primært så til fra vinduerne. Beboerne udtrykte glæde over at deltage og over de synlige forandringer i haven men især over fællesskabet omkring havearbejdet og deres pårørendes engagement i det: *”Det er så spændende at følge med i, hvordan det spirer frem. Det er jo noget særligt, når man selv har været med til det”* og: *”Det er dejligt at se, at min datter har lyst til at gøre noget for stedet”*.

Haven som et fælles tredje mellem beboere og personale

Den personalegruppe, der havde deltaget i værkstederne, tog hen på efteråret initiativ til et lignende arrangement. Initiativet udsprang af den opfølgingsproces med personalet, der blev sat i gang efter opfølgingsværkstedet for at uddybe deres ambivalente forhold til utopien. Her vil jeg ligesom i ovenstående analyse af havearbejdsdagene rette fokus imod de umiddelbare resultater af det personaleinitierede arrangement og især se på, hvad det kaldte frem, hvor det bevægede sig i retning mod utopien, og hvor det evt. fik en instrumentaliserende betydning. Planen var, at der skulle plantes en lund af æbletræer, der blev indkøbt for penge-gaver fra plejehjemmets nyligt afholdte jubilæumsfest. ”Frugttræer” var et fælles ønske fra de tre utopibilleder og havde også prioritering i den tovholdergruppe, der blev nedsat på opfølgingsværkstedet til at koordinere det videre arbejde med projektet. Formålet med plantedagen var at skabe et arrangement, der inviterede til et arbejdsfællesskab med beboere og kollegaer. I modsætning til havearbejdsdagene, der lå på helligdage og i weekender, skulle arrangementet foregå på en hverdags formiddag, hvor flest muligt fra personalet kunne deltage. Resultatet blev en æblelund med ni forskellige æbletræer. Arrangementet blev en sanselig oplevelse af blæst, bidende kulde, kakao og arbejdet med at grave huller og plante træer. Analogt med erfaringerne fra Swanes (2004) forskning tydede deltagernes kommentarer på, at den fælles oplevelse af blæsten og duften af efterårsmuld gav en følelse af frihed og af at være i live. De fleste af de deltagende beboere sad godt pakket ind i deres kørestole eller havestole og så på og drak varm kakao. De fleste beboere deltog i beslutninger om træernes placering, og et par stykker deltog aktivt i plantningen. Én havde en særlig forkærlighed for cox orangeæbler og ville gerne have netop det træ plantet, så hun kunne se det fra sit vindue. En mandlig demenslidende beboer viste sig at have stor erfaring med havearbejde og kunne ved at stå med et æbletræ i hånden vurdere, hvor dybt det skulle plantes. Det viste sig at være en betydningsfuld kompetence, idet ingen blandt det deltagende personale, der fortrinsvis bestod af unge kvinder, havde erfaring med plantning af

træer. Flere af de deltagende beboere kunne desuden (fra deres kørestole) vejlede i plantetæthed mv.

I handlingerne bliver den aldrende krop igen et centralt tema. Den fremtræder som en faktor, der begrænser udfoldelse, men også som den fysiske bærer af sanseoplevelserne og dermed de muligheder, der stadig er for naturrelationer i alderdommen. Kroppen er også bærer af den *gestiske viden*, der kommer til udtryk, når et menneske med demens er i stand til at sætte et æbletræ i jorden i den rigtige dybde. *Gestisk viden* er et begreb hentet hos zur Lippe, der indeholder de samme elementer men rækker videre end Polanyis begreb om *tavs viden*. Hvor tavs viden refererer til en viden, et menneske kan besidde uden nødvendigvis at kunne udtrykke den (Wackerhausen 1999), rummer zur Lippes begreb *viden og kunnen i ét* (Nielsen 2010a). Analogt til Ricard Sennetts begreb om *håndværksmæssighed* (Sennett 2009), der betegner evnen til at gøre et arbejde godt, rummer begrebet om gestisk viden en erfaringsbaseret, kropsliggjort kunnen, der også indebærer en følelsesmæssig dimension i og med bestræbelsen på at udføre arbejdet godt. For den plejehjemsbeboer, der uden at kunne forklare det var i stand til at vejlede personalet i plantning af æbletræer (måske havde han også glemt, at han godt vidste, hvordan man plantede et æbletræ), førte det fælles arbejde i haven til en kropsligt båret fremkaldelse ikke bare af den konkrete viden om plantning af træer, men af en erfaring med netop denne mands væren i naturen, der for personalet var en ukendt men betydningsfuld indsigt i deres bestræbelser på at forstå, hvad der er vigtigt for de mennesker, de skal hjælpe.

I arbejdsfællesskabet blev de traditionelle myndighedspositioner overskredet i og med at personalet havde brug for beboernes erfaringer, hvis træerne skulle leve og gro. I arrangørernes evaluering af dagen gav personalet udtryk for at have gjort nye erfaringer med, hvilket liv beboerne ønsker og i vid udstrækning også magter at leve. Ved samværet i et arbejdsfællesskab, hvor både beboere og personale bidrager og engagerer sig lystfuldt i arbejdet, oplever deltagerne hinanden som mennesker med engagement i et fælles projekt, hvilket er en overskridelse af den traditionelle rollefordeling, der eksisterer mellem beboere og personale på et plejehjem. I eksperimentet gestalttes haven som et fælles tredje for beboere og personale. I kraft af den fælles horisont, der er skabt i utopibillederne, sker der en overskridelse i forhold til de traditionelle plejehjemsaktiviteter, der tilrettelægges af personalet for beboerne som et aktivitetstilbud. Såvel beboere som personale har et engagement i at få plantet æblelunden. Hermed etableres der i eksperimentet

også en ansats til en bevægelse væk fra aktivitetsparadigmet og den objektgørende kultur, det har medført.

Eksperimentet havde imidlertid også et instrumentaliserende element i kraft af en relativt beskednen opbakning fra den del af personalet, der ikke var en del af projektet. Dermed kunne plantedagen betragtes som en del af et ”haveprojekt”, som ikke havde en videre horisont end forskønnelse af haven, og som ikke involverede andre end projektdeltagerne. For det personale, der stod for arrangementet, førte oplevelsen af manglende opbakning fra kollegaer til en ambivalent følelse af på den ene side at være i gang med noget vigtigt og på den anden side at have en vis forståelse for, at kollegaernes prioriteringer gik i andre retninger. Det gav en oplevelse af faglig splittethed, der i den videre proces også gav næring til nye erkendelser, hvilket vil blive uddybet i kapitel 6.

Opsamling

I kraft af naturrelationers subjektive karakter fremkaldes i processen med beboerne en mangfoldighed af bud på drømme om liv og væren i naturen. Ikke desto mindre viser der sig et fællesskab om en utopisk forestilling om et ikke-institutionaliseret hverdagsagtigt liv, hvor der er rum for at yde og nyde uden andet formål, end at man gerne vil. At det hverdagslige kommer til at udgøre en fællesnævner for beboernes aktuelle ønsker til liv med naturen kan have at gøre med det brud i livssammenhænge, de er fælles om at have oplevet i forbindelse med den institutionalisering af hverdagslivet, der sker, når man flytter på plejehjem. Et udeliv, der måske ligner det, de kender fra tidligere, kan bidrage til at mindske oplevelsen af et brudt livsforløb. Forestillingen rummer også en udfordring til plejehjemmets isolation i forhold til omverdenen, hvor modbilledet bliver et plejehjem, der indgår som en åben og tilgængelig del af et lokalområde, med de muligheder det giver for samvær om et fælles tredje på tværs af generationer. Naturen udgør en særlig mulighed for et fælles tredje. Plantedagen viste, hvordan arbejdsfællesskabet i naturen muliggjorde en kropsligt båret fremkaldelse af naturrelationer i kraft af den sanselighed, der er forbundet med væren i naturen. En fremkaldelse der, som det fremgik af det forberedende arbejde, lige så vel kan forekomme gennem fælles nydelse som fælles ydelse i naturen.

AKTIONSFORSKNINGENS BIDRAG TIL PROJEKTET - OG PROJEKTETS BIDRAG TIL AKTIONSFORSKNINGEN

Som tidligere beskrevet følger den kritiske utopiske aktionsforskning et bestemt forløb med fremtidsværksteder, opfølgning med offentligheds- og ekspertinddragelse og afprøvninger af konkrete elementer af den udformede utopi. De enkelte elementer er teoretisk begrundede og har en relativt fast form, men samtidig må processen tilpasses den lokale kontekst og være fleksibel i forhold til den udvikling, der sker undervejs og de mennesker, der deltager. Der er eksempler inden for den kritiske aktionsforskningstradition på, hvordan projekter med ansatte i fiskeindustrien (Nielsen, Nielsen & Olsén 1999), indsatte i fængsler (Bladt 2009) og grupper af mennesker, der er marginaliserede på arbejdsmarkedet (Husted & Tofteng 2007) udvikler sig og skaber resultater, der bygger på de involveredes erfaringer og deltagelse. Fremgangsmåden i hver enkelt af metodens elementer inviterer til inklusion og rummelighed men kan også være ekskluderende for mennesker, der har vanskeligt ved at indgå i socialt eller kognitivt krævende processer (Husted & Tofteng 2007), hvilket kan være tilfældet for beboere på plejehjem. Da der ikke på forhånd var kendte erfaringer med den form for værkstedsarbejde blandt plejehjemsbeboere, måtte metoden udvikles undervejs for at kunne rumme de mennesker, der havde interesse i at deltage. Stien måtte så at sige trædes, mens vi gik.

Den kritiske utopiske aktionsforskning bygger på en tese om, at videnskabelse og samfundsmæssig forandring sker i et dialektisk samspil mellem lokale, erfaringsbaserede forløb og et samfundskritisk analysearbejde, hvorved der i eksperimenterende frirum vil ske en (om end kun periodevis) overskridelse af de eksisterende rammer og dermed en afinstrumentalisering af feltet. I det følgende vil jeg foretage en analytisk bearbejdning af, hvordan de enkelte metodegreb fungerede i den konkrete kontekst, hvor det var nødvendigt at gå nye veje, og hvorvidt såvel kendte som nye greb formåede at udfordre de kendte strukturer og opstille alternative muligheder for at udfolde naturrelationer på plejehjem.

Det fælles forarbejde

I litteraturen om fremtidsværksteder er beskrivelse af *forberedelsesfasen* begrænset til overvejelser om, hvordan der skal inviteres, hvordan temaet formuleres samt anbefalinger til praktiske forberedelser (f.eks. Paaby, Nielsen & Nielsen 1988 og

Jungk & Müllert 1989). Inden for aktionsforskningen er der imidlertid tidligere gjort erfaringer med betydningen af et grundigt forarbejde i projekter, der har baseret sig på deltagelse af mennesker, der befinder sig på kanten af de gængse demokratiformers muligheder (f.eks. Husted & Tofteng 2007). Forberedelsesfasens hensigt bliver her at åbne for utraditionelle rekrutteringsformer, der retter sig imod den konkrete målgruppe og at etablere dialog mellem forsker og (potentielle) deltagere samt deltagerne imellem for at give begge parter størst mulig indsigt i projektets muligheder. Ved at holde metoden åben for idéer fra deltagerne, tilføres temaet ny dynamik og nødvendighed, og samtidig præsenteres en demokratisk arbejdsform.

I et projekt som dette, hvor der forudsættes deltagelse af mennesker med kognitive og fysiske funktionstab, må rekrutteringsformen overvejes nøje, når hensigten er at give en mulighed til alle, der kan have interesse for at deltage i projektet. Forskeren må forud for værkstedsarbejdet etablere en relativt tæt kontakt med alle de deltagende beboere for at gøre det muligt at *fremkalde og forstå* den enkeltes bidrag til projektet. I den indledende fortælling om projektet er forberedelsesfasen og overvejelserne bag den nøje beskrevet. I det følgende vil jeg se nærmere på, hvilken betydning forberedelsesarbejdet fik for projektets forløb og resultater.

Blandt de beboere, der blev deltagere i projektet, var både mennesker med demenslidelser og mennesker med omfattende fysiske handicap. Deltagelsen blev muliggjort af et rekrutteringsarbejde, der omfattede skriftlige invitationer til hver enkelt, information til personale og pårørende, der gav mulighed for drøftelser af projektet med en nærtstående, samt informationsmøder med forskeren i mindre fora. Informationsmødernes begrænsede deltagerantal gav desuden mulighed for at vise hver enkelt deltager opmærksomhed og få indtryk af den enkeltes interesse for temaet. Det betød, at de, der ikke formåede at reagere på en generel forespørgsel om deltagelse, kunne be- eller afkræfte deres interesse for deltagelse ved en direkte henvendelse. Den indeholdt ikke nødvendigvis en forklaring om projektet men et spørgsmål som: ”Var dette noget, du kunne tænke dig at være med til at snakke videre om?”

På informationsmøderne, indledtes også en dialog mellem forsker og deltagere om naturrelationer og livshistoriske erfaringer med naturoplevelser. Temaer som f.eks. *skolehaver*, og snakken om at *yde og nyde* i naturen, blev første gang taget op her og fik i kraft af, at de gik igen på flere af møderne en tyngde, der gav mig anledning til at bære temaet frem, da vi nåede til utopifasen. Dialogen fortsatte

på de udflugter til naturoplevelser, der blev arrangeret på forslag fra to beboere. Turene blev en anden type arena for *fremkaldelse og forståelse* af naturrelationer end informationsmøderne, idet de gav mulighed for en utvungen snak og spontane reaktioner på omgivelserne. En deltager, der har demens, viste interesse for et soppebassin i en park. Vi gik sammen hen til det, og han, der ellers sjældent udtalte sig spontant om noget i projektet, udbrød, at han holdt af at soppe i koldt vand på en varm sommerdag. En præference, det formentlig ikke havde været muligt at få frem, hvis ikke vi sammen havde passeret soppebassinet. Ved at jeg vendte tilbage til udtalelsen i utopifasen og konkret spurgte pågældende, om det fortsat var noget, han kunne tænke sig, kom soppebassinet med i utopien. Episoden er et eksempel på, hvordan det at aflæse og fastholde den type reaktioner på de fælles oplevelser bidrog til at muliggøre deltagelse i utopiarbejdet for de, der på grund af demens havde vanskeligt ved selv at genkalde sig deres ønsker. Ved at inddrage personale som hjælpere på turene fik jeg endvidere indsigt i, hvordan den slags udflugter også kan foregå. Det deltagende personale skubbede kørestole, serverede kaffe og talte primært med hinanden. Indimellem bøjede de sig over en beboer med en kommentar om noget, vi passerede forbi, hvorefter den indbyrdes snak personalet imellem fortsatte. Den udveksling af naturrelationer, udflugterne muliggjorde, blev ikke udnyttet af personalet, og turen kom i dét perspektiv til at fremstå som et eksempel på naturoplevelser i en objektgørende plejehjemskultur, hvor traditionen er, at personalet gør noget *for* beboerne og ikke *sammen med*.

I forhold til de to øvrige deltagergrupper, de pårørende og personalet, havde forberedelsen især til hensigt at skabe dialog mellem to grupper, hvis samarbejde i dagligdagen oftest har udgangspunkt i konkrete problemstillinger vedrørende de enkelte beboere i den praktiske plejehjemshverdag. Tanken var, at den fælles forberedelse skulle opbløde de roller, grupperne traditionelt betragter sig selv og hinanden i og dermed frisætte fantasien for egne og andres deltagelse i et utopisk plejehjemsliv. Det kunne også bidrage til at åbne forestillingen om projektet til at række videre end et haveprojekt. Det første fælles arrangement mellem de to grupper var et møde, hvor udflugter til naturoplevelser skulle planlægges. Forud for de konkrete forslag til udflugtsmål gennemførte vi et miniværksted, hvor deltagerne under overskriften: *Hvad forbinder I med udendørsliv og naturoplevelser?* i stikordsform skulle udveksle erfaringer med og relationer til natur og udeliv. Blandt stikordene var udsagn som:

- *Dyrehaven som en eventyrskov (Peter Liep)*

- *Udeliv som arbejdsliv på landet*
- *Byens parker*
- *Majsmarker, man kan gemme sig i*
- *Strand*
- *Kirkegårde.*

Med udsagnene bringer deltagerne deres egne livshistoriske erfaringer med naturen ind i projektet og breder dermed deres engagement i deltagelsen ud over plejehjemmets rammer og deres traditionelle roller i plejehjemslivet. Et udsagn som *"Udeliv som arbejdsliv på landet"*, retter sig ikke imod forestillinger om indretning af en plejehjemshave men refererer til drømme om væren i naturen. På de udflugter, der blev planlagt som et resultat af dagen, svingede deltagernes orientering mellem konkrete haveindretningsidéer, f.eks. hvordan en belægning skal være, for at man kan færdes med rollator, egne naturrelationer og mere overordnede tanker om plejehjemsliv. Som eksempel på det sidste kan nævnes en diskussion om de grupper af unge, der færdes i plejehjemmets have og som indimellem giver anledning til utryghed hos beboere og personale. Diskussionen mandede ud i en konsensus om, at man ikke kan eller skal hegne et plejehjem inde, men at det kan bidrage med liv til haven, hvis de unge inviteres ind og evt. får mulighed for at bruge dele af haven til, hvad de ønsker. Eksemplet er et billede på, hvordan nogle idéer i fremtidsværkstedernes utopifaser allerede blev til i forberedelsesfasen i et fællesskab mellem pårørende og personale. Med fælles naturoplevelser og dialog om naturrelationer, der bevægede sig i tid og rum og omfattede personlige erfaringer og drømme såvel som konkrete problemstillinger på plejehjemmet, antydedes det første spor af fælles forestillinger om andre muligheder for plejehjemsliv, der for alvor blev tydelig i utopierne.

Naturrelationer kaldes til live

I tiden mellem udflugterne og værkstedsarbejdet gav min hyppige tilstedeværelse på plejehjemmet mulighed for yderligere forberedelse med personalet i form af såvel spontane som planlagte gå-ture med personalet i plejehjemmets have, hvor vi talte om naturrelationer og om projektet. På turene talte vi både om deres oplevelser af beboernes muligheder for udeliv og naturoplevelser, om personalets kendskab til beboernes naturrelationer, om egne naturrelationer og meget andet, og vi kom rundt på hele plejehjemmets grund, der er næsten 10.000 m². Turenes

betydning for utopiarbejdet kan beskrives med en reference til zur Lippes tolkning af kunstnerparret Christo og Jeanne Claudes værker i essayet ”Indhulle – kalde til live” (zur Lippe 2006). Christo og Jeanne Claude har over en årrække skabt installationsværker gennem indpakninger og efterfølgende afdækninger af store bygningsværker og landskaber forskellige steder i verden. Med værkerne håber kunstnerne, ”at kedsomheden og herskesygens jeg-ved-hvordan-alling-ser-ud opløser sig.” (Ibid. s.223). I zur Lippes tolkning bidrager værkerne til at vække beskuernes sanser til live og genopdage det, der har været skjult under indhylningen, og han forklarer den forandring, de bibringer beskueren som en forskel på at betragte noget med *forstandsbevidstheden* eller med *sansebevidstheden*. Med forstandsbevidstheden konstaterer vi det *sete* og forestiller os dermed at have afdækket det. Med sansebevidstheden involveres alle sanser, det betragtede åbner sig for os, og vi bringer os i relation til det.³ På gåturene i haven sammen med personalet gav flere udtryk for, at de så det udeareal, der hører til plejehjemmet, på en helt ny måde. Nogle havde aldrig bemærket, at en del af plejehjemmet faktisk er omkranset af små lunde, der kunne være mål for små skovture med beboerne og andre så haven på en ny måde ved at fortælle om deres egne haveinteresser, samtidig med at vi gik i plejehjemmets have. Disse og andre lignende eksempler viste, at haven åbnede sig for personalets sansebevidsthed på en ny måde og dermed frigjorde sig fra hverdagens tingsliggjorte tilstand. For dem, der deltog i det efterfølgende værkstedsforløb kan disse oplevelser have bidraget til at frisætte fantasien og forestillinger om muligheden af et andet arbejds- og plejehjems liv.

Zur Lippes essay om ”at indhulle og kalde til live” kan fungere som en metafor, ikke bare for gåturene i haven med personalet men for det samlede forarbejde til projektet. Beboernes naturrelationer, der for manges vedkommende har været ”indhyllet” i den enkeltes egen glemsel og omgivelsernes manglende opmærksomhed og utilstrækkelige muligheder, er kaldt frem gennem etablering af arenaer præget af nærvær og opmærksomhed samt tid og ro. En anden type ”indhylning” har præget personalets og de pårørendes forestillinger om, hvordan naturoplevelser på plejehjem kan udspille sig. I forberedelsesfasen er der skabt en opfordringsstruktur, hvor dialog om erfaringer og livssammenhænge bliver bærende og løsriver projektet fra den institutionaliserede dagligdag. Dermed har forestillingen om projektets

3 Analogt med den kritisk teoretiske skelnen mellem naturbeherskelse og naturrelationer, jeg tidligere har refereret til. Zur Lippe arbejder som nævnt videre i traditionen fra Horkheimer og Adorno.

mulighedshorisont bevæget sig fra en aktivitetsbaseret tilgang med udflugter og personaleinitierede aktiviteter til en endnu helt åben og ufærdig fælles idé om andre måder at tænke naturoplevelser ind i en plejehjemskontekst på.

Med disse erfaringer fremstår forberedelsesfasen som et væsentligt element i den kritiske utopiske aktionsforskningsmetode. Fasen kan ikke gøres til genstand for en detaljeret metodebeskrivelse, som det er tilfældet med fremtidsværkstedet men må have en åben og dynamisk form, der understøtter deltagelsen i den konkrete kontekst og er åben i forhold til deltagernes ønsker og idéer.

Utopibilleder, der støtter sammenhæng og hukommelse

At invitere en billedkunstner til at medvirke i værkstedsarbejdet var endnu et metodisk eksperiment, der især var rettet imod at understøtte beboernes deltagelse i fremtidsværkstedet. Inspirationen var hentet hos den australske kulturforsker og billedkunstner Catherine Yvonne Dinkelman (2008), der i et forskningsprojekt har vist, hvordan brug af narrativer og visuel kunst blandt plejehjemsbeboere kan opmuntre beboerne til at deltage i kulturelle udtryksformer og samtidig bidrage til at skabe en oplevelse af fællesskab i og tilhørsforhold til plejehjemmet. Som udgangspunkt tilbød Dinkelman beboerne at få tegnet deres portræt mens de fortalte hende deres historie. Herefter blev deltagerne tilbudt at medvirke i udarbejdelsen af et fælles kunstværk over deres livshistorier. Det kunstneriske resultat blev et værk bestående af en række vægtapeter, der hver især rummede flere beboeres historier udtrykt gennem portrætterne, små (af beboerne) håndskrevne fragmenter af livshistorier, fotografier og små illustrationer udarbejdet af kunstner og beboere. Dinkelman begrunder sin tilgang med behovet for et alternativ til de aktivitetsprogrammer, der eksisterer i de fleste af den slags institutioner, oftest designet med det, hun kalder ”et underholdnings- eller kedsomhedsbekæmpende” udgangspunkt, og sjældent drevet eller initieret af beboerne. Metoden virkede fremmede for dialog mellem beboerne, og deres evaluering af deltagelsen viste, at deltagelsen havde givet en oplevelse af uafhængighed, der ikke fandtes i plejehjemmets sædvanlige aktiviteter. I Dinkelmans præsentation af projektet⁴ var fotografier af engagerede plejehjemsbeboere, der blev tegnet, selv tegnede,

⁴ Catherine Dinkelman præsenterede sit projekt på Congress of Cultural Gerontology i Lleida 2008.

fortalte og skrev. På det tidspunkt, hvor jeg overværede præsentationen, gik jeg samtidig med overvejelser over, hvordan det metodisk ville være muligt at engagere plejehjemsbeboere i et fremtidsværksted med de kognitive og sansemæssige vanskeligheder, de kan have og blev inspireret af Dinkelmans præsentation til at invitere en billedkunstner ind i projektet.

Billedkunstnerens opgave blev at visualisere utopierne ved at illustrere stikordene efterhånden, som de kom frem. Hendes deltagelse havde størst betydning i beboernes værksted. De fleste deltagere havde store hukommelsesproblemer, men idet en idé var billedliggjort på væggen, forblev den i rummet på en anden måde end stikordene, der for nogle mennesker med demens, kan være svære at læse og holde styr på. Som det tidligere er nævnt, gjorde tegningerne det muligt for beboerne at leve sig ind i billedet og bygge videre på hinandens ideer. Flere af deltagerne havde meget dårlig hørelse, og såvel tegninger som vægaviser med stikord gjorde det muligt for dem at følge processen og selv byde ind med idéer. Brugen af tegninger har dog den problematiske side, at et udsagn kan stivne, når det får en fast, billedlig form. Kunstnerens tolkning af udsagnene får en definerende karakter, og billedet af utopien bliver det fælles referencepunkt, der er tolket og formidlet af kunstneren. At utopibillederne alligevel blev deltagerens og ikke kunstnerens, kan forklares med, at hun ikke lagde sit personlige kunstneriske udtryk i utopierne men så at sige gjorde sig til redskab for deltagerens kunstneriske udfoldelse ved så præcist som muligt at tegne det, der blev sagt. Desuden opfordrede hun ved utopifasens start deltagerne til at gribe ind, hvis de oplevede hendes tegninger som en fejltolkning af deres udsagn. Ved afslutningen af beboernes fremtidsværksted blev utopibillederne beundret og kommenteret med udsagn som ”*Pyha, hvor har vi haft travlt*” og ”*sikke meget vi har fået lavet*”, hvilket tyder på, at kunstneren er lykkedes med at være tro mod det udtryk, beboerne har ønsket og dermed gjort det til *deres* kunstværk.

Foruden at virke engagerende og fremme beboernes mulighed for deltagelse tilførte tegningen en institutionsoverskridende dimension til utopien. Det sociale liv i naturen, der udstråler af tegningerne, bliver ikke udgjort af beboere, personale og pårørende, men af mennesker i alle aldre. Deres væren i naturen er ikke præget af ”underholdende eller kedsomhedsforebyggende aktiviteter” men af mennesker, der opholder sig i naturen for at *yde og nyde*. Ordne have, spille bold, se på fugle, drikke kaffe. Utopien bryder med det billede, Hazan (1994) tegner af den vestlige verdens segregation af gamle mennesker, der udelukker dem fra at opleve sig selv i

en kulturel og samfundsmæssig kontekst. Utopibilledet giver ingen associationer til institutionsliv, men fremstår som en helhed af levet liv i naturen, som et modbillede til aktivitetsparadigmets fragmentering og målretning af menneskelig handlen.

Fremtidsværkstedet – et kendt metodegreb med frirum og begrænsninger

En udvidet, kontekstorienteret forberedelsesfase og brug af billedkunstner i utopifasen var metodeudviklende eksperimenter, der ansås for at være nødvendig for at kunne anvende aktionsforskning på plejehjem. I øvrigt har forskningsprocessen rent metodisk i store træk fulgt traditionen fra den kritiske utopiske aktionsforskning med fremtidsværksteder og opfølgning i form af ekspert- og offentlighedsinddragelse. I det følgende vil jeg kaste et kritisk blik på de enkelte dele af metoden og vurdere, hvorvidt den form, de har fået i dette projekt, har kunnet bidrage til at skabe frirum til at fremkalde og forstå deltageres naturrelationer og dernæst åbne for den afinstrumentalisering af feltet, der er aktionsforskningens intention.

Fremtidsværkstedet er hjertet i den kritiske utopiske aktionsforskning, hvor der først etableres en kritik af de eksisterende forhold, som dernæst udfordres gennem udformning af en utopisk fremtidshorison. For at værkstedet skal fungere som et rum, hvor kritikken kan få frit løb og danne grobund for en fantasifuld forestilling om et alternativ til de eksisterende realiteter, må der skabes et *socialt frirum* (Nielsen 1996), hvor deltageres fantasi ikke hæmmes af hverdagens rammer og begrænsninger, men hvor idéer kan opstå og styrkes af fællesskabet. Det sociale understøttes af metodens demokratiske struktur og af den respekt for mangfoldigheden, der fremstår ved, at der ikke søges konsensus, men alle udsagn tilskrives lige gyldighed. Det sociale frirum har desuden en fysisk og en æstetisk dimension, hvor det æstetiske er ”...*dedikeret til følelserne, sanserne og forestillingskraften*” (Husted & Tofteng 2007 s.167), og det fysiske er de (fysiske) rammer, værkstedet udfolder sig i, som har betydning for, hvordan den sociale- og den æstetiske dimension kommer til at fungere (Ibid.). For at understøtte etablering af frirum blev fremtidsværkstederne holdt uden for plejehjemmets rammer. Personale og pårørende blev kørt til et hyggeligt hus i et naturskønt område, og de deltog selv i indretning af værkstedsrummet. Muligheden for at tilbyde beboerne de samme forhold var begrænset af tiden og af deres kræfter, men et velegnet lokale på det nærliggende bibliotek gav oplevelsen af at være væk fra institutionen, uden at der var brugt tid

og kræfter på transport. Forberedelsesfasen var et led i bestræbelserne på at skabe en social frihed i værkstedsrummet ved at deltagerne etablerede et fællesskab om projektets tema, der rakte ud over det, de er fælles om i hverdagen. Det er tidligere beskrevet, hvordan opsplitningen af deltagergrupperne i separate værkstedsforløb skulle tjene til at neutralisere eksisterende magtforhold mellem grupperne og dermed også virke understøttende på den frie udfoldelse i værkstedsarbejdet. Et nærmere blik på de enkelte faser i fremtidsværkstederne vil vise, hvor det har været muligt at skabe frirum, og hvor metoden har mødt sine grænser.

I kritikfasen arbejdede alle tre deltagergrupper under overskriften: *Hvad er I utilfredse med ved det udeliv og de naturoplevelser, der er mulighed for på Kirsebærhavens Plejehjem?* Overskriften retter sig mod projektets tema og opfordrer samtidig til at forstå temaet i sammenhæng med hverdagens vilkår for liv og arbejde på plejehjem. Ved læsning af protokollerne fra de tre værksteders kritikfaser, fremstår den kritik af den institutionelle livsform, der udgjorde en klangbund i utopibillederne, ikke tydeligt. Beboernes kritik er fortrinsvis rettet mod indretning og adgangsforhold til den eksisterende have, men rækker med enkelte udsagn om den gamle krops begrænsninger og manglende personaleresurser også ud mod de vilkår og rammebetingelser, der eksisterer for plejehjemsbeboeres muligheder for naturoplevelser. Personalets kritik var ligeledes meget fokuseret på den eksisterende have, men fik med et enkelt stikord: ”*Alt skal være planlagt, der mangler mulighed for spontanitet*”, også løftet blikket ud mod de strukturelle vilkår for deres arbejde. I kritikken af havens indretning fremstod den traditionelle oplevelse af personalets rolle i forhold til beboernes livsudfoldelser tydeligt. F.eks. i stikordene: ”*Mangler udendørs motionsredskaber*” og ”*Der mangler tilbud til beboerne i forhold til udeliv*”, hvor aktiveringstilgangen slår tydeligt igennem, og dens logik ikke antastes.

I de pårørendes kritikfase gik stikordene tættere på, hvordan institutionslivet påvirker deltagerens følelser, og kritikken orienterede sig i flere tilfælde bredere end til havens indretning. Det kritiktema, der fik størst tilslutning i afstemningen, var således ”*Personalemangel – for lidt tid til beboerne*”, men også udsagnet ”*Man bliver ked af det, når man kommer til stedet*”, fik tilslutning som tema. Den mere konkrete kritik af haven rummede også følelsesmæssige aspekter. At udsagn som ”*Manglende vedligeholdelse*” og ”*Rodet og beskidt*” er udtryk for en oplevelse af ligegyldighed og magtesløshed blev tydeligt i de *kritikbilleder*, der afsluttede kritikfasen.

Kritikbilleder er en metode, der anvendes i fremtidsværkstedet til at lade delta-

gerne give kritikken en ekstra dimension ved at lade følelser og sansninger tilføre stikordene et kropsligt udtryk (Husted & Tofteng 2007). Metoden blev fravalgt i beboernes værksted primært af tidsmæssige årsager, men blev brugt hos personalet og de pårørende og viste sig særligt hos de pårørende at fungere ved at give en udvidet forståelse af, hvad stikordene dækkede over. Følelsen af at blive mødt med ligegyldighed gik igen i de pårørendes kritik af beboernes manglende muligheder for naturoplevelser. Med stikord som ”Misforstået pædagogisk opfattelse. Man efterkommer beboernes ønsker for hurtigt” og ”Manglende holdning til at efterkomme ønsker til udeliv”, udtrykkes en oplevelse af, at personalet mangler det engagement og den faglighed, de anser for at være nødvendig for at understøtte beboernes naturrelationer.

De forskellige udfald af kritikfasen kan tyde på, at det i forskellig grad er lykkedes at skabe det nødvendige frirum. Beboerne lykkedes i nogen grad med at sætte naturtemaet i sammenhæng med deres livsbetingelser. At det ikke slog stærkere igennem kan være udtryk for manglende oplevelse af frirum, men det kan også hænge sammen med gruppens kognitive formåen. Jeg har tidligere refereret til Swanes (2002) metafor om at sætte et damplokomotiv i gang, når man ønsker at rette gamle menneskers opmærksomhed i en bestemt retning. Erfaringen fra beboernes engagement i utopifasen rejser spørgsmålet om, hvorvidt billedkunstnerens deltagelse i kritikfasen kunne have hjulpet ”damplokomotivet” op i omdrejninger i kritikfasen. For personalets vedkommende kan der rejses tvivl om, hvorvidt frirummet fungerede. Dels på grund af den relativt begrænsede opmærksomhed på sammenhængen mellem naturoplevelser og plejehjemslivet i øvrigt, men især set i lyset af de hændelser, der udspandt sig ved værkstedets afslutning, hvor deltagerne undsagde deres egen utopi på baggrund af en kritik, der stort set ikke var kommet frem i kritikfasen. En problemstilling, jeg vil uddybe i kapitel 6, i denne sammenhæng vil jeg begrænse mig til en undren over, hvor kritikken blev af, da den blev efterspurgt i kritikfasen. En forklaring kan være den mellemliggende utopifase, der fremkaldte drømme om et andet plejehjemsliv, hvorved der er opstået en ny forståelse af de eksisterende realiteters begrænsninger. En anden mulighed er, at det ikke er lykkedes at etablere et socialt frirum i kritikfasen. Her kan det være nødvendigt at rette blikket indad og se på min egen rolle som den, der opfordrer til fri kritik og samtidig har en fortid som leder for de fleste af deltagerne, foruden at min funktion som projektleder er finansieret af den forvaltning, der sætter rammerne for liv og arbejde på plejehjem. Det er ikke muligt at komme nærmere på en forklaring. Begge forhold kan have haft betydning, men

set i bakspejlet havde det muligvis været en fordel at lade en anden person lede personalets fremtidsværksted. Resultatet af de pårørendes kritikfase tyder på, at de har haft oplevelsen af et frirum. Min rolle som tidligere leder har også haft en anden betydning for dem end for personalet.

At det i utopifasen lykkedes de tre grupper at opstille utopier, der bryder rammerne og dermed udfordrer realitetsmagten, er beskrevet tidligere i dette kapitel. Det er i vid udtrækning lykkedes for deltagerne at løsrive sig fra den institutionelle dagligdag og udforme en utopi, der bygger på erfaringer fra hele det levede liv og ophæver grænserne mellem institution og omverden. Personalets utopistikord vidnede dog om, hvor vanskeligt det er for dem at sprænge rammerne for traditionel måde at tænke pleje- og omsorgsarbejde på. Stikord som: ”aktivitetsplads” og ”kolonihavehus” er eksempler på, at der stadig i den utopiske fase tænkes på naturoplevelser med et aktiverende sigte. At ”kolonihavehus” giver den association skyldes en uddybning af netop den del af utopien, som en gruppe udarbejdede i fremtidsværkstedet. I uddybningen fremstod kolonihavehuset som plads for aktiviteter for beboerne iværksat af personalet, hvilket antyder, at utopien ikke indeholder en paradigmatisk overskridelse af aktiveringstænkningen. Dette ser jeg ikke som et udtryk for, at det ikke lykkedes at skabe en utopisk fremtidshorison, men snarere at utopien ikke var altomfattende. I kapitel 1 har jeg beskrevet, hvordan nogle af de forhold, der fremstod i stivnede former i utopiarbejdet, blev opløst i personalets og beboernes fælles arbejde med at plante en æblelund. Et resultat af eksperimentet var, at deltagerne gjorde nye erfaringer med forskellen på tilrettelagte aktiviteter og fællesskab om handlinger, der er betydningsfuldt for begge parter. Dermed tilførtes en nye dimension til utopien, og eksemplet kan tjene til at understrege, at aktionsforskningens afinstrumentaliserende intention ikke forløses gennem fremtidsværkstedet alene, men at utopien må holdes åben og tilføjes nye elementer gennem forskellige former for opfølgning.

På spørgsmålet om, hvorvidt det lykkedes at skabe et socialt frirum i fremtidsværkstederne, må svares, at det lykkedes delvist. Et vigtigt aspekt i vurderingen af, om det er lykkedes, er ifølge Nielsen (1996), at deltagerne forbinder det konkrete tema med hele livet. Dette er tydeligvis opfyldt i beboernes og de pårørendes værksted og knap så tydeligt i personalets. At fremtidsværkstedet alligevel er oplevet som et frirum af personalet fremgår af deres evaluering af dagene, hvor der bl.a. blev sagt:

”En sjov arbejdsform. Man tror, man ved, hvad man vil, men man rykker sig hele tiden”

”Jeg var fuld af energi, da jeg kom hjem fra det her skønne sted”

”Vi skal fastholde drømmene, også når vi skal til virkeliggørelsen. Man går altid den anden vej”. (underforstået: og starter med, hvad der er muligt)

I forhold til at skabe det sociale rum, var fremtidsværkstedets regler en støtte til at lade alle komme til orde, og idet alt blev skrevet på vægviser og tegnet, blev alle udsagn gjort lige værdige. Opsplitningen af de tre grupper i separate værksteder viste sig også at bidrage til oplevelsen af et socialt frirum. F.eks. var de pårørendes kritik af personalets holdninger og indstilling til arbejdet næppe blevet fremstillet så tydeligt, hvis der havde været personale til stede i rummet.

Billedkunstnerens deltagelse i utopifasen medvirkede til at udfolde fremtidsværkstedet som et æstetisk rum, hvor kunstnerens arbejde gav værkstedsarbejdet en legende karakter, der bogstaveligt talt fik deltagerne helt frem på stolekanten og støttede deres forestillingskraft. Hos de pårørende kom værkstedets æstetiske dimension især til udtryk gennem den følelsesladede fremstilling af kritikbillederne, og i alle tre værksteder udtrykte deltagerne efterfølgende en oplevelse af en overraskende og sjov oplevelse. Vurderingen af, at det kun delvist er lykkedes at etablere sociale frirum i fremtidsværkstederne, bygger især på de begrænsninger der fremstod i personalets værksted – på trods af de positive evalueringskommentarer.

Opfølgingsværksted der samler

Opfølgingsværkstedet var lige som fremtidsværkstedet et af de velbeskrevne metodiske elementer, der var planlagt i processen. Værkstedet var utopiernes første møde med en offentlighed, der i denne sammenhæng udgjordes af øvrige deltagergrupper og inviterede gæster. Opfølgingsværkstedets forløb og resultater fik mest markant betydning for projektets arbejdslivsdimension, hvilket jeg vil vende tilbage til i kapitel 6. Her vil jeg begrænse mig til at gribe fat i et par enkelte aspekter af værkstedet, hvor det bidrog til at fremkalde og forstå beboernes naturrelationer.

Opfølgingsværkstedet blev ledet af en erfaren aktionsforsker, der indledte med et kort oplæg, der med henvisning til utopibillederne og en parallel til egne forskningserfaringer viste, hvordan det brugerskabte perspektiv på forandringsidéer indeholder liv i modsætning til rent professionelt fremstillede visioner, der fortrinsvis præges af funktionalitet og æstetik. Omdrejningspunktet for opfølgingsværkstedet var beboernes utopibillede, der blev præsenteret ved, at beboerne på opfordring hver især gav en begrundelse for de dele af utopien, de særligt følte sig forbundet med. Den fremgangsmåde, der muliggjorde beboernes præsentation, er nærmere uddybet i afhandlingens indledende fortælling. Beboernes præsentation understøttede pointen fra det indledende oplæg ved netop at henvise til forestillinger om levet liv. F.eks. sagde en beboer, at hun holdt af at lytte til fuglenes sang frem for at sige, at der skulle være fugle i haven. Det var livsudfoldelse og ikke design af en have, der var i centrum. Personalet og de pårørende præsenterede deres utopier som supplement til beboernes. Efter præsentationen bød gæsterne ind med kærlig kritik og nye ideer til utopierne. De deloffentligheder, utopierne mødte i opfølgingsværkstedet, fremstod som det, jeg tidligere med et begreb fra Negt og Kluge (1974) har beskrevet som en *proletarisk offentlighed*. Beboerne og de pårørende indgår sammen med personalet i et praktisk fællesskab om plejehjemmets liv og hverdag. Deres blik på utopien repræsenterer derfor et indefra blik: Udtrykker dette billede et liv, vi kunne tænke os at indgå i? Da alle grupper har udformet deres eget fremtidsudkast med det samme tema, kommer gruppernes vurderinger af de andres utopier til udtryk gennem en sammenligning mellem de tre billeder. Deloffentlighederne møder de andres utopier og erfarer de andres perspektiver på det samme tema, og gennem præsentationer og argumentationer sker en sammensmeltning mellem de utopiske horisonter. Derved løftes utopierne op over en snævert defineret gruppes fremtidsdrømme og tilføres en samfundsmæssig dimension (Nielsen, K.Aa. 2001). Med utopibilledernes fremtrædende sammenhæng mellem naturrelationer og dagligt liv kommer de til at fremstå som en grundlæggende ny forståelse af plejehjemsliv, der er i stand til at udfordre aktivitetsparadigmet med dets målorienterede og fragmenterede tilgang til ældrepleje.

Opsamling

Aktionsforskningens metode udgjorde således en mulighed for at fremkalde og forstå plejehjemsbeboeres naturrelationer, men det var nødvendigt at tilføje nye elementer til metoden for at muliggøre specielt beboernes deltagelse. For aktions-

forskere vil det ikke forekomme nyt, at et forskningsprojekt kræver en grundig forberedelse, hvis man som forsker skal gå kvalificeret ind i et samarbejde med et felt. Det nye bidrag fra denne proces er den eksplicitering af forberedelsesfasens enkelte elementer, overvejelserne bag dem og analysen af deres betydning for forskningsresultaterne, der får fasen til at fremstå som et selvstændigt metodisk greb, der var en nødvendig forudsætning for den videre proces. I denne sammenhæng udgør metaforen om at ”indhylle og kalde til live” fra zur Lippes essay om Christo og Jean Claudes kunstværker et billede på forberedelsesfasens betydning. Gennem samvær i naturen i såvel plejehjemmets egen have som på udflugt, hvor også andre livssammenhænge end den institutionelle hverdag var samtaleemne, blev naturrelationer kaldt frem, og der blev skabt et gensidigt kendskab og et engagement i temaet, som resten af forskningsprocessen kunne bygge på.

Billedkunstneren var den anden metodiske nyskabelse, der tilførte en visuel dimension til arbejdet i utopifasen. Kunstnerens arbejde begrænsede det handicap, det er at have dårlig hukommelse og læsevanskeligheder og muliggjorde derved deltagelse for mennesker med demens. Arbejdet med tegningerne fremmede desuden deltagelsen ved at føre liv og engagement til rummet. Endelig fik den billedliggjorte utopi et institutionsoverskridende udtryk, idet den viste menneskeligt liv, der udfoldede sig i naturen og ikke en plejehjemshave befolket med beboere, personale og pårørende. Den risiko, tegningerne udgjorde for at udstille en stivnet utopi, blev opvejet af, at alternativet havde været, at beboere med demens ikke havde kunnet følge med og indgå i processen.

Metodens bidrag til processen var den demokratiske arbejdsform, det kritiske og det utopiske. I fremtidsværkstederne sørgede de demokratiske spilleregler for, at alle kom til orde og fik deres bidrag ”på tavlen”. At skabe et utopisk fremtidsscenario på baggrund af en kritik af det eksisterende fordrer et frirum, som det lykkedes at skabe i forskellig udstrækning i de enkelte værksteder. I beboernes fremtidsværksted bar resultatet præg af, at der havde været et frirum at arbejde i. Kritikfasen blev dog ikke helt udfoldet, hvilket kan skyldes, at nogle deltagere havde begrænset kognitiv kapacitet, og at arbejdsformen var uvant. De skulle lige i gang og føle sig fortrolige med arbejdsformen. Tilvænnning til metoden og kunstnerens deltagelse gjorde, at utopifasen fungerede bedre. Også resultaterne fra de øvrige grupper gav indtryk af fri og utvungen udfoldelse dog med undtagelse af personalets kritikfase, der stort set var uden den kritik af arbejdsvilkår og mulighed for faglig udfoldelse, der i så høj grad kom til at præge resten af forløbet.

Opfølgingsværkstedet fungerede som arena for en horisontsammensmeltning af de tre utopier og dermed en fælles fremstilling af et ønsket plejehjemsliv, hvor naturen indgår som en del af hverdagen og ikke bliver genstand for en objektgørende bestræbelse på at optimere beboernes sundhed og aktivitetsniveau. At en række eksperter deltog og viste interesse for sagen bidrog desuden til at understrege arbejdets seriøsitet og give det anerkendelse i en større offentlighed.

Faglighed i bevægelse

Den teoretisk informerede fremstilling af personalets vilkår og orienteringer i omsorgsarbejdet, jeg har givet i kapitel 3, tegner et billede af et arbejdsfelt, der er præget af ambivalenser og paradokser. Det paradoksale består i omsorgsrationalens strid med det økonomiske rationale, hvor personalets helt grundlæggende impuls om at udøve deres faglighed og gøre et godt stykke arbejde kommer i konflikt med den tiltagende taylorisering af feltet, der modarbejder muligheden for en helheds- og personorienteret tilgang til pleje- og omsorgsarbejdet. Heraf opstår en ambivalens hos personalet i form af en usikkerhed på, om man skal følge sin omsorgsorientering og ”gøre det der trænges her og nu” eller følge et professionaliseringsideal, der går i retning af at skabe distance og være opgaveorienteret. I lyset af denne teoretiske forståelse af arbejdslivet i ældreplejen, vil jeg nu undersøge de problemstillinger, der viste sig hos personalet i dette projekt i relation til deres opfattelse af projektets mulighedshorizont. Ved at foretage en kronologisk bevægelse gennem projektet vil jeg vise, hvordan personalets forståelse af deres faglighed og sammenhængen til arbejdsvilkårene bølgede frem og tilbage under påvirkning af de erfaringer, de gjorde sig undervejs. Mit fokus vil især være på, hvor der åbnes (eller lukkes) for forandringer i retning mod deres muligheder for selv at indgå i det utopiske fremtidsscenario, de har udformet. Dernæst vil jeg vende blikket mod aktionsforskningsprocessens kraft som forandringsfaktor i deltagernes konkrete arbejdsliv og som videnskabelig metode på feltet. Centrale analysebegreber vil være *orienteringer i og vilkår for arbejdet* samt *naturens potentiale i arbejdslivet*, og jeg vil søge efter, hvorvidt personalets utopiske drømme og de konkrete bestræbelser på at udfordre realitetsmagten trækker i retning af en *instrumentalisering* hhv. *afinstrumentalisering* af processen.

UTOPIEN DER STIVNEDE

I forrige kapitel viste jeg, hvordan den utopi, personalet udformede, aldrig rigtig løsrev sig fra den traditionelle institutionelle ramme og faglighed. I forhold til

havens indretning sprudlede utopien af fantasier om malkekøer, ”put ’n take” fiskedam, traktørsteder osv. Nogle af idéerne var genkendelige fra de naturrelationer, der var kaldt frem i det forberedende arbejde, og andre opstod af den fantasi, deltagerne udfoldede i utopifasen. Fantasien rummer imidlertid en tvetydighed, for det liv, der skulle udfolde sig i haven, var låst i institutionelle former og en faglighed præget af aktivitetsparadigmets aktiverende og kontrollerende tilgang. Kolonihavehuset er allerede nævnt som eksempel på en utraditionel idé, der ender i en traditionel faglighedsforståelse, idet den udfoldes som et aktivitetstilbud, der lægges tilrette for beboerne af personalet. ”Aktiviteter for beboerne i haven” og ”Udendørs reminiscens”¹ er andre eksempler på utopistikord, der viser, at personalet også i en utopisk fremtid forestiller sig en målorienteret tilgang til samværet med beboerne, hvor det at understøtte naturrelationer skal have et aktiverende formål. At heller ikke de institutionelle former blev overskredet fremgår af udsagn, der kan tolkes som en inden-for-rammerne løsning på, at der er behov for støtte til beboerne, hvis de skal have glæde af havens nye muligheder. Eksempler på det er: ”Fast havevagt i personaleplanen på tværs af huset, som skaber liv i haven”, ”Frivillige” og ”Involvere de pårørende i livet i haven”. Der, hvor personalet tænker sig selv ind i utopien, er, hvor de tilføjer elementer, der kan lette deres arbejde, som f.eks. ”God opbevaringsplads til parasoller, hatte og hynder”, ”Udendørs elevator” eller ”Det skal være let at bruge haven”. Helt legitime og forståelige ønsker, der kan fremme personalets mulighed for at understøtte beboernes naturrelationer, men som samtidig skaber en distance mellem dem selv og brugen af haven idet de først og fremmest ser sig selv som facilitatorer frem for deltagere. Idet personalet undlader at placere sig selv som deltagere i det utopiske udeliv, og ved at fastholde de institutionelle rammer og den målorienterede faglighed, lukkes der for nye måder at tænke plejhjemsliv på, og plejhjemmets beboere kommer til at fremstå som objekter i personalets utopiske forestilling om plejhjemsliv. Da personalets deltagelse i det utopiske liv blev efterspurgt i den efterfølgende ”Djævelens advokat”², kom følgende svar: ”Jeg kan simpelthen slet ikke se mig selv i det der...” og på et uddybende spørgsmål om, hvorvidt undsigelsen handlede om manglende lyst til eller mulighed for at se utopien realiseret, var svaret:

1 Reminiscens er en metode til genkaldelse af erindringer gennem sanseoplevelser, der især anvendes til mennesker med demens

2 Et metodegreb, der følger efter utopifasen som en mulighed for deltagere og værkstedsledere til at give en kærlig kritik af utopien med det formål at styrke den.

”Der er ikke noget, jeg hellere vil. Det er præcis sådan jeg gerne vil støtte beboernes liv. Det er det, jeg har uddannet mig til, men med de rammer og strukturer, vi arbejder under, er det bare ikke muligt”.

I denne umiddelbare vurdering af utopien i relation til den eksisterende virkelighed ses de første spæde skridt til en åbning for nye perspektiver på personalets deltagelse i projektet: For det første antydes et ønske om at være deltager i beboernes liv frem for tilrettelægger af det, hvilket er et alternativ til den faglighed, der udspringer af utopistikordene. For det andet rejses en kritik af vilkårene for fagudøvelse, der rækker ud over den selvreferentielle kritik, der kom til udtryk i kritikfasen i stikord som: *”Manglende opmærksomhed hos personalet på beboernes ønsker til naturoplevelser”*. Der er dog ikke entydig tilslutning til det forbehold for utopiens virkeliggørelse, der her er rejst. Nogle deltagere fastholder, at det må være muligt at planlægge sig til mere udeliv inden for de eksisterende rammer, men der er enighed om, at problemstillingen må rejses på opfølgingsværkstedet med en opfordring til specielt de eksterne deltagere om at forholde sig til den.

OFFENTLIGHEDER DER LØFTER DE UTOPISKE DRØMME, OG SIDEN INSTRUMENTALISERER

Opfølgingsværkstedet, hvor de tre utopibilleder skulle præsenteres for de øvrige deltagergrupper og for en række inviterede gæster, fandt sted to uger efter personalets fremtidsværksted. Status på personalets deltagelse i projektet var efter fremtidsværkstedet, at de havde udformet en utopi, som repræsenterede en drøm om et liv med en mangfoldighed af muligheder for naturoplevelser for plejehjemmets beboere, men hvor deres egen rolle og arbejdsliv fremstod uklart, hvilket de havde erklæret sig parate til at problematisere i den offentlighed, opfølgingsværkstedet udgjorde. Opfølgingsværkstedet indeholdt flere muligheder for, at personalet kunne støttes i at få afklaret deres ambivalente forhold til projektet. Én mulighed var et møde med en offentlighed, hvoraf en del, de pårørende og beboerne, sammen med personalet selv indgik i projektet blot ud fra andre positioner, og en del var eksperter, der så på projektet ud fra hver deres faglighed og position i relation til plejehjemmet. At personalets utopi, der repræsenterede en forestilling om et udeliv for beboerne, altså en forestilling om, hvordan *de* skal leve, mødtes med de pårørendes og beboernes utopibilleder, der forestillede et *vi*, hvori personalet også indgik, viste sig at få betydning for personalets refleksioner

over utopiens rækkevidde og deres egen faglighed, hvilket jeg vil vende tilbage til senere i dette kapitel.

De øvrige deloffentligheder, projektet mødtes af i opfølgingsværkstedet, var de inviterede gæster, der på forskellig måde havde en ekspertrolle i forhold til projektets tema. Jeg har andetsteds redegjort for de teoretiske overvejelser bag ekspertinddragelse i projektet, og jeg vil nu se på, hvilken betydning det havde i forhold til personalets videre deltagelse. Eksperternes kommentarer til utopierne blev givet som stikord og skrevet på vægviser organiseret efter de tre hovedtemaer. Til temaet ”Indretning af haven”, havde eksperterne kommentarer, der afspejlede såvel faglighed som egne forestillinger om et godt udeliv. Hvor plejefagligheden kommer til udtryk i udsagn som ”Tilgængelighed er det allervigtigste” og ”Er der tænkt nok på, at der også skal være ro?” ses naturfagligheden i ”Der skal være noget rod. F.eks. vandhul og lignende”. At eksperterne også trækker på deres personlige udelivsdrømme bliver synlige i udsagn som: ”I øjeblikket trængs til oprydning”.

For personalet var det især interessant, hvordan eksperterne forholdt sig til temaet ”Plejehjemmets hverdag”. Her gik kommentarerne i retning af at støtte personalet i at se nye muligheder inden for de eksisterende rammer. Et eksempel er: ”Det skal blive en vane at man går ud. Planlægning af plejehjemmets rytmer”. Andre eksempler handler om at benytte besøgsvenner og at forbedre tilgængeligheden, så det bliver lettere for personalet at hjælpe beboerne ud i haven. Forslag, der understøtter personalets indadrettede kritik af det eksisterende udeliv, og samtidig uddyber bekymringen om, at utopien ikke rækker ind i deres arbejdsliv. Den gensidige præsentation af utopier udgjorde sammen med eksperternes kommentarer én mulighed for at åbne for en diskussion af personalets roller og muligheder. Resultatet var en åbning af deltageres indbyrdes forståelse af hinandens fremtidsdrømme, men de strukturelle rammer for personalets vilkår var fortsat ikke sat på dagsordenen. Den næste mulighed for at komme videre i den afklaringsproces var opfølgingsværkstedets gruppearbejde, hvor deltagerne skulle udvikle forslag til såvel hverdagsinitiativer som videre undersøgelser af de enkelte temaer. I gruppen, der arbejdede med ”Plejehjemmets hverdag”, deltog bl.a. repræsentanter fra den kommunale forvaltning, der har til opgave at forvalte budget og lovgivning på området. Det er herfra, rammerne udstikkes og derfor også hertil en problematisering af dem må rettes. Resultatet af gruppearbejdet var kreative idéer til forandringer, der umiddelbart kunne iværksættes som f.eks. *”Ønske frugttræer og buske i jubilæumsgave”* og udformning af en *”Nu går vi i haven*

udepakke”, der skal lette de praktiske forberedelser, der er nødvendige, før personalet kan gå ud med beboerne. Personalets problematisering af deres muligheder for at finde resurser til at deltage i udelivet blev imødekommet af forslag om inddragelse af frivillige og kommunal støtte til udvikling af personalets kompetencer til at prioritere og forholde sig innovativt til hverdagens udfordringer. Forslag, der lukker for en videre udvikling af utopien ved at lægge op til, at personalet kan få støtte til at søge løsningerne hos sig selv og ikke forvente, at utopierne kan udfordre de eksisterende rammer. Repræsentanter for den offentlige forvaltning forventes at være loyal over for de rammer og budgetter, der er udstukket, og kan ikke på linje med de øvrige værkstedsdeltagere tage kasketten af og udgøre en del af en proletarisk offentlighed, der jo netop er defineret som modstandsressurser, der har udgangspunkt i menneskers livssammenhænge. De er repræsentanter for systemet og bidrager som sådan til at tydeliggøre de vilkår, der ligger til grund for personalets deltagelse i beboernes (ude)liv.

Opfølgingsværkstedet kom således til at have såvel en åbnende som en lukkende funktion i forhold til den problemstilling, personalet havde præsenteret. Åbningen bestod i personalets møde med de to øvrige gruppers utopier, der var baseret på livssammenhænge og som i deres møde med hinanden og med personalets fik en mere almen betydning og etableredes som en fælles interesse. Lukningen fandtes i utopiernes møde med det administrative system, og de forslag der blev udformet til personalets deltagelsesmuligheder: Et tilbud om at understøtte en søgen efter ”inden-for-rammerne” løsninger, der kun rettede sig imod problemstillingen om personalets egen forvaltning af deres faglighed, og ikke havde blik for de udefra givne vilkårs betydning for fagudøvelsens muligheder. Herved skærpes den ambivalente opfattelse af projektets videre retning. Skal vi bevare utopien og udfordre rammerne? Eller skal vi forsøge at lempe de nye ideer til liv i haven ind i de eksisterende rammer? Eftersom personalets kritik stødte imod de eksisterende rammer var det nødvendigt, at undgå en løsningsorientering, der under de nuværende omstændigheder ville være instrumentaliserende i det videre arbejde. I stedet måtte der søges en uddybning af ambivalensen mellem personalets forestillinger om faglighed, arbejdsliv og utopisk plejehjemsliv.

OPFØLGNINGSFORLØB MED PERSONALET – HVORDAN KOMMER VI VIDERE?

Det er tidligere nævnt, hvordan organiseringen af de første arbejdsdage i haven efter værkstedsarbejdet primært gav pårørende og beboere mulighed for at deltage. En enkelt fra personalet deltog og understøttede herigennem deltagelsen for en beboer, der havde stort engagement i havearbejdet men også brug for meget støtte. Det affødte kritiske kommentarer fra kollegaerne, der gav udtryk for, at den medarbejder, der gik i haven, svigtede de fælles opgaver i afdelingen. So-su hjælperen i haven havde deltaget i projektet fra starten. Hun argumenterede for sin deltagelse i havedagen med, at hun følte sig forpligtet i kraft af sin deltagelse i projektet, men samtidig gjorde hun det, en beboer havde behov for her og nu. Kollegaernes reaktion giver associationer til ”bad før lyskæder” problemstillingen. Hvor ”bad før lyskæder” er et billede på personalets traditionsbundne prioritering på beboernes vegne, er konflikten om deltagelse i havearbejdsdagen udtryk for en tilsvarende logik i opgaveorienteringen, der ikke levner rum for at ”gøre det der trænges her og nu”. I personalets hverdagsforståelse af, hvordan arbejdet prioriteres, har havearbejde ikke legitimitet på linje med f.eks. personlig pleje eller medicin håndtering. Det betragtes som noget luksuriøst og hyggeligt, der først kan prioriteres efter at de opgaver, der har legitimitet i den traditionelle fagforståelse og fremmedbestemte opgavestyning, er løst.

Problemstillingen udtrykker netop den ambivalens, der tog form i værkstedsarbejdet, hvor de utopiske drømme om et andet arbejdsliv stødte imod realitetsmagten og samtidig blotlagde tvetydigheder i opfattelsen af faglighed.

Indledning af en søgeproces

Efter opfølgingsværkstedet var de pårørende og beboerne klar til at arbejde videre med en konkret virkeliggørelse af utopierne, men for personalet var der behov for at bremse op. De øvrige gruppers præsentationer af utopier, der rakte ind i deres arbejdsliv, havde inviteret til nye refleksioner over faglighed. Samtidig var tilbagemeldingen på den problematisering, de fremsatte i forhold til deres egen deltagelse, at de først og fremmest skulle søge løsningen hos sig selv. Den ambivalens, der var opstået i slutningen af deres eget fremtidsværksted var tydeliggjort og spidset til og hvis ikke projektet skulle ende i frustration og desillusion for personalet, var

det nødvendigt med en fordybelsesproces, der skulle have fokus på faglighed og arbejdsvilkår og være fri for tidspres og løsningsorientering.

Efter opfølgingsværkstedet blev personalet derfor inviteret til at drøfte deres videre deltagelse i projektet, og det blev aftalt at gennemføre en møderække, der havde til formål at uddybe de rejste problemstillinger og søge efter åbninger. Beslutningen om at indgå i forløbet var ikke entydig. Der blev udtrykt skepsis begrundet med, at forløbet ville tage tid fra arbejdet med beboerne, og interesse der kan eksemplificeres med følgende udsagn: *”Vi kan ikke lade være med at fortsætte med det her. Det er jo også at gøre arbejdet bedre”*. Selv om de modstridende udsagn kom fra forskellige deltagere viste mødet tegn på, at alle rummede begge følelser i sig, både en skepsis og en lyst til at fortsætte. Beslutningen om at fortsætte skete i enighed og kan være drevet frem af utopibilledet, der var hængt op som et bagtæppe for mødet, og som var det fælles referencepunkt under hele drøftelsen. Processen kom til at løbe over ca. fire måneder og blev gennemført som en vekslen mellem møder med refleksioner over projektets mulighedshorisont (set i et personaleperspektiv) og eksperimenterende handlinger, hvor utopiske idéer skulle afprøves. Forløbet blev en søgeproces, hvor der skiftevis blev åbnet og lukket for at fastholde den utopiske horisont som projektets pejlemærke, og hvor eksperimenter skiftevis trak projektet i instrumentaliserende og afinstrumentaliserende retninger.

Den selvkritik, der i personalets fremtidsværksted bl.a. blev formuleret som manglende opmærksomhed på beboernes lyst til udeliv, og siden blev understøttet af eksperter med tilbud om kompetenceudvikling, beskrives af Willig (2009) som et resultat af den evalueringskultur, der har bredt sig i den offentlige sektor som en følge af udbredelsen af New Public Management. Ifølge Willig er evalueringernes formål at kontrollere organisationers (og den enkelte medarbejders) effektivitet ud fra den logik, at ”man jo altid kan blive lidt bedre” (Ibid.). Personalet er derfor trænet i at vende kritikken indad i stedet for at rette den imod de vilkår, de gives for deres arbejde. Dette perspektiv på forandringsmuligheder blev understøttet på forskningsværkstedet, hvor de inviterede eksperter, der kom fra den kommunale forvaltning, tilbød støtte og kompetenceudvikling til personalet, så de indefra kunne blive bedre til at se muligheder i hverdagen. Selvkritikken var således forventelig, og hvis den ikke skulle ende med at føre til instrumentelle handlingsforslag, der i sidste ende ville lamme processen og tage livet af utopien, var det nødvendigt at nuancere den.

Når arbejdet giver glæde

Det reflekterende arbejde startede derfor med en søgen efter det lystbetonede for personalet i at bringe naturen ind i plejehjemmets hverdag. Utopibilledet blev fast baggrundsudsmykning på møderne, og på det første møde startede deltagerne med, som de udtrykte det, at ”gå på tur i haven”. Der var gået lidt tid siden de sidst havde set billedet, og nu havde de brug for at se på det i fred og ro for at genkalde sig de drømme, det var affødt af. Samtidig skulle det være tydeligt, at der også var plads til kritiske overvejelser. Under overskriften: *Hvad kan for personalet give glæde ved natur og udeliv? – og hvad er barriererne?* blev de fælles refleksioner skrevet på vægavis som et kondensat af de ytringer, spørgsmålet afstedkom i gruppen. Fra snakken om de glædelige muligheder, der fremstod af utopien, blev følgende nedskrevet:

- Ro sammen med beboerne. Væk fra forstyrrelser til et andet samvær
- At plukke frugt af træer og bruge dem til forskellige ting. Skabe genkig tilbage i tiden og rum til fortællinger. Kan give ro og glæde til personalet.
- Blomster kan give glæde og noget at tale om – som med frugttræer – også for personalet.
- At der kan være liv i haven selv om personalet har travlt med noget andet.
- Personalet kan glæde sig over, at beboerne kan have udeliv – eller bare liv – selv om personalet har travlt (måske med arbejde, man også godt kan lide).

Udsagnene indeholder en opfattelse af faglighed, der er helt forskellig fra den, der kom til udtryk i fremtidsværkstedet. Den *dem og os* dikotomi, der er karakteristisk for den aktiverende tilgang, og som viste sig i personalets utopifase, kan ikke genfindes i personalets tilbagevenden til utopien. Her forbinder personalet det lystbetonede med et samvær med beboerne i og om naturen. Fagligheden viser sig især i den viden om erindringsarbejde, der formuleres som ”Skabe genkig tilbage i tiden og rum til fortællinger”. Den samme viden kom til udtryk i fremtidsværkstedet formuleret som ”udendørs reminiscens”, men ved at sætte reminiscensarbejdet ind i en ramme af nærvær og samvær, udtrykkes en faglighed, der vægter det relationelle og fællesskabet. Det fremgik ikke af stikordet i fremtidsværkstedet, der derfor kom til at fremstå som et udtryk for en aktiverende og objektgørende tilgang.

Bag de to sidste udsagn gemmer sig en drøftelse af faglighedens mange sider, og at det at gøre et godt stykke arbejde, som med reference til Sennett kan kaldes oplevelsen af håndværksmæssighed, kan findes i andet end samvær med beboerne. Sennett (2009) udfolder i sit værk om håndværksmæssighed som beskrevet forskellen på ”at få et arbejde gjort” og ”at gøre et stykke arbejde godt for dets egen skyld”. Det sidste betegner Sennett som håndværksmæssighed: en grundlæggende menneskelig impuls, der sættes under pres i det moderne arbejdsliv, hvor refleksion, udforskning og fordybelse, der for Sennett er afgørende for at udføre det gode arbejde, fortrænges til fordel for krav om at være løsningsorienteret og arbejde i bredden. For en so-su assistent var det f.eks. forbundet med god faglighed at kunne håndtere medicinen fejlfrit. Det kræver en ro og koncentration, som det er svært at få i dagligdagen uden samtidig at få en følelse af, at man svigter samværet med beboerne. Udsagnene rummer også en erkendelse af, at ikke alle kollegaer er lige optaget af at være i naturen sammen med beboerne, at der skal være plads til forskelligheder i kollegaernes prioriteringer, og at man gør det bedste arbejde, hvis man i arbejdet ikke kun glæder sig på beboernes vegne, men også selv finder glæde i det, man er sammen om.

Kritikken kvalificeres

Det var imidlertid ikke kun de utopiske forestillinger, der havde gennemgået en tankemæssig videreudvikling siden fremtidsværkstedet. De kritiske udsagn, der blev nedskrevet, afspejlede, at personalet også var nået et skridt videre i deres refleksioner over, hvor utopiens hindringer skulle søges. Kritikken blev samlet på vægavis i følgende sætninger:

- Vanskeligt at prioritere mellem opgaver, der er procedurebestemt og kontrolleret udefra og de ”bløde” opgaver som f.eks. haven.
- At kunne prioritere ud fra beboernes ønsker
- Accept fra kollegaer af prioriteringer af f.eks. udeliv
- Turde give slip på følelsen af at skulle ”overvåge” beboerne. Give beboerne medansvar for eget liv.

De kritiske udsagn retter sig både indad som et kritisk blik på egen forståelse af faglighed og udad mod de givne rammebetingelser. Kritikken af de fysiske rammers beskaffenhed, der fyldte kritikfasen på fremtidsværkstedet, blev ikke sat på

dagsordenen i denne sammenhæng. I det første udsagn indgår begrebet ”bløde opgaver”, som ikke defineres nærmere, men eksemplificeres med det at gå ud i naturen/haven med beboerne. Begrebet ”bløde opgaver” bruges i flæng, og en hurtig Google søgning viser, at det i den offentlige debat bruges til at skelne mellem opgaver, der retter sig *mod mennesker* og opgaver som f.eks. anlæg af infrastruktur mv (f.eks. www.business.dk). Jeg vil afholde mig fra en nærmere definition og holde mig til den forståelse, det giver i denne sammenhæng ved at begrebet sættes op som et modbillede til ”opgaver, der er procedurebestemt og kontrolleret udefra”. At en opgave er procedurebestemt betyder, at der er regler for, hvornår og hvordan den skal udføres, og at den er kontrolleret udefra betyder, at eksterne myndigheder som f.eks. kommunalt tilsyn, visitation eller embedslæge kan forlange dokumentation for, at opgaven er udført. Da serviceloven som nævnt forpligter kommunerne til at have en adskillelse mellem bestiller og udfører, hvilket de fleste kommuner sikrer gennem anvendelse af BUM-modellen, er det den visiterende myndighed, der tager beslutning om, hvilke *ydelse* den enkelte plejehjemsbeboer skal modtage. Personalet er pålagt at dokumentere, at de bevilligede ydelser leveres, og tilsynsmyndighederne har til opgave at kontrollere, at aftalerne overholdes. Dermed gives de forudbestemte opgaver forrang uden at en faglig vurdering af, ”hvad der trænges her og nu”, ligger til grund i den konkrete situation. Udsagnet om de vanskelige prioriteringer er i tråd med resultaterne fra Szebehelys (1995) forskning der viser, hvordan tayloriseringen af arbejdet udfordrer den omsorgsorientering, der kommer til udtryk i et af de øvrige udsagn: ”At kunne prioritere ud fra beboernes ønsker”.

I udsagnene, der efterspørger kollegial accept af omsorgsorienterede prioriteringer og eget mod til at ”give beboerne medansvar for eget liv”, kan både gemme sig en rammemæssig og en faglig dagsorden. Eksemplet fra havearbejdsdagen viser, at en so-su hjælper subjektive faglige vurdering kan skabe konflikt, hvis den rækker ud over de fastlagte opgaver og ikke er handlet af med kollegaerne. Deltagelse i havearbejdsdagen er hverken procedurebelagt eller kontrolleret udefra, hvilket gør, at den ikke umiddelbart har legitimitet i kollegaernes prioriteringer. Under de eksisterende vilkår kan kollegaernes accept kun forventes, hvis de indvilliger i at én bryder den fastlagte arbejdsplan, og de andre imens påtager sig at løse de fremmedbestemte opgaver. Udsagnet kan også dække over en efterspørgsel efter fælles diskussioner af faglighed og prioriteringer inden for de givne rammer. Er der en faglig begrundelse for at gå i haven? Og kan det prioriteres? Eller – for at vende tilbage til en tidligere nævnt problemstilling – kommer bad altid før lyskæder?

Fagligheden sættes også på spil i ønsket om at turde slippe følelsen af at skulle overvåge beboerne. I kapitel 2 er der refereret til en forskningsbaseret anbefaling til, hvordan udeliv bør tilrettelægges for plejehjemsbeboere, og her anbefales det, at en "haveaktivitet" altid underlægges en risikovurdering, der f.eks. sikrer, at giftige planter og skarpe redskaber bør holdes uden for beboernes rækkevidde (Burgess 1990). Risikotænkningen er karakteristisk for den naturbeherskende tilgang til ældrepleje, der som tidligere beskrevet eksisterer inden for den herskende aktive-ringslogik, og hvor fokus er rettet imod at forebygge skader og sygdom. Personalets ønske om at *"turde slippe overvågningen og give beboerne et medansvar for eget liv"* kan tolkes som en forestilling om, at faglighed ikke først og fremmest er kontrol men også rummer en støtte til autonomi hos beboerne.

Personalets refleksioner over deres egne muligheder for deltagelse i det utopiske udeliv rummede nye dimensioner i forhold til deres bidrag til værkstedsarbejdet. Ved at tage udgangspunkt i, hvor de selv kunne opleve glæde ved deltagelsen, blev deres egne livssammenhænge bragt i spil. Det bidrog til at fagligheden fik et nyt perspektiv, hvor nærvær og deltagelse eksplicit blev en del af fagligheden og dermed blev løftet ud af den form, der er beskrevet i undersøgelsen af hjemmehjælpernes arbejdsvilkår, som noget der praktiseres "på trods". Hermed brydes også med den *dem og os* dikotomi i relationen mellem personale og beboere, der var så udtalt i personalets fremtidsværksted. Med det nye perspektiv på reminiscensarbejde fastholdes det samtidig, at fagligheden, og det at gøre et godt stykke arbejde, indeholder mere end det relationelle. Også i de kritiske kommentarer kan spores et nyt niveau i personalets refleksioner. Vilkårene for at udøve den faglighed, der nu er sat på dagsordenen, sættes i sammenhæng med de strukturelle rammer for arbejdet, der kommer til udtryk i procedurer og kontrol. Det åbner for en erkendelse af, at arbejdets organisering og prioritering i vid udstrækning er fremmedbestemt, hvorved der er skabt basis for udsyn til større samfundsmæssige sammenhænge. Med inddragelse af livssammenhænge og begyndende perspektivering af kritikken til en omverden uden for plejehjemmet, kan personalets fælles refleksioner siges at danne rammen om en begyndende social læreproces, hvor hverdagens frustrationer afindividualiseres, og de utopiske forestillinger både deles og fastholder deres subjektive betydning.

Afprøvning inden for rammerne

I aftalen med personalet om den reflekterende proces indgik, at vi gennem konkrete handlinger skulle afprøve muligheden af at virkeliggøre elementer af utopien. Ikke for at få det bedste ud af mulighederne inden for rammerne, og dermed i længden undergrave utopien, men for at afprøve nye tiltag under en løbende vurdering af, om de er brugbare i bevægelsen i retning mod utopien (Ahrenkiel m.fl. 2009). Den første afprøvning, der medtænkte personalet, blev foretaget umiddelbart efter det første refleksionsmøde. I den indledende fortælling er det beskrevet, hvordan jeg efter mødet med personalet havde tilrettelagt en udendørs frokost, hvor personalet, der havde deltaget i mødet, var inviteret til at lave mad over bål og spise sammen med en gruppe beboere. Det er også beskrevet, hvordan arrangementet blev et eksempel på, hvordan afprøvninger kan virke som en lukning for projektets utopiske element og samtidig antyde åbninger. Personalets deltagelse i frokosten var helt traditionel. Ved at undlade at bænke sig sammen med beboerne, men i stedet tiltage sig roller som serveringspersonale og samtidig som ”kontrollører”, der holdt øje med, at alle fik noget at spise, faldt de tilbage i den traditionelle *dem og os* faglighed. Her arrangerer personalet noget for at glæde beboerne, og tør ikke slippe den funktion, de selv få timer tidligere havde problematiseret som ”overvågende”. At de faldt tilbage til de velkendte roller kan have flere sammenhængende forklaringer. Én forklaring kan være, at de traditionelle handlemønstre er dybt forankrede og ikke ændres på en dag. Samtidig var arrangementet helt traditionelt tilrettelagt. Nok indgår jeg som forsker i projektet med et nyt perspektiv på plejehjemmet, men samtidig er jeg tidligere souschef, og i tilrettelæggelsen af frokosten trak jeg på min erfaring derfra og tilrettelagde et frokostarrangement helt efter den traditionelle drejebog med den undtagelse, at der ikke tidligere var lavet mad over bål. Min manglende evne til i situationen at balancere mellem et indefra kendskab og et udefra perspektiv kan have bidraget til, at arrangementet ikke blev en opfølgning på den overskridelse i retning af utopien, som det netop afholdte møde med personalet ellers åbnede for. Den åbning, der trods alt kunne spores, var hos det personale, der ikke havde deltaget i projektet. Gennem vandreudstillingen havde de fået et bedre kendskab til projektet og i modsætning til den modarbejdende attitude, en so-su hjælper havde oplevet hos kollegaerne i forbindelse med havearbejdsdagen, lød der nu kun begejstrede og støttende kommentarer til duften af brænderøg og udsigten til beboere, der spiste i haven.

Ambivalens på to ben

Den nye indsigt i arbejdets muligheder, der udfoldede sig på det første refleksionsmøde, udgjorde sammen med erfaringerne fra de konkrete handlinger en erfaringsbaggrund, der blev omdrejningspunkt for resten af forløbet med personalet. Der var nu en fælles opfattelse af, at det at bringe naturen ind i plejehjemmets hverdag, kunne bidrage til arbejdsglæden og styrke fagligheden. Samtidig var der en erkendelse af, at faglig tilfredshed og arbejdsglæde kan findes i arbejdsopgaver, der ikke nødvendigvis udføres i samvær med beboere, og at det blandt kollegaer er forskelligt, ikke bare, hvad der prioriteres, men også hvad der findes arbejdstilfredshed i. Set i det lys oplevede gruppen det legitimt, ja faktisk som en styrke, at der var forskellige prioriteringer i personalegruppen, men de indså samtidig det problematiske i, at det var en erkendelse, der begrænsede sig til gruppen, og at der blandt de øvrige kollegaer eksisterede en udbredt forståelse af, at netop deres egen prioritering var den rigtige. Opfattelsen blev bekræftet af, at kollegaer indimellem lagde distance til gruppens deltagelse i projektaktiviteter og endda stillede sig kritisk til deres prioritering. Det videre forløb fik derfor fokus på udbredelse af projektet til kollegaer og søgen efter former, der kunne invitere dem ind.

Gruppen havde på første refleksionsmøde efterlyst ledelsens forventninger til projektet, idet de anså ledergruppens entydige og gerne aktive støtte som nødvendig for at kunne involvere kollegaerne i diskussioner om og afprøvninger af de utopiske idéer. I tilbagemeldingen, der kom på det næste møde i gruppen, understregede lederne deres vilje til at bakke op om projektet og medvirke til at fjerne barrierer. Som barrierer så ledelsen:

- Rutiner og vaner
- Organisering af arbejdet i forhold til faggrænser
- Ledergruppen ved meget lidt om projektet.

Ledelsen så det som en mulighed at gå i dialog med projektdeltagerne om en ledelsesmæssig understøttelse af processen og udtrykte desuden deres støtte til at lade alle faggrupper indgå.

Gruppens reaktioner på lederne tilbagemelding tog afsæt i det nye erkendelsesniveau, der var kommet til udtryk på foregående møde. Lederne havde tilken-

degivet en inden-for-rammerne støtte til personalet, og pilen pegede igen på, at åbningerne skulle findes hos personalet selv og i deres daglige prioriteringer af arbejdet. Gruppens refleksioner afspejlede en erkendelse af, at arbejdet indeholder faglige udfoldelsesmuligheder, de ikke hidtil har haft opmærksomhed på, men at det samtidig er underlagt nogle udefrakommende krav, der i vid udstrækning er styrende for de daglige prioriteringer. Overvejelserne blev sammenfattet i følgende udsagn på vægavisen:

- Svært som fagperson at sætte sig ud over de tillærte prioriteringer
- Vanskelige prioriteringer mellem beboeres liv (ud over overlevelse) og administrative krav.

Det første udsagn refererer til en diskussion, der minder om ”bad før lyskæder” problematikken. Der er enighed i gruppen om, at det bør være muligt at prioritere, hvad der skønnes vigtigst for den enkelte beboer i nuet, men samtidig er der en erkendelse af en vanetænkning og en disciplinering fra såvel én selv som fra kollegaer i retning af at give den grundlæggende pleje³ højeste prioritet. Med det næste udsagn får problematikken tilføjet sin anden dimension, der benævnes ”administrative krav” og som dækker over krav til dokumentation, registreringer og andre kontrolbelagte opgaver. Med den indføjede parentes fremføres en legitimitet i at nedprioritere de administrative krav, når det gælder en beboers livsnødvendige behov, som ikke er til stede, når det drejer sig om muligheder for livsudfoldelse, som f.eks. at mærke regnen i ansigtet. Personalegruppens indsigt i den ambivalens, der første gang kom til udtryk på fremtidsværkstedet ved, at de ikke tegnede sig selv ind som en del af den utopiske fremtid, har således løftet sig til et højere niveau, der dels peger indad imod de vaner og kulturer, der eksisterer i pleje- og omsorgsarbejdet, men som også rettes udad mod de strukturer, arbejdet er underlagt. Dermed får problemstillingen, og dermed også mulighederne for at arbejde i retning mod utopien, i personalets optik to ben at gå på. Et, hvor åbningerne ligger inden for deres egen rækkevidde og et, der udfordrer overordnede strukturer for liv og arbejde på plejehjem. Den fælles erkendelse af, at en del (men også kun en del) af forandringsmuligheden lå i personalets egne hænder affødte en faglig diskussion af, hvordan personalet bedst kunne understøtte beboernes

3 I fagterminologien refererer ”grundlæggende pleje” til de kropslige behov for ernæring, hygiejne mv. (Vesterdal 1997.)

naturrelationer. Gruppen kunne ikke samle diskussionen i ét udsagn, så i stedet blev følgende ført til protokols:

- *Diskussion om, om det er planlægning eller spontanitet, der bedst fremmer udelivet.*

Planlægningstanken, der også var at spore i fremtidsværkstedet med et forslag om, at udeliv blev skrevet ind i den daglige arbejdsplan, rummer en forestilling om, at faglige opgaver har størst legitimitet og dermed størst chance for at blive prioriteret, hvis de skrives ind som planlagte aktiviteter i personalets daglige arbejdsplaner. Som modbillede, der udtrykkes gennem ønsker om mulighed for spontanitet, står en faglighed der åbner for at lade konkrete vurderinger af hvad der trænges her og nu være bærende for arbejdet. Diskussionen afspejler den konflikt i opfattelsen af faglighed, der tidligere er trukket op, hvor det traditionelle aktivitetsparadigme, udfordres af en omsorgsorientering. Personalegruppen var enig om, at utopien fortsat var retningsgivende for de forandringer, der skulle ske, men der var forskellige opfattelser af, hvorvidt vejen mod den utopiske fremtid bedst kunne banes ved at tilpasse idéerne til den eksisterende organisering af arbejdet, eller om det netop var den, der skulle udfordres.

Der var enighed i gruppen om, at uanset, hvilken vej man valgte, var der behov for at bringe flere sider af fagligheden ind i hverdagens prioriteringer. En del af prioriteringen ligger uden for deres eget råderum, men hverdagen byder også på valg, man selv kan træffe på grundlag af en faglig vurdering – eller vaner og traditioner. På forrige møde var gruppen nået frem til en erkendelse af, at fagligheden har mange aspekter, og at det er en styrke i en kollegagrube, at man værdsætter forskellige sider af arbejdet. At være sammen med beboerne i naturen var ikke et lige stort ønske hos alle i gruppen, men alle tillagde det en faglig værdi, at muligheden var til stede for beboerne. Samtidig udtrykte gruppen forståelse for, at kollegaer, der ikke har været en del af denne proces, ikke nødvendigvis har samme syn på styrken i en faglig mangfoldighed. Med udsagn som:

- *Vi har forskellige prioriteringer i vores arbejdsliv, hvordan bliver der gensidig accept?*
- *Give plads til forskellighed*

sporede gruppen sig ind på den udfordring, der lå i ikke bare at få kollegaernes accept, men også involvere dem i arbejdet.

Plantedag bidrager til nye perspektiver på faglighed og forandringsprocesser

Der var enighed om, at involvering af kollegaerne kunne foregå gennem information på møder og gennem konkrete handlingsinitiativer, der ikke kun henvendte sig til projektgruppen men til hele plejehjemmet. Dette blev afsættet for organiseringen af den plantedag, som er omtalt i kapitel 1, hvor en del af gruppen ville stå for et arrangement, hvor personale og beboere sammen skulle plante en æblelund i plejehjemmets have.

Set i arrangørernes perspektiv var resultatet af plantedagen blandet. De fik afprøvet nye måder at være sammen med beboerne på, hvilket gav ny næring til forestillingen om en anden faglighed, og samtidig blev vanskeligheden ved at involvere kollegaerne slået fast. I oplægget til dagen overskred arrangementet ikke den traditionelle form. Personalet inviterede og beboerne deltog. Det nye var, at deltagelsen både var rettet imod personale og beboere, og at begge grupper stod bag et ønske om at få træerne plantet. Formålet var ikke at aktivere beboerne, men at invitere dem med i et fællesskab om et fælles tredje. Arrangementet blev evalueret på efterfølgende og sidste møde i processen med personalet. De udsagn, der blev ført til protokols viste, at erfaringerne fra dagen delvist fastholdt den traditionelle, aktiverende tilgang til fagligheden:

- *Beboerne fik en god oplevelse på plantedagen*

Alligevel var der tegn på, at oplevelsen af et fællesskab også bidrog til personalets følelse af at have gjort et godt stykke arbejde:

- *Haven kan give mental frihed (også til personalet) men den er svær at prioritere*
- *Plantedagen gav et billede af, hvad nogle beboere oplever som almindeligt liv.*

Ved at begrebsliggøre erfaringerne fra plantearbejdet som *et almindeligt liv* viser personalet, at de gennem arrangementet har formået at fremkalde de deltagende beboeres ønsker til et ikke-institutionelt hverdagsliv. De har så at sige været på

besøg i beboernes utopiske billede og har erfaret, at beboernes forestillinger også i (en eksperimenterende) praksis er forenelig med et godt arbejdsliv. Oveni erfarer det, at den måde at arbejde på, ikke kun opleves som fagligt meningsfuld, men også kan give personalet en følelse af det, de selv beskriver som *mental frihed*. Erfaringen udgør et modbillede til den opfattelse af professionalismisme som kom til udtryk i Kamps (2010) studie, hvor søgen efter meningsfuldhed og stolthed i omsorgsarbejdet bl.a. resulterer i en opfattelse af, at den professionelle relation er distanceret. Den søgen får i denne sammenhæng et helt anderledes udtryk, hvor den enkelte indgår med såvel faglighed som menneskelighed i relationen, hvilket er analogt med den forståelse, der indgår i Salling Olesens (2006) professionsbegreb. Dermed er åbnet for en virkelighed i personalets arbejdsliv, hvor arbejdet ikke er styret af fremmedbestemte opgaver men hvor omsorgsorienteringen får plads, egne livssammenhænge involveres, og fagligheden baseres på en dialektisk udveksling med beboerne. Tilsammen løfter denne orientering arbejdet op i et større perspektiv.

Det egentlige formål med plantedagen var at involvere flere kollegaer i arbejdet med at gøre naturen til en del af plejehjemmets hverdag. Set i det perspektiv blev det en skuffelse for arrangørerne. De havde forventet at deres faste kollegaer ville deltage, men det deltagende personale udgjordes - foruden af arrangørerne - primært af elever og afløsere, der ikke er fastansatte. Reaktionen kom til udtryk i udsagn som:

- *Skuffende at få faste medarbejdere deltog i plantedagen*
- *Et dilemma om man prioriterer at afløser/e elever skal deltage i udeliv. Man skal give dem gode oplevelser men også vise, at det er en del af faget. (Det gør man ikke, når det faste personale ikke deltager).*

Med udsagnet om, at udeliv er en del af faget, viser gruppen, at deres intentioner med plantedagen ikke var en enkeltstående happening, men et forsøg på at bevæge grænserne for, hvad der opleves som legitimt at prioritere i hverdagen. At der var sket en bevægelse af deltagernes egen opfattelse af faglighed fremgik af den efterfølgende evaluering af det samlede forløb. "At udeliv er en del af den grundlæggende pleje" blev trukket frem som en ny erkendelse, gruppen ønskede at give videre fra projektet. Ved at tænke udeliv som en del af den grundlæggende pleje udfordres den traditionelle forståelse af, hvilke opgaver der har prioriteringsmæssig legitimitet, og der gives mulighed for at understøtte beboernes naturrelationer som en del af det prioriterede arbejde. Ønsket udfordrer desuden de strukturelle rammer, der gives af BUM organiseringen og de underliggende kvalitetsstandarder,

der kategoriserer udeliv som en *aktivitet*. Samtidig rummer ønsket en risiko for instrumentalisering, i og med at andre sider af livet for den enkelte beboer kan have lige så stor betydning som naturen, hvilket der på denne måde ikke tages højde for. Ved ”at gøre naturen til en del af den grundlæggende pleje” legitimeres en særlig form for livsudfoldelse, uden at omsorgsorienteringen, altså orienteringen imod at understøtte den enkeltes ønsker i nuet, får bedre vilkår. Begrænsningen til natur og udeliv åbner sig imidlertid igen med udsagnet:

- *Tænke livet mere ind i dagligdagen.*

Heraf fremgår det, at erfaringsdannelsen rækker ud over det konkret diskuterede og oplevede arbejde med plejehjemets have og indeholder en forståelse af det utopiske arbejde som omhandlende (plejehjems)livet i sin helhed.

Opsamlingen på plantedagen foregik på det sidste møde i forløbet med personalet. Mødet sluttede med en løs snak om den samlede oplevelse af processen. Udsagn herfra viser, at erfaringerne rummer modsatrettede følelser:

- *Første del var fantastisk. Man blev positiv.*
- *Møderækken har været svær. Kommer vi videre?*
- *Oplevelsen af at haven er fælles og skal bruges.*
- *Vi forstår godt de begrænsninger, vores kollegaer ser i mulighederne for et udeliv, men vi ved af erfaring at de kan overkommes.*

Udsagnet om, at haven er fælles og skal bruges, refererer til de erfaringer, der var gjort i fællesskab med beboerne om haven som et fælles tredje og de muligheder, det giver for livsudfoldelse. Erkendelsen af, at en forandringsproces er (lang) varig, udtrykkes i det nederste af ovenstående udsagn, hvor der trods skuffelsen vises forståelse for kollegaernes prioriteringer. Heri ligger en anerkendelse af, at kollegaerne, der ikke har været igennem den samme proces, heller ikke har den samme baggrund for at ændre prioriteringer.

De efterfølgende refleksioner over oplevelsen blev et vigtigt element i den sociale læreproces, som forløbet med personalet blev ramme om. De ambivalente følelser, personalet giver udtryk for i forhold til den samlede proces, har spor tilbage til den ambivalens, de fremførte i begyndelsen af forløbet. Refleksioner over plantedagen og forløbet i det hele taget viser imidlertid et nyt erkendelsesniveau i forhold til

den først udtalte skepsis, når det handler om, hvad der giver glæde og tilfredshed i en arbejdsdag, og at de muligheder og begrænsninger der eksisterer for at realisere det, de forstår ved det gode arbejde, både skal søges hos dem selv og i en større samfundsmæssig sammenhæng.

Opsamling

Forløbet med refleksionsmøder og afprøvninger åbnede for en ny forståelse af fagligheden, der rummer en forestilling om, at det gode arbejde bl.a. baserer sig på gode relationer og ikke fordrer den adskillelse mellem det faglige og det alment menneskelige, som er indeholdt i en gængs forståelse af professionalisme. Tværtimod fremstår den *orientering imod den anden*, som er et udtryk for omsorgsorientering, som styrende i forestillingen om fagudøvelse. Samtidig understreger personalets erfaringer fra processen, at omsorgsarbejdet er mere end et relationsarbejde. I mødet med den enkelte gamle f.eks. om at understøtte naturrelationer, må der endvidere kunne trækkes på en faglighed, der muliggør en fremkaldelse af, hvad det er, der skal understøttes, og en viden om, hvordan behovet kan imødekommes. Gennem involvering af livsforhold, der ligger uden for den konkrete arbejdskontekst, oplever personalet, hvordan arbejdet kan give en oplevelse af "mental frihed" for beboere og personale, hvilket løfter de konkrete handlinger op i et større perspektiv.

Orienteringen imod en ny faglighed kan imidlertid ikke siges at være manifest, men snarere en påbegyndt proces, der er i bevægelse og bølger frem og tilbage mellem det utopiske og det traditionelle. I den proces har den traditionelle fagforståelse en styrkeposition, i kraft af den understøttelse den gives af de strukturelle rammer. New Public Management organiseringen af ældreplejen, der med sin standardisering og kategorisering reducerer liv til koder og opgaver, understøtter en prioritering af de sider af livet, der er omfattet af standarderne. I det spil er det vanskeligt at se, hvordan problemstillingen "bad før lyskæder" legitimt vil falde ud til fordel for lyskæderne. Samtidig er strukturen retningsgivende for en målorienteret faglighed, hvor det at være i naturen får et aktiverende eller sundhedsfremmende sigte, og ikke noget man bare er, fordi man gerne vil. Altså en faglighed der med sin problemløsende tilgang er genkendelig fra aktivitetsparadigmet.

Spørgsmålet er så, i hvilken udstrækning aktionsforskningsprojektet har været i stand til at udfordre den tænkning og sætte en anden dagsorden. Personalegruppens evaluering af projektet i sin helhed viser en oplevelse af en proces, der både har bragt nyorientering og frustrationer, og som samtidig efterlader en usikkerhed på, hvad der vil stå tilbage og hvilken forandringskraft, projektet egentlig har haft. De modsatrettede erfaringer, noget lykkedes og andet lykkedes ikke, understregede betydningen af arrangementets eksperimentelle karakter. Der var ikke tale om en *implementering* af en ny måde at arbejde på, der var opfundet i projektet, men en *afprøvning* af, i hvilken udstrækning et enkelt element fra utopien var bæredygtigt. Forestillingen om et fællesskab i naturen med beboerne viste sig bæredygtig, men indtil videre kun inden for projektets rammer, i og med at erfaringen kun blev gjort af dem, der i forvejen var inde i processen. De, der har deltaget har gjort erfaringer med punktvis overskridelser af mulighedsrummets grænser, og det er netop heri, at udfordringen til den traditionelle forståelse af faglighed ligger. I forløbet er der søgt efter potentielle løsninger på spørgsmålet om, hvordan beboernes naturrelationer kan understøttes i det daglige plejehjemsliv. Resultatet kan siges at være et *ufærdighedsrum*, hvor det deltagende personale lader deres erfaringer være udgangspunkt for mindre afprøvninger, der peger i retning af en ny orientering i arbejdet. Den faglighed, der er sporet i processen, efterlader personalet med et råderum i forhold til hverdagens prioriteringer, altså en mulighed for at gøre det, der trænges her og nu og såvel giver plads til omsorg og det relationelle som til generaliseret faglige viden. Anerkendelse af *ufærdighedsrummets* værdi vil kunne tjene som et alternativ til forventningen om, at projekter umiddelbart kan lede til (eller *implementere*) en forandret praksis og virke understøttende for den nye faglighed.

Konklusioner

Det overordnede formål med dette forskningsarbejde var at undersøge, *hvorledes plejehjemsbeboere og personale gennem aktionsforskning kan gøre naturen til en del af hverdagen og derigennem medvirke til at kvalificere plejehjemsliv og opløde de institutionelle rammer*. Forestillingen var, at en demokratisk metode, der var særligt designet under hensyn til målgruppen, kunne danne baggrund for en ny måde at tænke plejehjemsliv på, hvor naturen indgår som en del af det daglige liv. Analysearbejdet er struktureret efter to forskningsspørgsmål med fokus på henholdsvis beboernes naturrelationer og deres mulighed for deltagelse i forandringsprocesser og personalets arbejdsvilkår og faglighedsforståelse. Jeg vil nu opridse, hvor jeg mener projektet har bidraget med nye indsigter på feltet og hvilke forandringer, der er skabt i den lokale kontekst. Jeg vil tage udgangspunkt i at besvare de to forskningsspørgsmål, og med henvisning til afhandlingens overordnede problemstilling vil jeg give et bud på, hvordan naturtemaet og aktionsforskningens metodik muliggjorde, at de to spor mødtes, hvilke substantielle sammenhænge der viste sig at være imellem dem, og hvilke åbninger processen har vist i forhold til at bringe naturen ind i plejehjemmets hverdag.

Spørgsmålet om *hvorledes aktionsforskning kan bidrage til at fremkalde og forstå plejehjemsbeboeres naturrelationer*, er besvaret i to dele. Den første del har fokus på, hvilke naturrelationer, der kaldes frem hos deltagergrupperne, der består af beboere, personale og pårørende på et konkret plejehjem. Forskningsprocessen viser, at idet naturrelationer er subjektive og bl.a. bestemt af den enkeltes livshistoriske forhold, fremkaldes en mangfoldighed af billeder. Tydelige fælles træk samler dog de enkelte utopiske idéer. Et af dem er at naturrelationer skal kunne udfolde sig i en ikke-institutionaliseret hverdagspraksis, et andet at væren i naturen skal kunne foregå i en udveksling med det omgivende nærmiljø på tværs af generationer. I forløbet gestaltede haven sig som ramme om et fælles tredje for beboere, personale og pårørende, det, der med et udtryk fra beboernes værksted, kan kaldes at yde og nyde i haven. Det fælles tredje førte en ny dimension til samværet mellem beboere og deres pårørende, ligesom det åbnede for en ny samværsform mellem

beboere og personale, hvor den traditionelle aktiverende tilgang blev erstattet af et fællesskab om noget, der var til almen menneskelig glæde for begge parter og desuden gav personalet en oplevelse af at gøre et godt stykke arbejde.

Anden del af spørgsmålet er rettet mod den kritiske utopiske aktionsforsknings metodik og en udforskning af, hvor den bidrager til at åbne feltet, og hvor det har været nødvendigt at udvikle nye metodegreb for at kunne etablere deltagelse i den lokale kontekst.

Overordnet set fungerede såvel de enkelte metodiske dele som forløbet i sin helhed, men det var nødvendigt at tilføje nye elementer til metoden for at muliggøre specielt beboernes deltagelse. *Forberedelsesfasen* kom til at fremstå som en metodisk nytænkning. Det nye er at instituere en egentlig forberedelsesfase, argumentere for den som en forudsætning for deltagelse i forhold til den aktuelle målgruppe og gøre den til genstand for analyse i lighed med de øvrige dele af processen. Resultatet af forberedelsesfasen har jeg beskrevet med metaforen om at ”indhulle og kalde til live”, fra zur Lippes essay om Christo og Jean Claudes kunstværker. Gennem samvær i naturen, hvor også andre livssammenhænge end den institutionelle hverdag var samtaleemne, blev naturrelationer, der for en tid havde været indhyllet, kaldt frem, og der blev skabt et gensidigt kendskab og et engagement i temaet, som resten af forskningsprocessen kunne bygge på.

Billedkunstnerens arbejde var den anden metodiske nyskabelse, der tilførte en visuel dimension til arbejdet i utopifasen. Gennem illustration af de idéer, der kom frem i fremtidsværkstedets utopifase muliggjorde kunstnerens tegninger, at deltagere med demens kunne bidrage på trods af hukommelsesbesvær og problemer med at læse. Den billedliggjorte utopi fik desuden et institutionsoverskridende udtryk, i og med at den viste menneskeligt liv, der udfoldede sig i naturen og ikke en plejehjemshave befolket med beboere, personale og pårørende.

Metodens principper om en demokratisk arbejdsform som grundlag for først et kritisk og dernæst et utopisk værkstedsarbejde om et konkret, nærværende tema muliggjorde etablering af utopiske fremtidsscenerier for et andet plejehjemsliv – nu med natur. I den konkrete kontekst lykkedes det dog kun for personalet lige akkurat at antyde en kritik af deres faglige handlerum, og dermed muligheder for at se sig selv som en del af utopien. Kritikken måtte i stedet udfoldes i et efterforløb, der havde netop det fokus.

Et fælles opfølgingsværksted fungerede som arena for en horisontsammensmeltning af de tre deltagergrupperes utopier og dermed en fælles fremstilling af et ønsket plejehjemsliv, hvor naturen indgår som en del af hverdagen og ikke bliver genstand for en objektgørende bestræbelse på at optimere beboernes sundhed og aktivitetsniveau.

Det andet forskningsspørgsmål er formuleret: ”Hvordan kan aktionsforskning om plejehjemsbeboeres naturrelationer udvikle (forståelsen af) plejepersonalets faglighed og deres mulighed for at udøve den?” Forskningsprocessen giver grundlag for følgende besvarelse:

Personalets arbejde i fremtidsværksted synliggjorde en ambivalens i deres arbejdssituation, hvor de på den ene side var drevet af en lyst til at følge deres omsorgsorientering, og på den anden side var stillet over for administrative krav og forventninger, der trak i retning af at prioritere de fremmedbestemte opgaver. Et efterfølgende forløb med refleksionsmøder og afprøvninger af dele af utopien åbnede for en ny forståelse af fagligheden, hvor omsorgsarbejdet konkretiseret i en fælles væren i naturen gestalter sig som et fælles tredje mellem beboer og omsorgsarbejder. Herigennem erfares, at det gode arbejde kan rumme en omsorgsorientering, der baserer sig på såvel det relationelle som på en generaliseret viden. Ved tillige at give mulighed for involvering af livssammenhænge, der rækker ud over den konkrete, plejefaglige kontekst i organiseringen af arbejdet, tilføres arbejdet en dimension, der imødekommer den menneskelige impuls, at arbejdet skal have en samfundsmæssig værdi. Den nye orientering i arbejdet skal ses som et resultat af en social læreproces og en spæd påbegyndelse af en proces, der er under konstant udfordring af realitetsmagten. Den udgøres i denne sammenhæng af en New Public Management organisering af arbejdet og understøttes af et aktivitetsparadigme, der med sin målorienterede faglighed i mange år har været styrende for plejearbejdets vaner og prioriteringer.

Konkrete handlinger, der skulle tjene som afprøvninger af elementer fra utopien, bibragte det deltagende personale ambivalente erfaringer, idet de skiftevis oplevede den utopiske horisont som mulig og umulig at nærme sig. Afprøvningerne har gennem overskridelse af de sædvanlige arbejdsformer fungeret som udfordringer til den traditionelle forståelse af faglighed, og der er søgt efter potentielle løsninger på spørgsmålet om, hvordan beboernes naturrelationer kan understøttes i det daglige plejehjemsliv. Som alternativ til de traditionelle implementeringstiltag, der følger

efter et projekt, er der etableret et *ufærdighedsrum*, der giver adgang til at prøve, træde tilbage, reflektere over forløbet og prøve igen på måske på en ny måde og i en ny retning. Den faglighed, der er sporet i processen, efterlader personalet med et råderum i forhold til hverdagens prioriteringer, altså en mulighed for at gøre det, der trænges her og nu, og giver plads til såvel omsorgen og det relationelle som til den generaliserede faglige viden.

Aktionsforskningens særlige metodik har gjort det muligt at bringe beboere, personale og pårørende sammen under en form, hvor deltagelsen både rummer subjekternes udvikling af holdninger og det, de er fælles om. Ved at tilføje nye metodiske greb i aktionsforskningsprocessen kunne plejehjemsbeboerne deltage trods demens og andre vanskeligheder. Med udarbejdelsen af en fælles utopisk horisont for et plejehjemsliv, hvor naturrelationer understøttes, overskrides det skæbnefællesskab, der kan opstå af, at man er bragt sammen af funktionstab, og faglig kompetence til at kompensere for disse. Konkrete afprøvninger fungerede som en foregribelse af en utopisk praksis, hvor naturen gestaltede sig som et fælles tredje. Det gav beboerne og de pårørende en oplevelse af sammenhæng, der mindskede det livsbrud, der er forbundet med at flytte på plejehjem, og for personalet har åbnet for en ny faglig orientering. Netop her mødes det gerontologiske spor med arbejdslivssporet, og den tværvideenskabelige tilgang viser sit potentiale. Med udgangspunkt i beboernes utopi viste der sig et plejehjemsliv med naturen som en del af dagligdagen, hvilket udfordrede personalets oprindelige ”dem og os” forestillinger om, at de skulle skabe et udeliv som aktivitetstilbud til beboerne. Både forståelsen af omsorgsarbejdet og forståelsen af plejehjemsliv udfordres af denne utopi, lige som den også danner afsæt for kritisk forståelse af forvaltningen af liv og arbejde på plejehjem.

Perspektivering

Resultaterne af arbejdet med naturrelationer i en plejehjemshverdag kaster nyt lys over en nogle grundlæggende problemstillinger i organiseringen af ældrepleje, der har en mere generel karakter end forskningsprojektets lokale kontekst. Samtidig vises nye veje i retning mod en ældreomsorg, der understøtter plejetrængende gamle menneskers liv som alternativ til den eksisterende organisering, der er præget af målrettethed og resultatorientering.

Den realitetsmagt, plejehjemshverdagen er underlagt, udgøres af en NPM struktur og et aktivitetsparadigme, der har vist sig at være glimrende støtter for hinanden. Gennem afhandlingen er det tydeliggjort at de to hver for sig og især tilsammen udgør en barriere for at opløse de institutionelle rammer og gøre naturen til en del af plejehjemsbeboernes hverdag. De drømme om plejehjemsliv, der har vist sig i projektdeltagernes utopiske horisont, kan ikke rummes inden for disse strukturer men fordrer helt nye måder at tænke ældrepleje på. Pleje og omsorg til den enkelte må kunne betragtes som et fælles tredje mellem personale og den ældre, hvor den ældres viden om sig selv og personalets faglighed tilsammen afgør, hvad der trænges her og nu, og personalet må have kompetence til at handle derefter. Den form for ældrepleje kan ikke basere sig på standarder, kategorier og fremmedbestemthed, men må tillade personalet et fagligt spillerum og de nødvendige resurser til, at der er plads til den langsomhed, det kan medføre. Samtidig må personalet støttes i en faglighed, hvor den ældre ikke gøres til objekt for diverse normaliserende interventioner, men kan støttes i selv at sætte dagsordenen for sit liv. I og med at NPM strukturen er en del af en større politisk dagsorden, der omfatter den offentlige sektor i hele den vestlige verden, og at aktivitetsparadigmet dels har stærke historiske rødder og dels hele tiden udvikler sig og bliver mere manifest i et dialektisk samspil med de organisatoriske strukturer, er et radikalt paradigmeskifte imidlertid ikke på en nært forestående dagsorden. Spørgsmålet er også, om radikale forandringer af et plejehjemsliv kan fikses gennem lovgivning, administrative tiltag og kompetenceudvikling eller om det *i sig selv* blot vil generere nye stive strukturer? Bliver

forandringer mere bæredygtige, hvis de kommer indefra, fra de mennesker der udgør dagligdagen på plejehjemmet?

Aktionsforskningsprocessen på Kirsebærhavens Plejehjem har ikke medført store forandringer i plejehjemmets hverdag. Der er gjort erfaringer med samarbejde mellem beboere, personale og pårørende om et fælles tredje i form af haven, der har givet nye perspektiver på fællesskaber og deltagelse især for de, der deltog i processen, men også til en vis grad for kollegaer, medbeboere og pårørende, der mest var med på sidelinjen. De fællesskabte forandringer i plejehjemmets have har givet ny opmærksomhed på beboernes naturrelationer og ønsker til udeliv. Sammen med det deltagende personales udvikling af en ny forståelse af faglighed, har processen vist en ny måde at tænke plejehjem på, der ikke er rundet af et økonomisk eller sundhedsfagligt rationale, hvor liv opsplittes i målbare kategorier, men af et rationale, der baserer sig på, at liv på Negtsk facon hænger sammen. Den fællesskabte utopi, som det nye rækker frem imod, udtrykker drømme hos mennesker, der ikke alene er ”beboere”, ”personale” og ”pårørende” men hele mennesker med livshistorier, -erfaringer og -vilkår, der er bragt i spil i udformningen af utopien. Utopibilledet skal i den sammenhæng ikke betragtes som en færdig figur, der udtrykker *det* perfekte plejehjemsliv men kan udstikke en retning for konkrete forandringsforsøg, der kan bevæge sig frem og tilbage mellem virkelighedens og utopiens verden, hvor nogle forandringstiltag vil slå igennem, og andre må gøres til genstand for ny bearbejdning.

Efter projektets formelle afslutning tyder uformelle samtaler med deltagere og ledelse på, at de ikke rigtig synes, vi blev færdige. Der er en oplevelse af, at plejehjemmets have bliver mere brugt især af beboere og deres pårørende, men for personalet er det fortsat vanskeligt at se mulighederne i dagligdagen, og et potentiale, som kun lige blev erkendt i procesforløbet, står fortsat åbent. En medarbejder foreslog, at projektet blev gentaget, ”så vi kan komme videre”. Ikke ”blive færdige”, men fortsætte ud ad den vej, vi påbegyndte.

En fortsat udvikling af den type af afprøvninger, der fandt sted i projektet, må imidlertid understøttes af det administrative system, så standarder og andre udefrakommende krav ikke virker obstruktive. Den lovgivning og de standarder, der er set på i forbindelse med dette afhandlingsarbejde, sætter ikke hindringer op for den type forandringsprocesser, og det er også muligt, at leve et plejehjemsliv med natur inden for de eksisterende standarder. Virkeligheden rummer altså

muligheder, men dette forskningsarbejde viser, at der er behov for tilskyndelse til at søge dem, og i en videre afprøvning vil der også være behov for økonomisk og administrativ tilpasning til eksperimentelle nyorienteringer.

Netop i kraft af det ufærdige, lægger resultaterne ikke op til implementering af konkrete forandringer i ældreplejen. Snarere ses en mulighed for, at løfte det påbegyndte ind i et større forskningsmæssigt understøttet eksperiment, hvor deltagelsen udvides til også at rumme det administrative niveau. Dette skal muliggøre, at der midlertidigt kan sættes en parentes om de rammer, der i projektet på Kirsebærhavens Plejehjem blev oplevet som snærende, samtidig med at personalet støttes i et innovativt arbejde med problemstillingens ”andet ben”, nemlig de stivnede vaner og traditioner i plejearbejdet, der bidrager til at fastholde det institutionelle, resultatorienterede plejehjemsliv. Et sådant ”eksperimentarium” kan med fordel breddes ud over et konkret plejehjems grænser. Dette forskningsprojekt viser et klart ønske hos deltagerne om plejehjemmet som en organisk del af det nærmiljø, det er omgivet af. Deltagerne i projektet var ikke blinde for de sociale udfordringer, der findes i plejehjemmets nærmiljø, og som under de nuværende omstændigheder kan give en vis utryghed i dagligdagen. Svaret var imidlertid ikke et ønske om afskærmning, men snarere en etablering af fællesskaber på tværs af generationer, institutioner og andre skel, der i den eksisterende dagligdag bidrager til at afsondre plejehjemsbeboere fra det øvrige samfund. Et ønske, der foruden at indgå i et større socialt eksperiment, helt konkret bør tænkes med som en ekstra dimension og resurse, når kommuner skal bygge eller renovere plejeboliger, og når der udtænkes strategier for byudvikling og sociale indsatser i lokalområder.

Et forskningsresultat, der umiddelbart kan løftes ind i udviklingen af en plejehjemshverdag, er plejehjemsbeboernes engagement i at få indflydelse på deres daglige liv. Resultatet er højaktuelt idet loven om bruger- og pårørenderåd på plejehjem er blevet ophævet i 2010, og etablering af alternative demokratiformer er overladt til kommunerne og de enkelte plejehjemsledere. Relevansen af et repræsentativt demokrati i en plejehjemskontekst kan diskuteres. For mennesker med demens er det vanskeligt at overskue et valg endsig selv at lade sig vælge og repræsentere sine medbeboere, ligesom mødestrukturer og dagsordenspunkter kan virke uoverskuelige eller uvedkommende, men loven satte trods alt nogle rammer op, der vidnede om en demokratisk intention. De metoder, der i dette forskningsarbejde er anvendt til at fremkalde beboernes ønsker og engagere dem i en forandringsproces, vil kunne tjene som inspiration til alternative demokrati-

former, der muliggør indflydelse på det, der for den enkelte forekommer betydningsfuldt at have indflydelse på. Ved brug af metoder, der tager højde for disse menneskers særlige vanskeligheder, vil beslutninger i ældreplejen - lokalt såvel som på et alment niveau – i langt højere grad, end det er tilfældet i dag, kunne tages i fællesskab med de mennesker, beslutningerne omhandler.

At det netop er naturen, det er lykkedes at samle de tre deltagergrupper i et meningsfuldt samarbejde om, er ikke tilfældigt. Den sanselighed, der er forbundet med væren i naturen, kan ikke legitimeres i en målorienteret hverdag og de konkrete, sanselige erfaringer, deltagerne fik gennem de fælles naturoplevelser måtte derfor nødvendigvis kalde på helt nye måder at indrette plejehjemsliv på.

Resumé

At blive gammel og flytte i plejebolig er en forandring, der er forbundet med et brud i forhold til det hidtidige liv. Et af de forhold i livet, der risikerer at blive udsat for et brud, er forholdet til naturen. Forskning viser, at de færreste beboere i plejeboliger kommer udendørs uden støtte fra personale eller pårørende, og at de ikke kommer ud i naturen i det omfang, de kunne ønske sig. For at undersøge mulighederne for at bringe naturen ind i plejehjemslivet blev et aktionsforskningsprojekt iværksat på et konkret plejehjem. Beboere, personale, pårørende og forsker arbejdede sammen om at udforske problemstillingen og søge veje til forandringer. Forskningsprocessen tog afsæt i et fælles forarbejde med samtaler om naturrelationer og udflugter til naturoplevelser. Forarbejdet blev fulgt op af fremtidsværksteder, hvor deltagerne udformede en utopi over et plejehjemsliv med natur og udeliv som en del af hverdagen. Hovedparten af de deltagende beboere led af demens. Deres deltagelse i fremtidsværkstedet blev understøttet af forberedelsesfasen, der havde givet et forhåndskendskab til den enkeltes naturrelationer og af at de utopiske ideer løbende blev illustreret af en billedkunstner. Billederne gjorde det muligt for deltagerne at følge processen og bidrage på trods af svækket hukommelse. Fremtidsværkstederne blev afholdt separat for de tre deltagergrupper, men utopierne viste sig at have stort set samme indhold, der var præget af et dagligdags udeliv, som det kan udspille sig i en have eller en park på tværs af generationer. For personalet resulterede værkstedsarbejdet i et ambivalent forhold til det utopiske scenarie. De havde udformet en drøm om et plejehjemsliv men kunne ikke se sig selv som deltagere i det på grund af de strukturer, der indrammer deres arbejdsliv. Problemstillingen blev uddybet i et efterfølgende forløb, der vekslede mellem refleksionsmøder og handlinger, hvor elementer fra utopien blev afprøvet. Aktionsforskningsforløbet er beskrevet i en fortælling, der udgør den empiriske del af afhandlingen.

Det teoretiske grundlag for forståelse af afhandlingens problemstilling er gerontologi og omsorgsarbejdsforskning, men også naturbegrebet rundes med betragtninger på forholdet mellem mennesker og natur. Det tværvideenskabelige perspektiv gør det muligt at vise, hvordan de enkelte teorifelters diskurser slår igennem i ældre-

plejens hverdagspraksis, og hvordan de gensidigt påvirker hinandens spillerum. Der viser sig et samspil mellem det biomedicinsk funderede og problemorienterede aktivitetsparadigme, der dominerer den gerontologiske diskurs og en organisering af omsorgsarbejdet ud fra New Public Management principper.

De teoretiske perspektiver på forskningens problemstilling kaster et nyt lys over det empiriske forløb og bidrager til analysen af det.

Først rettes fokus mod de naturrelationer, der kaldes frem hos plejehjemsbeboerne i forløbet. Det undersøges, hvilke mønstre der danner sig i deltagernes utopiske forestillinger om naturen i et plejehjemsliv, og der ses på, hvordan disse mønstre står i forhold til den institutionelle virkelighed, beboerne lever i. Naturrelationerne, der kaldes frem, er mangfoldige men har fælles træk i form af en drøm om en ikke-institutionel dagligdags kontakt med naturen.

Dernæst stilles skarpt på beboernes deltagelse og aktionsforskningens metodiske potentiale i forhold til at fremkalde såvel en kritisk stemme som utopiske drømme hos en gruppe mennesker, der har vanskeligt ved at indgå i forandringsprojekter, også når det gælder deres egne livsomstændigheder. Det konkluderes, at det er muligt at skabe deltagelse og engagement hos plejehjemsbeboerne ved brug af en metode, der tager højde for deres særlige vanskeligheder og med naturen som et nærværende tema.

I anden del af analysen behandles den ambivalens, der kommer til syne i personalets værkstedsarbejde, hvor de på den ene side var drevet af en lyst til at følge deres omsorgsorientering, og på den anden side var stillet over for administrative krav og forventninger, der trak i retning af at prioritere de opgaver, der var bestemt udefra af visitation og kontrolsystemer. Det efterfølgende forløb med refleksionsmøder og afprøvninger af dele af utopien åbnede for en ny forståelse af fagligheden, hvor omsorgsarbejdet konkretiseret i en fælles væren i naturen gestalter sig som et fælles tredje mellem beboer og omsorgsarbejder.

Resultaterne peger i retning af et behov for eksperimenterende processer i en større skala, hvor mulighederne for at bevæge de strukturelle rammer for organisering af ældrepleje afprøves.

Summary

Getting old and moving into a nursing home is a change that is associated with a break-up compared to the previous life. One of the factors in life that risk being exposed to such a break-up, is the relationship to nature. Research shows that very few residents in nursing homes get outdoors without assistance from staff or relatives and that they do not come out in nature to the extent they would like. To explore possibilities to bring nature into nursing home life an action research project was initiated at a definite nursing home. Residents, staff, relatives and a researcher worked together to explore the problem and seek ways to change. Research process was structured by a common preliminary work with dialogues on nature relations and trips to experience nature.

The preparations were followed up by future workshops in which participants formed a utopia of a nursing home life with nature and outdoorlife as a part of everyday life. Most of the participating residents were suffering from dementia. Their participation in the future workshop was supported by the the preparation phase, which had given a prior knowledge of the individual natural relations and of the utopian ideas being illustrated by an artist, as the process proceeded. The pictures made it possible for participants to follow the process and contribute in spite of impaired memory. Future workshops were held separately for the three participant groups but utopias appeared to have essentially the same content that was characterized by an everydaylike outdoor life as it can unfold in a garden or a park across generations. For staff the workshop led to an ambivalence towards the utopian scenario. They had developed a dream of a nursing home life but could not see themselves as participants in it because of the structures that frame their worklives. The problem was elaborated in a subsequent process that alternated between reflection meetings and actions in which elements of utopia was tested. Action research process is described in a narrative that constitutes the empirical part of the thesis.

The theoretical basis for understanding the thesis problem is gerontology and work life research, but also the notion of nature is broached by considering the relations-

hip between humans and nature. The interdisciplinary perspective makes it possible to show how the fields of theory are reflected in everyday practice of eldercare and how they mutually affect each other's influence. An interaction between the biomedical-based and problem-oriented activity paradigm which dominates the gerontological discourse and organization of care work from the New Public Management principles appears.

The theoretical perspectives on the research problem brings new aspects to the empirical process and contribute to the analysis of it. First, focus is on the nature relations that arose in the process with the nursing home residents. The patterns formed in the participants' utopian conceptions of nature in a nursing home life are examined and it is studied, how these patterns are related to the institutional reality, the residents live in. Natural Relations which turns up are numerous but have common features in the form of a dream of a non-institutional everyday contact with nature. Then focus is on the residents' participation and the potential of action research methodology to evoke both a critical voice and a utopian dream of a group of people who find it difficult to engage in change projects, even when it apply their own life circumstances. It is concluded that it is possible to create participation and commitment among nursing home residents using a method that takes into account their particular difficulties and with nature as a present topic. The second part of the analysis dealt with the ambivalence that emerged in the staff's workshop. They were driven by a desire to follow their orientation towards care, and at the same time they were faced with administrative requirements and expectations that pulled in the direction of giving priority to the tasks that were destined outside of the preadmissions assesments and control systems. The following reflection meetings and tests of parts of utopia opened a new understanding of professionalism, where care work experienced as being in the nature, gestalts itself as a common third between residents and staff.

The results suggest a need for experimental processes in a larger scale, where opportunities to move the structural framework for organizing eldercare is tested.

Litteratur

- Achenbaum, W. Andrew & Bengtson, Vern L. (1994) Re-engaging the Disengagement Theory of Aging: On the History and Assessment of Theory Development in Gerontology. *The Gerontologist*. Vol 34, (6); pp 756-764
- Adorno, Theodor (1970) Det naturskønne i Dehs, Jørgen (red.) *Æstetiske teorier*. Odense Universitetsforlag
- Ahrenkiel, Annegrethe m.fl. (2009) *Mellem engagement og afmagt*. Roskilde Universitetsforlag
- Andersen, John & Bilfeldt, Annette (2010) Aktionsforskning på plejehjem – et alternativ til new public management? *Tidsskrift for arbejdsliv* 12. årg. (1) pp. 67-81
- Baltes, Paul B. & Baltes, Margret M. (1990) Psychological perspectives on successful aging: The model of selective optimization with compensation. In Baltes, Paul B & Baltes Margret M (Eds.) *Successful aging: Perspectives from the behavioral sciences* (pp 1-34). Cambridge University Press
- Becker-Schmidt, Regina & Knapp, Gudrun-Axeli (1994) Vi har ikke et minut – det er minutterne, der har os. I Nielsen, Birger Steen m.fl. (red.) *Arbejde og subjektivitet* Erhvervs- og voksenuddannelsesgruppen, Roskilde Universitet
- Benjamin, Walter (1974) *Fortælleren og andre essays*. Gyldendal.
- Berentsen, Vigdis Drivdal; Grefsrød, Ellen-Elisabeth & Eek, Arnfinn (2007) *Sansehager for personer med demens*. Forlaget Aldring og helse, Tønsberg.
- Blaakilde, Anne Leonora (1998) *Ordene mellem os. Folkloristiske fortolkninger om alderdom* Skriftserien fra Gerontologisk Institut, Hellerup
- Blaakilde, Anne Leonora (1999) *Den store fortælling om alderdommen*. Munksgaard, København.
- Blaakilde, Anne Leonora (2004) Alderens kulturelle konstruktion. *Tidsskrift for Kulturforskning* Novus forlag, Oslo 2004:1 pp.67-85
- Bladt, Mette (2009) *Basal disharmoni*. Speciale fra Roskilde Universitet, ENSPAC
- Bundesen, Peter; Henriksen, Lars Skov & Jørgensen, Anja (2001) *Filantropi, Selvhjælp og Intereseorganisering. Frivillige organisationer i dansk socialpolitik i 1849-1990erne*. Odense Universitetsforlag
- Burgess, Charles W (1990) Horticulture and Its Application to the Institutionalized Elderly. *Activities, Adaptation & Aging*, Vol 14 (3) pp.51-61
- Christensen, Karen (1999) Andre-orientering & offentligt omsorgsarbejde. *Social Kritik* nr.63 pp.56-71.

- Dahl, Hanne Marlene (1999) Hjemmehjælpen, husmoderen og den professionelle. *Social Kritik* nr.63 pp.38 – 47.
- Dahl, Hanne Marlene (2000) *Fra kitler til eget tøj – Diskurser om professionalisme, omsorg og køn*. Politicas ph.d.-serie Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet
- Dinkelmann, Catherine Yvonne (2008) Stories of Belonging – a tapestry of stories, <http://www.abp.unimelb.edu.au/unesco/ejournal/pdf/catherin-dinkelmann.pdf>
- Dybbroe, Betina (2006) Omsorg i skæringspunktet mellem arbejde og liv *Tidsskrift for Arbejdsliv* Årg.8 (1) pp.67-81
- Dybbroe, Betina (2008) Crisis of Care in a Learning Perspective. In Wrede, Sirpa et.al.(eds.) *Care Work in Crisis*. Studentlitteratur, Malmö
- Elle, Jens Christian (2006a) *Det velduftende plejehjem*. Institut for Produktion og Ledelse Danmarks Tekniske Universitet, Lyngby.
- Elle, Jens Christian (2006b) Other futures are possible. In Nielsen, Kurt Aagaard & Svensson, Lennart (eds.) *Action and Interaction Research*. Shaker Publishing, Maastricht
- Elling, Bo (2004) Kritisk teori. I *Videnskabsteori i Samfundsvidenskaberne* Fuglsang, Lars & Poul Bitsch (red.) Roskilde Universitetsforlag
- Fink, Hans (2003) Et mangfoldigt naturbegreb. I Agger, Peder m.fl. *Naturens værdi. Vinkler på danskernes forhold til naturen*, Gads Forlag, København.
- Forskningsministeriets arbejdsgruppe om aldringsmodeller (1996): *Et slag for alderen - med forskning og handling*. København
- Goffman, Erving (1967) *Anstalt og menneske*. Jørgen Paludans forlag, Viborg.
- Gottschalk, Georg(2006) Fortidens og fremtidens boliger for ældre. *Arkitekten* 108 (3) pp.41-46.
- Greenwood, Davyd J. & Levin, Morten(1998) *Introduction to Action Research. Social Research for Social Change*. Sage, London
- Gunnarsson, Ewa m.fl. (2007) *Learning by fighting –Jämställdhet och genusvetenskap i VINNOVAs organisation och verksamhetsområde*. Forskningsrapport – Arbetsliv i förändring, Växjö universitet
- Hansen, Eigil Boll & Jessen, Anna (2011) *Adgang til natur for beboere i plejeboliger*. AKF rapport, København.
- Hazan, Haim (1994) *Old Age: Constructions and Deconstructions*. Cambridge University Press, London
- Henriksson og Wrede (2008) The Making of the Medico-Managerial Care Work Culture in Public Home care for the Elderly. In Wrede et.al *Care Work in Crisis*. Studentlitteratur, Malmö
- Hjort-Hansen, Jessy & Høeg, Dorthe (1999) Modeller og rammer for omsorg. Udviklingstendenser i Ældreomsorgen. I Fromholt, Pia m.fl. *Svækkelse i alderdommen : omsorg og etik i svækkelsesforløbet* Dafolo, Frederikshavn

- Hjort-Hansen, Jessy & Nielsen, Keld Anker (2002) *Fra plejehjem til leve- og bomiljøer*. Dafolo, Frederikshavn.
- Horkheimer, Max & Adorno, Theodor (1944/2003) *Oplysningens dialektik*. Samlerens Bogklub, København
- Husted, Mia & Tofteng, Ditte (2007) *Respekt og realiteter – bevægelser mellem arbejde og udstødning*. Institut for Miljø, Samfund og Rumlig Forandring, Roskilde Universitetscenter
- Ipsen, Sanne m.fl. (2002) *Omstillinger i Københavns Kommunes Hjemmepleje – fastholdelse eller udstødning*. Delrapport 2, CASA & Københavns Kommunes BST, København
- Jensen, Marie Lilja (2001) *Familieomsorg på plejehjem*. Ældresagen, København
- Jungk, Robert og Müllert, Norbert R. (1989) *Håndbog i fremtidsværksteder*. Politisk Revy, København
- Kamp, Annette & Munk-Madsen, Eva (2008) *Mening i arbejdet. Et litteraturstudie med særligt fokus på mening i omsorgsarbejdet*. Center for Arbejds miljø og Arbejdsliv, Roskilde Universitet.
- Kamp, A. (2010) Care work in transition - Struggles of identity and meaning. Paper presented at Work, Employment & Society Conference - Managing Uncertainty: A new deal? International challenges and the changing face of work. Brighton, UK, 7-9- september 2010
- Katz, Stephen (2000) Busy bodies: Activity, Aging, and the Management of Everyday Life. *Journal of Aging Studies, Volume 14 (2) pp135-152*.
- Kirk, Henning (1994) *Da alderen blev en diagnose*. Munksgaard, København.
- Kirk Henning (2009) Synet på aldring og ældre – historisk set. I Glasdam S. og Esbensen B. A. (red.) *Gerontologi - Livet som ældre i det moderne samfund*. Dansk Sygeplejeråd. Nyt Nordisk Forlag. Køben
- Kohli, Martin (1986) The World We Forgot: A Historical Review of the Life Course. In Marshall, Victor W. (ed.) *Later Life. The Social Psychology of Aging*. Sage Publ., Beverly Hills
- Krekula, Clary et al. (2005) Ålder i intersektionell analys. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2005 (26): 2-3, pp 81-94.
- Københavns Kommune Tilbud til ældre i plejeboligen. www.kk.dk/borger/aeldre (4.4.2011)
- Larsen, Svend Erik (1996) *Naturen er ligeglad*. Munksgaard/Rosinante, København
- Lindhardt, Tove (1998) Til døden os skiller... i *Fokus på sygeplejen* (8) pp 35-65. Munksgaard, København
- Lindhardt, Tove (2007) *Collaboration between relatives of frail elderly patients and nurses in acute hospital wards. Dimensions, prerequisites and outcome*. Doctoral Dissertation Series 2007:45. Lund University, Faculty of Medicine
- zur Lippe, Rudolf (1988) *The Geometrisation of Man* Katalog, Bombay (oprindelig version: "Die Geometrisierung des Menschen" (Katalog), BIS Univ. Oldenburg 1983)
- zur Lippe, Rudolf (2006) Indhulle – kalde til live. I Nielsen, Birger Steen og Nielsen, Kurt Aagaard (red) *En menneskelig natur*. Frydenlund, København.

- Liveng, Anne (2007) *Omsorgsarbejde, subjektivitet og læring*. Forskerskolen i Livslang Læring, Roskilde Universitetscenter
- Lov om Social Service [www. retsinfo.dk](http://www.retsinfo.dk). (1.4.2011)
- Læssøe, Jeppe & Iversen, Trine Louise (2003) *Naturen i et hverdagslivsperspektiv. En kvalitativ interview-undersøgelse af forskellige danskeres forhold til naturen* Faglig rapport fra DMU, nr.437
- Mathiesen, Thomas (1971) *Det ufærdige* PAX Forlaget A/S Oslo
- Marshall, Victor W (1994) Sociology, Psychology, and the Theoretical Legacy of the Kansas City Studies *The Gerontologist* 34(6) pp 768 -774
- Martinsen, Kari & Wærness, Kari (1979) *Pleie uten omsorg?* Pax Forlag A/S Oslo
- McBride, Deborah L. (1999) Nursing Home Gardens. In Marcus, Clare Cooper & Barnes, Marni (eds.) *Healing Gardens* John Wiley & Sons, Inc. New York
- Mills, C. Wright (1959/2000) *Den sociologiske fantasi*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Minkler, Meredith & Fadem, Pamela (2002) "Successful aging": A disability perspective. *Journal of Disability Policy Studies* Vol 12 (4) pp. 229-35
- Moody, Harry R. (1992) Gerontology and critical theory *The Gerontologist* vol.32, (3) pp.294-295.
- Moody, Harry R. (2008) The maturing of critical gerontology *Journal of Aging Studies* Vol 22 pp.205-20
- Møller, Kurt & Knudstrup, Mary-Ann (2008) *Trivsel & Plejeboligens udformning*. Servicestyrelsen, Odense.
- Negt, Oskar & Kluge, Alexander (1974) *Offentlighed og erfaring*. Nordisk sommeruniversitet, skriftserie nr.3. Grenaa
- Negt, Oskar (1981) *Sociologisk fantasi og eksemplarisk indlæring*. Kurasje, København.
- Negt, Oskar (1985) *Det levende Arbejde – den stjålne tid*. Politisk Revy.
- Nielsen, Birger Steen (1997) Det eksemplariske princip. I Weber, Kirsten m.fl. (red.) *Modet til fremtiden – inspirationen fra Oskar Negt*. Roskilde Universitetsforlag.
- Nielsen, Birger Steen (2010a) Sansbevidsthed og gestisk viden. Om det æstetiske ud fra kritisk teori *Dansk Pædagogisk Tidsskrift* nr. 2 pp.24-33
- Nielsen, Birger Steen (2010b) *Forskersubjektivitet i aktionsforskning* Forelæsning på aktionsforskningsseminar: Forskersubjektivitet og forskerroller, Søminestationen Februar 2010.
- Nielsen, Birger Steen; Nielsen, Kurt Aagaard & Olsén, Peter (1999) *Demokrati som læreproces*. Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg
- Nielsen, Birger Steen & Nielsen, Kurt Aagaard (2006) *En menneskelig natur* Frydenlund, København
- Nielsen, Birger Steen & Nielsen, Kurt Aagaard (2009): *Aktionsforskning*. I Tanggaard & Brinkmann (red) *Kvalitative metoder og tilgange - en grundbog*. Hans Reitzels Forlag

- Nielsen, Henrik Kaare (2001) *Kritisk teori og samtidsanalyse*. Århus Universitetsforlag
- Nielsen, Kurt Aagaard (1996) *Arbejdets sociale orientering*. Forlaget Sociologi, København
- Nielsen, Kurt Aagaard (1997) Ekspertkultur og orienteringsusikkerhed. I Weber, Kirsten m.fl. (red.) *Modet til fremtiden – inspirationen fra Oskar Negt*. Roskilde Universitetsforlag.
- Nielsen, Kurt Aagaard (2001) At frisætte subjektivitet. *Nordiske udkast 1 2001*
- Nielsen, Kurt Aagaard (2004) Aktionsforskningens videnskabsteori. Forskning som forandring. i Fuglsang, Lars & Poul Bitsch (red.) *Videnskabsteori i Samfundsvidenskaberne* Roskilde Universitetsforlag
- Nielsen, Kurt Aagaard & Nielsen, Birger Steen (2006a) Kritisk utopisk aktionsforskning. Demokratisk naturforvaltning som kollektiv dannelsesproces i *Psykologiske & pædagogiske metoder*. Jensen, Torben B. & Christensen, Gerd (red.) Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg.
- Nielsen, Kurt Aagaard & Nielsen, Birger Steen (2006b) Methodologies in Action Research I Nielsen, Kurt Aagaard & Svensson, Lennart (eds.) *Action and Interaction Research*. Shaker Publishing, Maastricht
- Nielsen, Kurt Aagaard & Nielsen, Birger Steen (2007) *Demokrati og naturbeskyttelse*. Frydenlund, København.
- Nielsen, Kurt Aagaard; Nielsen, Birger Steen & Olsén, Peter (2006) Deltagelse som kritik. I Nielsen, Henrik Kaare & Horn, Finn (red.) *Kritik som deltagelse*. Klim, Århus.
- Nilsson, Magnus (2008) *Våra äldre*. Linköping Studies in Arts and Science No. 450, Linköping
- Nowotny, Helga; Scott, Peter & Gibbons, Michael (2001) *Re-Thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Polity Press, Cambridge.
- Nørgaard, Asbjørn Sonne m.fl. (2008) *Plejehjemstilsyn. Politik på pressens præmisser*. Syddansk Universitetsforlag, Odense.
- Olofsson, Lotta & Thelander, Verus (2002) *At få göra det man vill*. Rapport i Kompetenscentrum inom äldreomsorg & äldrevard, Stockholm.
- Paaby, Kirsten; Nielsen, Kurt Aagaard; Nielsen, Birger Steen (1988) Fremtidsværksted som foregrebet utopi i *Kontext* vol.51 s.5 – 60.
- Phillipson, Chris (1998) *Reconstructing old age*. London, Sage
- Phillipson, Chris (2003) Globalization and the reconstruction of old age. In Biggs, Simon et.al. *The need for theory*. Baywood Publishing Company, Inc. Amityville, New York.
- Povlsen, Jørgen (1996) Den gerontologiserede krop i *Idræthistorisk årbog*. Dansk Idræthistorisk forening – Krop og Kultur Syddansk Universitetsforlag.
- Rowe, John W & Kahn, Robert L. (1997) Successful aging. *The Gerontologist*, 37 pp. 433-440.
- Ringsmose, Jens & Hansen, Mogens Balle (2005) Fælles Sprog og ældreplejens Organisering i et historisk perspektiv *Politologiske Skrifter* nr. 1 2005, Det Samfundsvidenskabelige Fakultet, Syddansk Universitet.

- Salling Olesen, Henning (2006) Diskurs og erfaring. Eksempler fra lægeprofessionen. *Nordisk Pedagogik*, Vol 26 pp.368-381. Oslo
- Schmidtbauer, Pia; Grahn, Patrick & Lieberg, Mats (2005) *Tänkvarda Trädgårdar*. Formas, Stockholm
- Schnack, Karsten (2001) Natursyn og naturopfattelser i *Invasive arter og GMO'er - nye trusler mod naturen*. Naturrådet, Temarapport nr. 1.
- Schroll, Marianne (2003) Physical activity in an ageing population *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports vol. 13*. Pp.63-69
- Sennett, Richard (2009) *Håndværkeren*. Hovedland Viborg
- Shiva, Vandana (2005) *Earth Democracy*, South End Press, Cambridge
- Skjervheim, Hans (1957/1996) Participant and spectator. In *Selected Essays*. The Department of Philosophy, Bergen
- Socialministeriet (2002) *Baggrundsrapport 2 – Trivsel i plejeboligen*. Institut for pension og ældrepolitik
- Solem, Per Erik (2005) Alderisme, aldring og sosial deltakelse *Nordisk Psykologi* 2005, 57(1) pp.47-63
- Svensson, Lennart (2002) *Interaktiv forskning: för utveckling av teori och praktik* (Work Life in Transition No. 7). Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Svensson, Lennart & Nielsen, Kurt Aagaard (2006) A framework for the book. In Nielsen, Kurt Aa. & Svensson, Lennart (eds.) *Action and Interactive Research. Beyond practice and theory*. Shaker Publishing, Maastricht.
- Swane, Christine E. (1993) Ser vi de ældres ressourcer? En hverdagskulturel tilgang i gerontologisk forskning *Nordnytt*. Tema: livscyklus 49 pp.59-70
- Swane, Christine E. (1996) *Hverdagen med demens*. Munksgaard, København
- Swane, Christine E. (2002) Gamle menneskers hverdagsliv. I Swane, Christine E; Blaakilde, Anne Leonora og Amstrup, Kirsten (red.) *Gerontologi. Livet som gammel*. Munksgaard, Danmark
- Swane, Christine E. (2004) *Skovdagcentret Eghjorten i Hillerød – naturens betydning for mennesker med demens i relation til eksisterende forskning*. Hillerød kommune, Hillerød.
- Swane, Christine E. (2008) Gamle mennesker er forskellige. I Møller, Kurt & Knudstrup, Mary Ann *Trivsel i plejeboligen*. Servicestyrelsen.
- Szebehely, Marta (1995) *Vardagens organisering. Om vårdbiträden och gamla i hemtjänsten*. Arkiv Forlag, Lund
- Szebehely, Marta (2000) Åldreomsorg i förändring. I Szebehely (red.) *Välfärd, vård og omsorg*. Statens offentliga utredningar SOU 2000:38 pp.171-223
- Szebehely, Marta (2005) Sammenfatning. I Szebehely, Marta (red.) *Åldreomsorgsforskning i Norden. En kunnskapsöversikt*. TemaNord 2005:508, Nordisk Ministerråd, København

- Szebehely, Marta (2006) Omsorgsvardag under skiftande organisatoriska villkor. *Tidskrift for arbejdsliv* 8. årg. (1) pp.49-66
- Thorsen, Kirsten (2005) Et livsløbsperspektiv på aldring. *Nordisk Psykologi* Vol 57(1) pp.47-65.
- Tornstam, Lars (1992) The Quo Vadis of Gerontology: On the Scientific Paradigm of Gerontology. *The Gerontologist* Vol 32, (3) pp. 318 -326.
- Torres, Sandra & Hammarström, Gunhild (2009) Successful aging as an oxymoron: older people with and without home-help care – talk about what aging well means to them. *International Journal of Ageing and Later Life* 4 (1) pp. 23-54
- Trydegård, Gun-Britt (2005) Åldreomsorgspersonalens arbetsvillkor i Norden – en forskningsöversigt. I Szebehely, Marta (red.) *Åldreomsorgsforskning i Norden. En kunnskapsöversikt*. TemaNord 2005:508, Nordisk Ministerråd, København
- Twigg, Julia (2004) The body, gender, and age: Feminist insights in social gerontology. *Jornal of Aging Studies* 18 pp.59-73.
- Vabø, Mia (2005) New Public Management I nordisk eldreomsorg – hva forskes det på? I Szebehely, Marta (red.) *Åldreomsorgsforskning i Norden. En kunnskapsöversikt*. TemaNord 2005:508, Nordisk Ministerråd, København
- Vesterdal, Anne (1997) Grundlæggende sygepleje. i *Sygeplejersken* nr. 39
- Wackerhausen, Birgitte & Wackerhausen, Steen (1999) Tavs viden, pædagogik og praksis. i *På sporet af praksis*. Undervisningsministeriets Publikationsserie <http://pub.uvm.dk/1999/prakspor/>
- Whitaker, Anna (2004) *Livets sista boning – Anhörigskab, åldrande och död på sjukhem*. Rapport i socialt arbete nr.108-2004, Stockholms Universitet
- Willig, Rasmus (2009) *Umyndiggørelse*. Hans Reitzels Forlag, København
- WHO (2002) *Active Ageing. A Policy Framework*. [www.who.dk/programs and project/ageing and lifecourse](http://www.who.dk/programs_and_project/ageing_and_lifecourse)
- Wærness, Kari (1999) Omsorg, omsorgsarbeid og omsorgsrasjonalitet. I Thorsen, Kirsten & Wærness, Kari (red) *Bliver omsorgen borte?* Ad Notam Gyldendal AS, Oslo.
- Ældrekommissionen (1980) *Aldersforandringer – ældrepolitikkens forudsætninger*. Ældrekommissionens 1. delrapport. København
- Öberg, Peter (1996) The Absent Body – A Social Gerontological Paradox i *Ageing and Society* 16 pp.701-719.

Websites:

www.sansehaver.dk (1.2.2011)

www.sundaldring.ku.dk (30.3.2011)

www.business.dk (15.2.2011)

Bilag

Bilag A1: Protokol fra beboernes fremtidsværksted

Kritikfasen

(tallet i parentes angiver det antal stemmer, der blev givet til det enkelte stikord/udsagn)

Hvad er I utilfredse med ved det udeliv og de naturoplevelser, der knytter sig til plejehjemmet?

Der er for lang vej ud til dem, der vil gå selv	Idéforladt(1)
Der er ikke nok små ”huller”(2)	Man må ikke hjælpe/ det er svært alene
Borde og bænke mangler(1)	Cykler ligger og flyder
Man kan ikke gå hele vejen rundt uden pauser	Solen er mest foran
Personalemangel(1)	Der er ikke nogen steder at sidde i solen(2)
Der er ingen folk omme bag ved (på anlægget)	Det er svært for dem, der ikke kan gå selv
Der er ikke noget at gå efter	Det er ikke spændende/fristende(1)
Kroppen er en forhindring for at komme ud – det er begrænset, hvad man kan.	Utryghed, når man går tur alene
Det ser forfærdeligt ud(1)	Der er ikke nogen til at køre os om på bagsiden
For trist kun at sidde foran	Bagved frister ikke(1)
	Der mangler sol bagved
	Der mangler blomster(1)
	Der mangler planter(1)
	Det bliver ikke passet og vandet(2)

Bilag A 2: Protokol fra beboernes fremtidsværksted

Utopifasen

Hvis I helt selv kunne bestemme, hvilken natur ville så omgive plejehjemmet? Og hvilket liv ville udfolde sig der?

Skov	Aktiviteter	At lægge energi, sjæl og kærlighed i det man laver i naturen og passe det ordentligt. Det kan man se på haven.
Muret grill	Vand med vandplanter og springvand	
Vand med fisk i	Fugle	Sten til at røre ved og sidde på
Mulighed for at hjælpe til	Vand man kan høre	Man kan se på haven om det er gjort med kærlighed og glæde
Personale nok til at alle har mulighed for at komme ud, når de vil	Blomster	Der skal være mulighed for mange forskellige former for liv.
Nye fliser i stedet for beton	Grøntorvet	Frukt, bær, jordbær man kan plukke af
Lys i haven	Man skal turde at røre sig	Venskabsforening med skolen (skolehaver).
Soppebassin	Der skal være liv	
Pæner græsplæne	Plads til boldspil	
Solparasol	Det skal være rart at se ud fra hver enkelt bolig	
Hyggeligt at se dyr gennem vindue	Blomster skal vedligeholdes af havemand	
Forårsblomster	Mange små pladser i solen	
Man kan både yde og nyde Vigerslevparken	Buksboom	
Variation/mangfoldighed		

Bilag B1: Protokol fra de pårørendes fremtidsværksted

Kritikfase

Hvad er I utilfredse med ved det udeliv og de naturoplevelser, der er mulighed for på Kirsebærhavens Plejehjem?

Mangler servering i haven – med en lille én til	Ødelagt drivhus	Lige gyldighed Tom/ikke køn baghave
For lidt aktivering	Forventning til pårørende om at hjælpe	Mangler havemand
Økonomiske /fysiske resurser	Personalets kompetencer er for ujævne	For åbent
Man bliver ked af det, når man kommer til stedet	Manglende rengøring	Rodet og beskidt
Misforstået pædagogisk opfattelse – man efterkommer beboernes ønsker for hurtigt	Udearealerne er ikke attraktive	Mangler parasoller
For lidt fokus på udeliv	Information kan skabe utryghed	Prioritering af personalets opgaver
Alt er baseret på indendørs liv	Ingen blomster	For mange mennesker på et lille udeareal.
Uvished på baggrund af manglende information skaber utryghed	Ufremkommeligt for dårligt gående/kørestole	
Personalemangel – for lidt tid til beboerne	Trist baghave	
Manglende holdning til at efterkomme ønsker til udeliv	Altankasserne er ikke plantet til	
Fodboldbane med larmende børn	Utryghed ved andre beboere	
Hærværk skaber utryghed	Manglende vedligeholdelse	
	Der mangler synsindtryk f.eks. fårver	

Bilag B2: Protokol fra de pårørendes fremtidsværksted

Utopifasen

Hvordan ville udendørslivet og naturoplevelserne være på Kirsebærhavens Plejehjem, hvis vi helt selv kunne bestemme?

Havebassin + fisk	Økologi	Terrassevarmer og parasoller
Stensætninger og brolægning omgivet af grønt	Affaldscontainere/askebægre	Nærvær med lokalområdet – alle aldersgrupper
Fuglebade	Fadølsanlæg/pølsebod/isbod	Lys og lamper
Fuglekasser	Aflange bede med træer, stedsegront + løgplanter	Ildrætsmuligheder
Foderbræt	Højbede med krydderurter	Plads, hvor der ikke er dyr
Kolonihavehus	Små aflukker med borde og bænke til 6-8 personer evt. under en pergola omkranset af højbede	Solskin
Udendørs café/eftermiddag	Sofagynge	Havemand, der også er en hyggeonkel/-tante og inddrager i havearbejdet
Naturskovbund	Duftende rosenbuske	Komposthjørne
Pilefletlabyrint	Håndarbejde	Godt møblement der tilgodeser alle
Grill og bålplads	Drivhus	Vekslende underlag
Afskærmning til stien mod legepladsen	Beboerinddragelse i vedligeholdelse	Petanque og kroquet
Dyr (får, katte hunde)	Køkkenhave m. kartofler og jordbær	
Store krukker med blomster	Udendørs personale f.eks. frivillige	
Beplantning, der følger årstiderne		
Godt stisystem, der tilgodeser alle		

Bilag C1: Protokol fra personalets fremtidsværksted

Kritikfasen

(tallene i parentes angiver det antal stemmer, det enkelte udsagn fik)

Hvad er I utilfredse med ved det udeliv og de naturoplevelser, der i dag knytter sig til livet på plejehjemmet?

Kedeligt udsigt fra beboervinduer (1)	For lidt tid til at komme ud	Ingen fugle/fuglekasser (2)	Personalet er ikke engageret i haven
Dårlig belægning på jorden (1)	Ubudne gæster, som måske vil ødelægge haven (vandaler og herværk)	Mangel på skønne ting at se på (1)	Der mangler adgang til drikkevand
Dårlige siddeforhold, der mangler bænke (2)	Ingen hyggekrege (1)	Helsegyngen fejllaceret	Der mangler sammenhæng mellem hus og have (1)
Pavillonen fungerer ikke	Personalets arbejdstider bestemmer muligheden for brug af haven	Personalet har ikke motivation til at komme ud	For meget buskads
Der er askebægre alle vegne	Der mangler belysning	Kroppen er en begrænsning, både personalets, beboernes og de pårørendes.	Forkerte buske og forkert placering af dem.
Mangel på udendørs toiletforhold	Al tid skal være planlagt, der mangler mulighed for spontanitet (1)	Samarbejde på tværs af huset (1)	
Ubudne gæster gør beboerne utrygge (1)	Der mangler samarbejde på tværs af afdelingerne	Adgangsforhold (2)	
Mangler opdeling af haven i mindre områder (4)	For få udgange fra hus til have Vi mangler hænder	Ikke gode læforhold	
Mangler udendørs motionsredskaber	Slæberi af ting og sager, når man skal ud	For meget græs	
Manglende opmærksomhed hos personalet på beboernes ønsker til naturoplevelser	Haven er åben og utryg (1)	Manglende vedligeholdelse	
Der mangler tilbud til beboerne i forhold til udeliv (1)	Kedeligt at se på smadret drivhus	Ikke noget liv (1)	
Der er kedeligt		Forkert placering af skraldecontainere	
		Mangler hyggelige ting i haven	

Bilag C2

Bilag C2: Protokol fra personalets fremtidsværksted

Utopifasen

Tallet i parentes angiver det antal stemmer, udsagnet fik.

Hvis I helt selv kunne bestemme, hvilken natur ville så omgive Kirsebærhavens Plejehjem, og hvilket liv ville udfolde sig i den?

Dyreliv (1)	Drivhus (1)	Liv med børn(1)	Involvere de pårørende i livet i haven (1)
Balkoner/tagterrasser på etagerne	Læ for vind	Stier med forskellig belægning	Afkærmning af haven, f.eks. tæt hæk
Pergolaer	God opbevaringsplads til parasoller, hatte, hynder mv.	Noget man kan sanse	Vandpumpe/post
Sten, man kan sidde på	Drikkemuligheder	Kompostbunke	Tysk mølle med muslingeskaller
Urtehave	Bruge dem, der alligevel kommer i haven, til at gøre noget konstruktivt	Petanquebane	Bakker
Geder	Varm kilde til at sidde /soppe i	Egerner	Flere og bedre udgange
Bambi	Udendørselevator(1)	Statue	Udendørs reminiscens
Stenskulpturer, man kan røre ved	Forskønnelse af dagrenovationsområdet	Vand der løber	Rislende vand(1)
Lyde	Små kolonihavehuse (4)	En fiskedam	Vedvarende energi
Hvileplads	Hængetræer	Kunst	Bænke og siddepladser (1)
Fuglekasser/foderbræt	Højbede	Snedkerværksted	Kilde med drikkevand
Små træer	Solcellelamper	Skygge for solen	Frugttrær
Havearkitekt	Liggestole	Kællebakke til kørestole	Udekøkken(3)
En sø		Varmelamper	Malkeko
Mulighed for at køre dårlige beboere ned i haven i sengen		Aktiviteter for beboerne i haven	

Bilag D1
Protokol fra opfølgningsværksted
Tema: Indretning af haven

Præsentation af deltagernes utopier

Små huller

- pusterum / noget at sidde på
- aflukker

Traktørsted

- madkurv a la de små haver
- udskænkning / grillplads
- vise vershus
- omgivet af høje bede med krydderurter/ pileflet
- intime tætte enheder

Forskellige **små huse** med forskelligt farvede havelåger og forskellige funktioner

Soppebassin med mulighed for fodbad

- fisk
- høre vand / fontæne

Fugleliv

- noget der tiltrækker fugle

Kolonihaver med hver sit tema

Masser af blomster

- dyrke ting
- blomster
- fest og farver

Drivhus som vi kan bruge af /sidde derinde.

- orangeri

Udekøkken

Sikkert gangsystem

Bilag D2

Bilag D2: Protokol fra opfølgingsværksted
Tema: Åbning til lokalområdet

Præsentation af deltagernes utopier

Dyrelegeplads

Venskabsforening med skolen

Liv med børn

- fælles aktiviteter
- evt. invitere børnehaver til at spise madpakker
- naturlegeplads

Nærvær med beboere i kvarteret

- vi kan komme ud, de andre kan komme her.

Bruge dem, der alligevel kommer her til at lave noget fornuftigt. F.eks. brænde til bål

Vise vershuset + kunstnere

- udendørs servering

”Markedsplads”

Bilag D3

Tema: Plejehjemmets hverdag

Præsentation af deltagernes utopier

Personale nok til at man kan komme ud, når man vil

- kontaktperson
- nogen til at køre én ud

Man vil gerne hjælpe og være sammen med nogen

- hjælp til at komme i gang

Ting, der skal gøres i haven – **beboerinddragelse**

En havemand, der er tusindkunstner

- en med overblik over haven

Personalet ønsker at være med i det hele men kan ikke se sine egne muligheder

- er det legalt med spontanitet og glæde?

Adgang fra café til haven

- elevator

Skilte

